

1/2020

Rapporta/Rapport

Sámi logut mitalit 13

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2020

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

norden

Čujuhus: Hánnoluohkká 45, NO-9520 Guovdageaidnu
Telefuvdna: +47 78 44 84 00
postmottak@samiskhs.no
www.samiskhs.no

Raporttat-čálaráidu ásahuvvui Sámi Instituhta raporttaid almmuheami várás. Sámi Instituhta laktojuvvui Sámi allaskuvlii 2005:s. Sámi allaskuvla vuodđuduvvui 1989:s, ja dat lea oahpahus- ja dutkanásahus man ulbmil lea seailuhit ja ovddidit sámi giela, kultuvrra ja servodateallima buotsámi perspektiivvas.

/

Denne skriftserien ble etablert for å formidle Nordisk Samisk Institutt (NSI) forskningsresultater. NSI ble tilknyttet Sámi allaskuvla / Sámi University College i 2005. Sámi allaskuvla ble etablert 1989. Sámi allaskuvla er en institusjon for høyere utdanning og har som formål å styrke og utvikle samisk språk, kultur og samfunnsliv sett i et allsamisk perspektiv.

/

Reports series was established in order to publish research findings of the Nordic Sámi Institute, which was affiliated with Sámi allaskuvla / Sámi University College in 2005. Sámi University College was established in 1989. It is an institution of high education and research. Sámi University College's purpose is to strengthen and develop the Sámi language, society and culture.

Raporta/Rapport 1/2020

Namma/Tittel/Title: *Sámi logut muitalit 12. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2019 / Samiske tall forteller 12. Kommentert samisk statistikk 2020*

Olgošgovva/Omslagsbilde/Cover: Sámi allaskuvla

Hábmen/Utforming/Layout: Sámi allaskuvla

Jorgaleaddji/Oversetter/Translator: Ellen Sara Eira Buljo

Korrekturlohkki/Korrekturleser/Proofreader: Aud Søyland

ISBN 978-82-7367-045-8

© Sámi allaskuvla 2020

Rapporta/Rapport 1/2020

Sámi logut mitalit 13

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2020

Ovdasátni.....	9
Čoahkkáigeassu ja rávvagat	11
- Sámi statistihkka – lohkat dárogillii vai sámegillii.....	11
- Boallobevvdi bokte. Sámegielaid digitála resurssaid geavaheapmi	12
- Sámegielálaldat mánáidgárddis	14
- Sámi girjealmmuheamit Norggas – Norgga sámepolitihka ovdanbuktin?	15
1 Mandáhtta ja vuodus	17
1.1 Lađastallanjoavkku mandáhtta.....	17
1.2 Ráđđádallamat gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki.....	18
1.3 Máhttovuodu dárkun	18
1.4 Guorahallanjoavku 2016-2020.....	19
2 Sámi statistihkka – lohkat dárogillii vai sámegillii.....	21
2.0 Čoahkkáigeassu	21
2.1 Álggahus.....	22
2.1.1 Dárku sámi statistihkkii	22
2.1.2 Statistihkka ja servodat.....	23
2.1.3 Riikkaidgaskasaš eamiálbmotstatistihkka ja sámi statistihkka	23
2.2 Eamiálbmotstatistihkka.....	24
2.2.1 Eamiálbmotstatistihkka eanetlohkoservodagas	24
2.2.2 Eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahtunvuhta	25
2.3 Sámi statistihkka – sámi duohtavuoha.....	26
2.3.1. Dahkat oinnolažžan ja oaidnemeahtumiin.....	26
2.3.2 Buohtastahttit eanetlohkoálbmogiin.....	27
2.3.3 Sámi máhttu ja sámi kultuvrralaš oaivil statistihkas	28
2.4 Muhtin fáttát sámi statistihkkii.....	29
2.4.1 Sámegiella	29
2.4.2 Dearvvašvuoha ja eallinkvalitehta.....	29
2.4.3 Vealaheapmi	30
2.4.4 Boazoealáhus.....	31
2.4.5 Eará sámi meahcásteapmi	32
2.4.6 Riikkaidgaskasaš raporterren	33
2.5 Geat galget lohkkot?	34
2.5.1 Sápmelaččat álbmotlohkamiin	34
2.5.2 Čearddalaš identitehta statistihkas	35
2.5.3 Čearddalaš registreren	36

2.5.4 Statistihka boazosápmelaččain	36
2.6 Sámi statistihka ávkálašvuhta	37
2.7 Čoahkkáigeasut ja hástalusat	38
2.8 Rávven	38
2.9 Referánsat:.....	39
3 Boallobeavddi bokte. Sámegielaid digitála resurssaid geavaheapmi	45
3.0 Čoahkkáigeassu	45
3.1 Álggahus.....	46
3.2 Duogáš	46
3.2.1 Digitaliseren ja giella.....	46
3.2.2 Giellateknologijja	47
3.2.3 Rabas gáldokoda.....	47
3.3 Sámi giellateknologijja	48
3.3.1 Sámi giellateknologijja álgu	48
3.2.2 Sámi kodatabeallat	48
3.3.3 Njuolggadusvuđot giellateknologijja	49
3.4 Giellateknologalaš reaidut ja daid geavahus.....	49
3.4.1 Boallobeavddit.....	50
3.4.2 Sátnedivvunprográmmat.....	51
3.4.3 Sátnegirjjit	53
3.4.4 Sámi teakstačoakkáldagat neahtas (SIKOR Korpa bokte)	59
3.4.5 Jorgalanreaidut.....	61
3.4.6 Syntehtalaš hupman ja hupmandovdán.....	64
3.4.7 Sámi giellateknologijja geavahus eará surggiin	65
3.4.8 Eará gielaide viiddideapmi.....	65
3.5 Digaštallan ja konklusuvdna	66
3.6 Boahttevuođa perspektiivaid.....	67
3.7 Referánsat.....	68
4 Sámegielfálaldat mánáidgárddis.....	71
4.0 Čoahkkáigeassu:	71
4.1 Álggahus.....	72
4.2 Historihkka	72
4.3 Sámi mánáidgárddiid mearkašupmi identitehta- ja kulturovdáneapmái	76
4.4 Kvantitatiivlaš ovdánahttin sámi mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin main lea sámegiel fálaldat:.....	77

4.5 Kvantitatiivvalaš ovdáneapmi mánáid logus sámi mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin gos lea sámegielfálaldat	79
4.6 Rekrutterenloktemii dárbu:.....	82
4.7 Metodalaš lahkoneapmi beaktilis giellaoahpahussii:.....	84
4.8 Čoahkkáigeassu	85
4.9 Rávvagat.....	86
4.10 Girjjálašvuoha:.....	86
5 Sámi girjealmmuheamit Norggas – Norgga sámepolitihka ovdanbuktin?	89
5.0 Čoahkkáigeassu	89
5.1 Álggahus.....	90
5.2 Girjealmmuheamit davvisámegillii	90
5.2.1 Áigodat ovdal Bergsland-Ruong čállinvuogi	92
5.2.2 Áigodat manjil Bergsland-Ruong čállinvuogi (1947-79)	96
5.2.3 Áigodat dála čállinvugiin.....	101
5.3 Materiálalaš vuodđu sámegiela girjebuvttadeamis	103
5.4 Čoahkkáigeassu	104
5.5 Doaimbijut.....	105
5.6 Girjjálašvuoha	106
6 Sámi logut – fásta tabeallat	109
6.1 Álggahus.....	109
6.2 Muhtin kommentárat tabeallaide.....	110
6.3 Tabellat ja govadusat	112

-

Ovdasátni

Sámi statistihka fágalaš analysajoavkkus beassat dál iluin almmuhit Sámi logut mitalit 13. Dán almmuheamis čálliba Snefrid Møllersen ja Iulie Aslaksen bajit dási perspektiivvas sámi statistihka geavaheami birra. Lene Antonsen ja Trond Trosterud čálliba sámegiela digitála resurssaid geavaheami birra. Dasa lassin čállá Trosterud vel sámegielat girjjálašvuoda birra mii lea almmuhuvvon Norggas. Vuolláičáli ges guorahallá makkár sámegielat dilli lea mánáidgárddiin, ja Anders Sønstebo čállá dan jahkásaš kapihttala sámi loguid birra.

Sihke dán jagáš artihkkaliid ja buot daid Sámi logut mitalit artihkkaliid lea álki gávdnat dárogillii ja sámegillii neahttasiiddus www.samisketallforteller.no

Analysajoavkkus áigut giitit min barggaheddjiid, Sámedikki ja Kommunála- ja ođasmahttindepartemeanta, jahkásaš buori ovttasbarggu ovddas. Mii áigut maid giitit min jorgaleddjiid Lene Antonsena (kap. 3) ja Ellen Sara Eira Buljo (eará kapihttaliid), ja korrekturlohkki Aud Søylanda.

Bådåddjo, čakčamánu 11.beaivvi 2020

Kevin Johansen, jođiheaddji

Snefrid Møllersen, nubbinjođiheaddji

Iulie Aslaksen

Per Tovmo

Torkel Rasmussen

-

Čoahkkáigeassu ja rávvagat

- Sámi statistihkka – lohkat dárogillii vai sámegillii

Statistihkas leat mánga rolla servodagas. Eiseválddiin lea dárbu statistihkaide politihkalaš proseassain ja go galget árvvoštallat stáhta doaimmaid maiguin váldá vára álbmoga rivttiin. Sámi oktavuodas dárbbasuvvo statistihkka go galgá árvvoštallat čuovvu go stáhta álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid. Dutkan atná statistihka go ovdanbuktá ođđa dieđuid. Sámi servodagain, ásahusain, joavkkuin ja fágabirrasiin dárbbasit statistihka duođastit máhtu iežamet eallimis, eallinlági, birgenlágis, rámmaeavttuin, eallinvugiin, kultuvrras, hástalusain ja rivttiin, vai lea vuodđu doaibmabijuide maiguin ovdánahtta sámi servodateallima. Dat lea hui dehálaš go galgá ipmirdit koloniserema ja dáruiduhttima váikkuhusaid mii ain vuhtto sámi servodagas, ja maiddá go galgá heivehit eallinlági mat sámi kultuvrii leat sajáiduvvan. Kvalitehta dain dieđuin maid vuodul statistihkka huksejuvvo, ja movt statistihkka adno mearridanproseassain leat guovddáš fáttát dan digaštallamis movt sámi statistihkka ovddiduvvo, ja lea maid váikkuhus dasa movt statistihkka geavahuvvo politihkalaš mearridanproseassain.

Boahttevaš sámi statistihka digaštallamis, oktan sámi čearddalašvuodain álbmotregistariin, berre fátmastit prinsihppa guorahallamiid mat leat čállon eamiálbmotstatistihkkii (*Indigenous statistic*) ja eamiálbmot diehtosorjjasmeahttunvuhtii (*Indigenous data sovereignty*). Statistihkka mas vuolggsadji lea sámi máhttu ja sámi ipmárdus hástalusain, dárbbus ja váttisvuodain lea mávssolaš go galgá sáhttit čuovvulit álbmotrievttalaš mearrádusaid maid Norga lea geatnegahtton čuovvut. Dat gáibida ahte indikáhtorat ovddiduvvojit, mii čuvgeha jus ja movt servodat lámhá dili vai olaha álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid, ja čuovvu mielde man beaktilat vejolaš doaibmabijut leat. ON eamiálbmot julggaštusa rivttiid vuodul, artihkal 3 ja 4, mii lea iežas váikkuheami ja iešmearrideami birra, de dan mielde lea mávssolaš ahte sámi álbmogii addo aktiivvalaš rolla identifiseremis ja vuoruheamis váilevaš dieđuid ektui man birra statistihkka leat.

Rávven

1. Boahttevaš sámi statistihka, oktan sámi čearddalašvuoda álbmotregistara digaštallan berre fátmastit čielggademiid jus ja movt prinsihpat mat ovdanbohtet eamiálbmotstatistihkas (*Indigenous statistics*) ja eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahttunvuotta (*Indigenous data sovereignty*) sáhttet addit “buriid dieđuid” go galgá čilget sámi duohtavuoda, váttisvuodaid, dárbbuid ja hástalusaid, maid sápmelaččat ieža leat defineren.
2. ON eamiálbmot vuoigatvuodaid julggaštusa mielde (artihkal 3 ja 4) eamiálbmogiid iežaset váikkuhanvejolašvuoda ja iešmearrideami birra ferte sámi álbmogii addot aktiivvalaš rolla identifiseret ja vuoruhit váilevašvuodaid, maid statistihkka galgá sisttisdoallat.

3. Sámi statistihka boahpteáiggi digaštallamis lea mávssolaš ahte ii čiegat statistihka iešgudetlágan rollaid servodagas, ja leat čielggas gii lea statistihka dingojeaddji fáttáid oktavuodas, mat guoskkahit sámi álbmogii, ahte jus leat: a) politihkalaš dahje hálddahaslaš eiseválddit, b) dutkanásahusat ja dutkit, dahje c) sámi organisašuvnnat, ásahusat ja birrasat.
4. Vai hehttet ahte eai šatta boasttudulkojumiid sámi dieđuin ja statistihkalaš bohtosiin, de lea dárbbaslaš ráhkadit vugiid mat sihkkarastet dan ahte dieđuid čohkken, dieđuid guorahallan ja almmuheapmi leat heivehuvvon sámi duohtavuodáipmárdusa ja sámi máhtu vuodul.
5. Jus sámi statistihkas galgá leat sirddaárvu sámi duohtavuodáipmárdusa mánggabealatvuhtii ja doaibmamii, de dárbbasuvvojit statistihkalaš indikátorat main lea ávki sámi vuolggasadjái gos statistihkalaš dieđut lea vižžon.
6. Sámi statistihka dárbu čuohcá obbalaš dárbut ja dutkama statistihkkii, danne go Norggas lea vuos guhkes geaidnu ovdal go nagoda deavdit álbmotrievttalaš njuolggadusaid, mat earenoamážiid guoskkahit sámi álbmogii ja kultuvrii. Danne lea dárbu leat rabas vejolaš lahkoniemiide ja vugiide, maidda eará riikkaid eamiálbmogiin leat buorit vásáhusat.

- Boallobevddi bokte. Sámeielaid digitála resurssaid geavaheapmi

Digitála gulahallan eiseválddiid ja geavaheddjiid gaskkas lassána, ja mánga almmolaš etáhta vurdet ahte geavaheaddjit galget váldit oktavuoda digitála kanálaid bokte. Dál bargojuvvo dasa ahte maiddá sámi geavaheaddjit galget beassat geavahit iežaset giela dákkár gulahallamis. Dán artihkkalis gehčče makkár čállinreaidut ja eará prográmmagálvvut gávdnojit mat sáhttet veahkehit sámeielaid čállin- ja lohkanproseassas. Odne leat sámeielain viehka nana sámi digitála oktavuodain, muhto dat ii lean eisige vuorddehahti ahte dilli galgai šaddat nie. Davvisámeiela ektui bohte ođđa čállingiella, sámeiela čállingiela geavaheapmi almmolašvuodas ja dihtoraiggi álgu sullii oktanaga. Dát artihkal čájeha manne sámeielat leat dan mađe nana digitála posišuvnnas go leat, vaikko vuolggasadji lei heittot, ja makkár čuoovvumušaid dát leat dagahan sámi gielladillái. Letne maiddá viežžan statistihka das mo muhtun digitála sámi giellareaidut leat geavahuvvon.

Sámi giellateknologiija rievdata olbmuid láhttema. Riikkaidgaskasaš standardiseren dagai vejolažžan oažžut sámeiela internehttii 1990-logus. Sámeielaid sátnedivvunprográmma lea šaddan árgabeaivvi oassin eatnasiidda geat čállet sámegeilli. Sámi boallobevddiid atnuiváldin loktii sámi teavsta kvalitehta sakka Facebookas. Dalle go dihtorjorgaleapmi bođii, de jávkka muhtun muddui digaštallan das galgágo leat lohpi čállit sámegeilli neahttdigaštallamiin. Neahttasátnegirijit main lea grammatihkka ja liŋka autenttalaš teavstaide, muhtun muddui buhttejit sámeielaid geahnohis posišuvnna olles servodaga ektui.

Teavsttaid jorgaleapmi sámegeilli lea bohtalnjalbmii mángga oktavuodas, erenoamážit skuvlagirjjiid ja áššeprosa oktavuodas, nu ahte beaktilat jorgalanvuogit sáhttet váikkuhit sakka

sámegiellat teavsttaid oazžumii. Jorgalanmuittu geavaheapmi ja automáhtalaš fágatearpmat ohcan sáhttet maiddá álkkidahttit jorgaleddjiid barggu geavahit konsisteanta terminologija. Loahpas ságaškušše giellateknologalaš čovdosiid ovddideami ovddos guvlui, ja maid dat miellidibuktet sámegiella nannemii iešguđet servodatsuorggis.

Boahttevuoda perspektiivaid

Jus gehčče sámi giellateknologija boahttevuoda perspektiivaid, de čuovvovaš čuoggát leat lunddolaš áŋgiruššansuorggit:

- Stuora oassi sámi čállinkultuvrras, erenoamážit čáppagirjjálašvuodas, ii leat velge olámmuttos giellateknologalaš dutkamii ja ovddideapmái, ja dan dat berrešii šaddat. Sámegiellat eai sáhte dás ovddos guvlui čuovvut mielde giellateknologalaš ovddideamis stuora teakstačoakkáldagaid haga.
- Dárbbášuvvo mearredidolaš bargu buoridit sámegiellat sátnegirjeresurssaid, erenoamážit ovttagiellat sámi sátnegirjiid ja fágaspesifihkka terminologija, muhto maiddá sátnegirjiid sámegiellat gaskkas. Buot davviriikkaid nationála giellaide gusto ahte giellat dárbbášit buriid leksikografalaš resurssaid, seammás go davviriikkaid giellaservodagat leat menddo unnit ruhtadit barggu gávppálaš vuogi mielde. Čoavdin dihte dan de leatge buot davviriikkat ásahan iežaset leksikografalaš ásašusaid, dárogiella várás ásašus lea Bergena universitehtas. Vaikko sámegiellain eai leat seammá ollu hubmit, de lea seammá dárbu struktureret ja ovddidit sátnovuorkká, nuba dárbbášuvvoge "Sámi leksikografalaš instituhtta".
- Giellamodeallat maidda buot giellateknologalaš bargu vuodđuduvvo, fertejit buoriduvvot. Buot sámegiellat berrešedje beassat seammá dásái go davvisámegiella.
- Lea vejolaš ráhkadit ollu buorebuid ja jierpmálaččabuid čállindoarjjaprográmmaid go dat mat leat gávndojit sámegillii dál. Dákkár prográmmat nannešedje sámi čállinkultuvrra.
- Sámi hupmanteknologiijas lea dálá davvisámegiella syntehtalaš hupmanprográmmaid aiddo beassan johtui. Čuovvovaš lávki lea syntehtalaš hupman eará sámegiellaide, ja ahte prográmma maid dovda sámegiellat hupmama.
- Bargu mii dahkko sámegiellaide lea relevánta buot morfologalaš mohkkás giellaide mat leat gávppálaš potenciála haga, ja dát guoská stuorimus oassái máilmmi giellain. Maiddá dán geahččanguovllus lea sámi giellateknologija dehálaš áŋgiruššansuorgi.

Loahpas sáhtte dadjat ahte deháleamos vásáhusat maŋjel guoktelogi jagi sámi giellateknologiijain, lea ahte buorit giellateknologalaš čovdosat leat dehálaččat buot giellaservodagaide, ja dađe dehálaččabut mađe unnit hubmit giellas leat. Guovddášreaiddu nugo sátnedivvunprográmma ja dihtorjorgaleapmi dahket álkkibun geavahit sámegiella, ollu giellageavaheddjiide livččii lean veadjemeahtun čállit sámegillii dáid prográmmaid haga. Dát mearredidolaš áŋgiruššan sámi giellateknologiijii ii leat dušše nannen sámi čállinkultuvrra, muhto lea maiddá vuolggahan giellateknologalaš infrastruktuorra mii geavahuvvot eanet ahte eanet giellaide, erenoamážit giellaide main leat semmasullasaš typologalaš sárgosat go sámegiellain. Seammás leat eanet go doarvái hástalusat dusten lánkkai. Dušše joatkevaš ja

mearredidolaš barguin sáhtta joatkit ovddidit ja buoridit dihtorprográmmaid sámi ja eará vehádatgielaid giellaservodagaide.

- Sámegielálaldat mánáidgárddis

Artihkkalis geahččat sámegielálaldaga mánáidgárddiin ja movt dat lea ovdánan áiggi mielde. Lea hirmadit ovdánan vuosttaš mánáidgárddi rájes mii álggahuvvui 1969 Guovdageainnus gitta otnáži, go dál leat sámegielálaldagat mánáidgárddiin sihke davvi-, julev- ja lullisámegielat guovlluin ja maiddái ollu gávpogiin. Mánáidgárdelágain, mii doaibmagodii 1996, loktejuvvui sámegielat mánáidgárdefálaldat vel eambo go juridihkalaččat válđui mielde láhkaortnegii. Mánáidgárddiid giellafálaldaga oaivvildit mánggas leat dan mávssoleamos doaibmabiju mainna nanne ja ovddida sámegiela. Danne lea mávssolaš ahte sámegielat mánáidgárdefálaldagat gávdnojit doppe gos daidda lea dárbu. Ii leat nu buorre go leat guhkes vuordinlisttut oažžut sáji ollu dáidda sámi mánáidgárddiide.

Lassin sámegiela ovdáneapmái leat sámi mánáidgárdefálaldagat dárbbaslaččat go galgá ovddidit sámi kultuvrra ja oažžut mánáid šaddat oadjebassan iežaset identitehtii. Guhkes áiggi perspektiivvas oaidnit ahte dál lea eambbogiin sámegielat mánáidgárdefálaldat ja ahte dál leat maid ásahuvvon eambo julev- ja lullisámegielat mánáidgárddit. Go daid mañemus jagiid eat oainne lassáneami davvisámegielat guovlluin, de vuolgá dat earret eará das go mánáidlohku lea njiedjan ja maid movt daid loguid lohká. Lea ovdal cuiggoduvvon ahte berrejit čielgaseappot registrerejuvvot maid sámegielat mánáidgárdefálaldagat sistisdollet, vai sáhtta árvoštallat jus olaha ulbmila fálaldagain.

Válđoáššis oaidnit ahte mánáidlohku geat duođai ožžot sámegielat mánáidgárdefálaldaga vuolgá das gos ja galle fálaldaga gávdnojit. Logut mearriduvvojit fálaldagaid ektui, ii ge jearu ektui. Sivvan dasa lea go váilot sámegielat mánáidgárdebargit, juoga mii dagaha ahte fertejit eambo rekrutterejuvvot dán fágasuorggis.

Rávvagat

- Giellaguovlluin, gos leat unnán sámi mánáidgárddit, lea ávkkálaš bargat fierpmádagain vai sihkkarastá fágaovdáneami sámi mánáidgárddiin. Dakkár fierpmádagat berrejit ruhtaduvvot earret dan mii juo juolluduvvo suohkaniidda rámmajuolludemiid bokte.
- Ferte álggahit mánáidgárddiin sierra rievtti sámegielálaldahkii, nugo skuvllas lea.
- Vai eambo šaddet sámegielat mánáidgárdeohpaheddjiid, de berre rekrutteremiin eambo bargat. Berre ásahuvvot dakkár movttiideaddji doaibma (incitameantta) mii nanne rekrutterema, earret eará movttiidahtinkampánjaiguin vejolaš kandidáhtaid ektui. Dat guoská sihke davvisámegillii, julevsámegillii ja lullisámegillii.

- Berre álggahuvvot sierra julevsámegiela ja lullisámegiela mánáidgárdeohaheaddjeoahppu Davvi universitehtas.
- Berrejit čadahuvvot ulbmillaš rekrutterendoaimbajut, vai beassá virgádit eambo dievdoolbmuid mánáidgárddiide.
- Guhkes vuordinlisttut sámi mánáidgárddiide čájehit ahte lea ollu jearru mánáidgárddiide geat fáallet sámegiela. Ferte nannet fáladagaid vai gokčá jearu, earenoamážiid gávpogiin lea dárbu lassáneame.
- Go kategorisere sámi mánáidgárddiid, main lea gielalaš fokus ja sisdoallu, de livčče dat ovdamunni mainna oažžu eambo dieđuid mánáidgárddiid duohta gielladiliid birra.
- Berre nannet ulbmillaš ja strategalaš vuogi mainna áŋgiruššá oažžut beaktilis giellametodihkka mánáidgárddiide.

- Sámi girjealmmuheamit Norggas – Norgga sámepolitihka ovdanbuktin?

Artihkal addá ođđa oaidninsaji go guorahallá sámi giellapolitihka Norggas. Girjealmmuhemiid lohku davvisámegillii jahkásaččat sáhtta addit konkrehtalaš indikátoriid politihkalaš eavttuide go guoská sámi čállinkultuvrii, ja nu maiddá obbalaččat sámi kultuvrii ja servodateallimii. Earenoamážiid go leat nu unnán almmuheamit sámegillii, de váikkuhuvvo statistihkka muhtin muddui soahtáhat rievddademiiguin ja go muhtin girječálliin leat leamaš buvttadeaddji logijagit. Seammás leat sámi girjealmmuheamit álo politihkalaččat ráddjejuvvon, sihke dan áiggis go stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis ja girkus lei dat ideologalaš vuoddu stáhtii ja kultuvrii; dasto dáruiduhttináigodaga áigge, ja maŋŋil fas go stáhta giellapolitihka válljii almmuhemiid ja doarjagiid sihke skuvlagirjiide, almmolaš diehtjuohkimii, čáppagirjjálašvuhtii ja áššeprosai.

Doaimbajut

- Go skuvllain dál čadahuvvo eanas oahpahus davvisámegillii ja go leat davvisámegiela oahpponeavvut, de lea vuosttaš gearde čuođi jagis go ovttá buolvva sápmelaččat buorebut máhttet eatnigiela set go dárogiela, maiddá čállingiela dáfus. Dát berre váikkuhit maid sámegiela girjevuttadeapmái.
- Ferte ain joatkit áŋgiruššat davvisámegiela girjevuttadeami hárrái, nugo daid maŋemus logijagiin lea dahkkon. Ain dárbbasuvvo ođđa áššiid birra čállot, ja go oahppoplánat rievdaduvvojit jatkolaččat, de dat maid gáibida ođđa oahppogirjiid.
- Go oahppogirjijt historjjás, oskku- ja servodatfágas álgoálggus leat čállon sámegillii, de lea dat dahkan vejolažžan fállat oahpahusa mii lea relevánta sámegiela ohppiide. Go lulli- ja julevsámegiella skuvllas dađistaga lassána, de šaddá lunddolažžan jorgalit ja heivehit daid girjiid, dan sadjái go jorgalit sullasaš dárogiela girjiid.

- Go šattai oktasaš davvisámegiela čállingiella, de čájehuvvui ahte dat nanusmahttii sámegiela čáppagirjjálašvuoda. Dainna ovttasbargguin berre ain joatkit. Vaikko iešguđet oahppoplánat iešguđet riikkain dagaha váttisvuodaid ávkkástallat seamma oahppogirjjiiguin, de berrejit oahppogirjjiid girječállit ja lágádusat dain iešguđet riikkain eambo ávkkástallat nubbi nuppis.
- Eambo guovddáš teavsttat, nugo *Veien til førerkortet* (geaidnu vuodjinkortii) ja *Jegerprøveboka* (bivdiidgeahččaleami girji) eai gávdno sámegillii. Diekkár girjjiid dárbbasit vai oazžut doaibmi sámegiela servodaga. Fágagirjjálašvuodta, earret skuvllaid lohkanmeari, lea obbalaččat unnán davvisámegiela girjjálašvuodas.
- Sámegiela čáppagirjjálašvuodas leat ain oalle unnán girječállit. Vai oazžut eambo girječálliid, de gáibida dat doaibmajuid nugo sámegiela girječállinoahppu ja ulbmillaš girječállinstipeanda.
- Sámegiela teaksta lea mávssolaš resursa, ja berrejit leat buorit rutiinnat vai visot sámegiela almmuheamit leat olámuttos giellateknologalaš dutkamii ja ovdáneapmái, mii lea ávkin olles sámegiela giellaservodahkii.

1 Mandáhtta ja vuodus

Sámi statistihka fágalaš lađastallanjoavkku njuolggadusat leat čakčamánu 12.b. 2011 mearriduvvon Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartemeanttas, miessemánu 11.b. 2005 Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid prosedyrat - lága olis, mii mearriduvvui gon.res. suoidnemánu 1.b. 2005. Mearrádusa ulbmilin lei nannet stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid árvoštallamiid ja mearrádusaid faktavuđđosa.

1.1 Lađastallanjoavkku mandáhtta

Fágalaš lađastallanjoavku galgá juohke jagi ovdal golgotmánu 1.b. buktit raportta Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartementii ja Sámediggái. Raporta galgá, nu guhkas go vejolaš, addit bajiidgeahčastaga ja árvojaštallama Norgga sámi servvodaga dilis ja ovdáneami sárgosiin. Raporta šaddá vuodđun jahkásaš bušehttabargui ja konsultašuvnnaide gaskal stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki.

Lađastallanjoavku galgá ságaškuš šat ja gaskkustit gávdnosiiddis fágalaš artihkkaliid ja kronihkaid bokte, ja joavku sáhtá bovdet ja oassálastit fágalaš konferánsain, seminárain ja eará sullásaš lágidemiin.

Lađastallanjoavkkus lea ovddasvástádus ovddidit ja dađistaga buoridit jahkásaš raporttaid oppalašgeahčastagaid ja analysaid ovdanbuktinvugiid. Raporttaid galgá nu bures go vejolaš sáhttit álkit buohtastahttit áigodagaid gaskkas.

Raportta galget ráhkadit čuožžovaš statistihkaid ja/dahje eará áššáigullelaš dataid ja árvoštallan-, guorahallan- ja dutkanbarggaid dieđuid vuodul. Lađastallanjoavkkus lea ovddasvástádus háhkat čuožžovaš statistihkaid ja dárbbaslaš dataid ja dieđuid raportta ráhkadeapmái.

Lađastallanjoavku mearrida ieš makkár fáttáid meannuda jahkásaš raporttain. Fáttát maid sáhtá leat áigeovuodil meannudit leat:

- Giela
- Bajásšaddan, oahpahusa ja dutkama
- Dásseárvvu
- Dearvvašvuoda ja sosiála, dáikko bakte olmmošlogu rievdan, demografiija, dienas
- Ealáhusat, dáikko bakte barggahus, ealáhusstruktuvra, á árbevirolaš ealáhusat
- Biras- ja resursahálldašeapmi, ávnnaslaš kulturvuođu rievdadusat, searvan ja váikkuheapmi

- Kulturbargu ja dábálaš kultuvra, dáikko bakte dáiddašlájá, media
- Siviila sámi servodat, dás organisašuvdna- ja ásašuvdáneapmi

Lađastallanjoavku sáhtta cuiggodit váilevaš gáldu- ja máhttovuđđosa ja dárbbu ovddidit statistihka fáttáid siskkobealde maid joavku atná relevántan.

Lađastallanjoavkku sáhttet bivdit buktit ollislaš árvvoštallamiid ja vaikko vel čiekŋudit osiid materiálas daid sierra dárbbuid ektui mat Ráđđehusas dahje Sámedikkis sáhttet leat.

1.2 Ráđđádallamat gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki

Sápmelaččain lea álgoálbmogiin dat vuoigatvuohta ahte singuin galgá ráđđádallojuvvot buot áššiin mat njuolga váikkuhit sin dillái. Dát vuoigatvuohta lea sis *ILO-konvenšuvnna nr. 169 álgoálbmogiid ja olmmoščearddaid birra iešheanalis stáhtain* 6. artihkkala mielde. Bargovugiid ulbmiliin lea:

- Váikkuheames stáhta geatnegasvuođa olláš uhttimis das ahte ráđđádallat álgoálbmogiiguin.
- Oččodit ovttamielalašvuođa gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki go árvvoštallojuvvo ásaheames lágaid dahje doaimmaid mat sáhttet váikkuhit sámiid beroštumiide.
- Láhčēt vejolašvuođa ovdánahttit guimmešduođa gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki man váikkuhus lea ahte sámiid kultuvra ja servodagat nannejuvvojit.
- Ovdánahttit oktasaš ipmárdusa sámi servodaga dili ja ovdánahttindárbbuid birra.

Ráđđádallanbargovugiin gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki čállojuvvo ná 5. paragrafas bastevaš čoaččimiid birra:

- Ahte galget lágiduvvot jahkebeallasaš politihkalaš čoaččimat gaskal sámi áššiid stáhtaráđi ja Sámediggepresideanta. Fágastáhtaráđđi searvá čoaččimiidda dárbbu mielde. Bastevaš jahkebeallasaš čoaččimiin galget ságastallat servodaga dili ja ovddidandárbbuid, dehálaš prinsihpalaš áššiid ja doaibmi proseassaid.
- Ahte galget lágiduvvot jahkebeallasaš čoaččimat gaskal Sámedikki ja departemeanttaid gaskasaš sámi áššiid ovttahttinlávdegotti. Čoaččimiin galget earret eará boahhtevaš áigodaga áigeguovdilis sáme politihkalaš áššiid.

1.3 Máhttovuođu dárbbun

Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš ráđđádallanvuogádaga 8. paragrafa prosedyrat meannudit čielggadan ja máhttovuođu dárbbuid. Máhttovuođu birra čuožžu ná:

- Gielda- ja guovlodepartemeanta ja Sámediggi nammadit ovttas fágalaš guorahallanjoavkku mii earret eará sámi statistihka vuodul jahkásaččat ovddida raporta sámi servodaga dili ja ovddidandovdomearkkaid birra. Raporta geavahuvvo vuodđun go dihto áššiid birra leat ráđđádallamat ja ráđđádallamiin sámi servodaga ovddidandárbbuid birra ovtta dain jahkebeallásaš čoahkkimiin gaskal sámi áššiid stáhtačálliid ja Sámediggepresideanta.
- Go stáhta eiseválddit dahje Sámediggi oaivvildit ahte čielggadeapmi dárbbášuvvo vai nanne árvoštallama ja mearrideami fáktavuodu dahje formálalaš vuodu de dan berrejit dieđihit nu fargga go vejolaš, ja bealit galget ovddidit gažaldagaid mat gusket vejolaš čielggadeami fápmudussii ráđđádallamiid oktavuodas. Stáhta ja Sámediggi galget bargat olaheames ovttamielalašvuoda ovddas sihke fápmudusa ektui ja das geat galget čađahit vejolaš čielggadanbarggu. Stáhta ja Sámediggi geatnegahttojuvvojit fuolahit dieđuid ja ávdnasiid mat dárbbášuvvojit čielggadeami čađaheames.

Dán oktavuodas nammaduvvo sierra guorahallanjoavku man bargun lea ovddidit jahkásaš raportta.

1.4 Guorahallanjoavku 2016-2020

Bargo- ja searvidahttindepartemeanta ja Sámediggi leaba soahpan ahte ovttas nammadit jodiheaddji, nubbijodiheaddji ja golbma lahttu guorahallanjoavkui, man doaibmaáigodahkan lea njealji jagi. Sii geat leat nammaduvvon 2016 – 2020 leat:

- **Kevin Johansen** (jodiheaddji), Nordlaanten Fylhkeálma / Fylkesmannen i Nordland
- **Snefrid Møllersen** (nubbijodiheaddji), Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psykalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu / Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus, Sámi klinihkka, Finnmárkku buohcciviessu HF
- **Iulie Aslaksen**, Statistalaš guovddášdoaimmahat / Statistisk sentralbyrå
- **Per Tovmo**, NTNU – Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Institutt for Samfunnsøkonomi
- **Torkel Rasmussen**, Sámi allaskuvla

Prošeaktajodiheaddjin lea Torunn Pettersen, guhte bargá beallevirggis Sámi allaskuvllas.

2 Sámi statistihkka – lohkat dárogillii vai sámegillii

Snefrid Møllersen, psykologaspesialista, dr. psychol., Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu (SÁNAG), Sámi klinihkka, Finnmárkku buohcciviessu HF

Iulie Aslaksen, dutki, dr. polit., Statistihkalaš guovddášdoaimmahagas (SGD)

Giitit earenoamáziid sámi informánttaid geat iešguđet bealis leat juogadan minguin iežaset vásáhusaid ja geahččanguovllu ja addán midjiide árvvolaš fuomášumiid sávaldagaide ja vuordámušaide go guoská sámi statistihkkii.

2.0 Čoahkkáigeassu

Statistihkas leat mánga rolla servodagas. Eiseválddiin lea dárbu statistihkaide politihkalaš proseassain ja go galget árvvoštallat stáhta doaimmaid maiguin váldá vára álbmoga rivttiin. Sámi oktavuodas dárbbasuvvo statistihkka go galgá árvvoštallat čuovvu go stáhta álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid. Dutkan atná statistihka go ovdanbukta odđa dieđuid. Sámi servodagain, ásašusain, joavkkuin ja fágabirrasiin dárbbasit statistihka duođaštit máhtu iežamet eallimis, eallinlági, birgenlágis, rámmaeavttuin, eallinvugiin, kultuvrras, hástalusain ja rivttiin, vai lea vuodđu doaibmabijuide maiguin ovdánahtta sámi servodateallima. Dat lea hui dehálaš go galgá ipmirdit koloniserema ja dáruiduhttima váikkuhusaid mii ain vuhtto sámi servodagas, ja maiddái go galgá heivehit eallinlági mat sámi kultuvrii leat sajáiduvvan. Kvalitehta dain dieđuin maid vuodul statistihkka huksejuvvo, ja movt statistihkka adno mearridanproseassain leat guovddáš fáttát dan digaštallamis movt sámi statistihkka ovddiduvvo, ja lea maid váikkuhus dasa movt statistihkka geavahuvvo politihkalaš mearridanproseassain.

Boahttevaš sámi statistihka digaštallamis, oktan sámi čearddalašvuodain álbmotregistariin, berre fátmastit prinsihppa guorahallamiid mat leat čállon eamiálbmotstatistihkkii (Indigenous statistic) ja eamiálbmot diehtosorjasmahttunvuhtii (Indigenous data sovereignty). Statistihkka mas vuolggasadji lea sámi máhttu ja sámi ipmárdus hástalusain, dárbbus ja váttisvuodain lea mávssolaš go galgá sáhttit čuovvulit álbmotrievttalaš mearrádusaid maid Norga lea geatnegahtton čuovvut. Dat gáibida ahte indikáhtorat ovddiduvvojit, mii čuvgeha jus ja movt servodat láchčá dili vai olaha álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid, ja čuovvu mielde man beaktilat vejolaš doaibmabijut leat. ON eamiálbmot julggaštusa rivttiid vuodul, artihkal 3 ja 4, mii lea iežas váikkuheami ja iešmearrideami birra, de dan mielde lea mávssolaš ahte sámi álbmogii addo aktiivvalaš rolla identifiseremis ja vuoruheamis váilevaš dieđuid ektui man birra statistihkka leat.

2.1 Álggahus

2.1.1 Dárbu sámi statistihkkii

Statistihkas leat máŋga rolla servodagas. Eiseválddiin lea dárbu statistihkkii politihkalaš proseassain, ja go galget árvvoštallat jus dat politihkalaš doaimmat čuvvot eiseválddiid geatnegasvuodaid. Sámi oktavuodas lea dárbu árvvoštallat jus dárbbáša čuovvulit álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid. Dutkanbirrasat ges dárbbášit mihtidit, buohtastahttit ja ovdanbuktit máhtu statistihkaid bokte. Sámi servodagas, ásašusain, joavkkuin ja fágabirrasiin lea dárbu statistihkkii go galget dokumenteret dieđuid iežamet eallimis, eallineavttuin, birgenlágis, rámmaeavttuin, eallinvugiin, kultuvrras, hástalusain ja rivttiin. Dat galgá leat vuodđun go ovdánahtta sámi servodateallima ja go galgá olahit mihtuid vai sámi servodagas leat oktasaš eallineavttut. Statistihkka iešguđetlágan rollat sáhttet leat oktasaččat, muhto ii buot háviid. Seamma guoská statistihkka ulbmiliidda. Olles dan proseassas mainna galgá loguid bokte addit dieđuid, de šaddá statistihka ulbmil stivret makkár fáttáid vällje ja kategoriijaid ja maddái hábmet bohtosiid.

Lea vuđolaš mearkkašupmi go lea vejolaš oažžut relevánta ja ulbmillaš dieđuid sámi álbmoga, servodateallima ja eallineavttuid birra, go galgá ipmirdit koloniserema ja dáruiduhttima váikkusain mii ain vuhtto sámi álbmogis, ja maid go galgá sáhttit láchit dili eallineavttuid hárrái mat leat sajáiduvvan sámi kultuvrii. Daid maŋemus jagiid leat lassánan lohkovuđot almmuheamit sámi dilálašvuodaid birra. Sámedikki áigumuša mielde álggahuvvui 2003 bargu Statistihkalaš guovddášdoaimmahagas (SGD) searválaga Sámi Instituhtain ráhkadit almmolaš sámi statistihka. 2006 rájes lea SGD almmuhan raportaráiddu *Sámi statistihkka*¹ juohke nuppi jagi. 2008 rájes ásašuvvui Fágalaš analysajoavku sámi statistihkkii, man váldodoaibma lea almmuhit jahkásaččat *Sámi logut muitalit*, raportaráidu mas artihkkalat leat kvantifiserejuvnon sámi servodatdilálašvuoda dieđuid vuodul Norggas. Daid maŋemus jagiid leat maddái dutkanbirrasat hirbmadit lasihan dieđuid sámi dilálašvuodaid birra, earret eará dearvvašvuodadutkamis. Dat lea dagahan ahte lea dohkkehuvvon ahte leat váilevašvuodát dieđuid hárrái, mii fas lea mielddisbuktán kritihkalaš geahčastaga makkár lágan statistihka lea relevánta sámi dilálašvuodaide ja makkár ii leat.

Váldoulbmil sámi statistihkain lea čilget ja guorahallat dilálašvuodaid main lea mearkkašupmi sámi álbmogii ja servodateallimii, ja sihkarastit dárbbášlaš lohkovuoddu, vai hálddahaslaš, juridihkalaš ja politihkalaš mearrádusat dahkkojit sámi vuoigatvuodaid mielde mat leat sajáiduhhton álbmotrievtti mielde. Lea dárbu dieđuide mat ovddidit ja hehttejit vejolašvuodaid nu ahte álbmotrievttalaš prinsihpat čadahuvvojit iešguđetge beliin servodagas (Norges institusjon for menneskerettigheter, 2019). Sámi statistihkka ii berre leat diehtu sápmelaččaid birra, muhto diehtu sápmelaččaide.

Norggas ii leat registrerejuvnon čearddalašvuoha álbmotregistarii, ja almmolaš sámi statistihkka atná eará lahkoniid čuvgehit sámi dilálašvuodaid. Almmolaš sámi statistihkka

¹ <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/samisk-statistikk>

lea vuodđuduvvon dieđuide, mat leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid (SED-guovlu) vuodul. Dieđut čearddalašvuoda birra vižžojit muhtin iskkademiin, nugo Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáža dearvvašvuodadutkamiin (SÁMINOR). 2018 mearridii Sámediggi guorahallat vejolašvuoda registreret sámi čearddalašvuoda dearvvašvuodaregistariidda², mii livčče vejolaš reaidu mainna buorida dieđuid sápmelaččaid dearvvašvuoda ektui.

2.1.2 Statistihkka ja servodat

Dieđuin, mat ovdanbuktojit loguid ja statistihka bokte, lea stuora dokumentašuvdnaárvu otná servodagas, mii lea vuodđun politihkalaš, hálddahuslaš ja juridihkalaš mearridanproseassain. Statistihkka ii leat neutrála diehtu, dan dihte go statistihka kategorijjat hábmejuvvojit áigevuđot treanddaid ja beroštumiid mielde servodagas. Árvvut, norpmat ja dárbbut stivrejit daid válljejumiid mat lohkkojit ja mat eai lohkko, ja movt statistihkka dulkojuvvo, ja šaddá mearrideaddjin statistihka ávkkálašvuoda árvui, sihke eiseválddiide ja álbmotjovkui geaid birra statistihkka lea. Go árvvut, norpmat ja rámmaeavttut leat goabbatláganat dáčča ja sámi duohtavuodas, de sáhtta dat čájehit vearu gova dahje šaddá boasttuipmárdus go galgá ávkkástallat seammalágan dieđuiguin maiguin čuvgeha fáttá.

Diehtu sámi árvvuid, norpmaid, eallinvugiid ja eallineavttuid birra lea dárbbaslaš go galgá sáhttit válljet dieđuid maid dárbbasa go galgá čilget, ipmirdit oktavuodaid ja čuvgehit sivaidd/ákkaid mat speadjalastet sámi duohtavuoda. Statistihkka dárbu dan ektui mii lea relevánta oazžut čilgejuvvo ja definišuvnnat mat addet “duohta” čilgehusaid rievddadit dan mielde gii lea barggaheaddji ja geat doaimmahit statistihka. ON eamiálmot vuoigatvuodaid julggaštusa mielde³, nugo dás lea vuoigatvuodta iešmearrideapmái ja beassat oasálastit mearridanproseassaide mat guoskkahit eamiálmogiidda, de dárbbasuvvo vuogádat mii vuhtiiváldá ahte statistihkas sámi dilálašvuodaid birra lea vuolggasadji ja čadahuvvo sámi duohtavuodaipmárdusa, diehtovuodu ja vuoruhuvvon dárbbuid vuodul, mat ovdánahttet sámi servodateallima ekonomalaččat, sosiálalaččat ja kultuvrralaččat.

2.1.3 Riikkaidgaskasaš eamiálmotstatistihkka ja sámi statistihkka

Riikkaidgaskasaččat lea čuožžilan digaštallan das mii lea buori eamiálmotstatistihka dovdomearka, mii lea álbmotrievttalaš mearrádusaid vuodul. Guovddáš doahpagat leat Indigenous Statistic (eamiamotstatistihkka) ja *Indigenous Data Sovereignty* (eamiamot dieđuid sorjjasmeahtunvuodta, mii lea dieđuid autoritehta), mii mearkkaša ahte lea eamiálmogiid eaggátvuodta ja iešmearridanvuoigatvuodta dieđuide (Walter & Andersen,

² <https://www.sametinget.no/Nyhetsarkiv/Utreder-muligheten-for-registrering-av-samisk-etnisitet>

³ United Nations (2007): United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), artikkel 3 og 4, <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples.html> Norggas lei aktiivvalaš rolla julggaštusa ráhkadeapmái, ja lea earret eará riikkaidgaskasaččat čuovvulan nammadan bagadalli olgoriikkabálválussii (Olgoriikkadepartemeanta 2013).

2016; Kukutai & Taylor, 2016, Maiam nayri Wingara, 2018, Australian Indigenous Governance Institute, 2018). Dutkamušat dain fágabirrašiin čujuhit ahte statistihkka mii lea olámuttos dávjá ii leat doarvái go galgá raporteret ON eamiálbmogiid vuoigatvuođaid julggaštussii (Griffiths, 2018, Madden m. fl., 2016).

Dán kapihttalas digaštallat fáttáid riikkaidgaskasaš digaštallamis eamiálbmotstatistihka birra sámi statistihka ektui. Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku, mii lea ovddasvástideaddji *Sámi logut muitalit*, mandáhta mielde ii galgga joavku ráhkadit ođđa vugiid movt doaimmahit sámi statistihka. Goitge oaidnit mávssolažžan čuvgehit vejolaš buoridanbeliid, earenoamážiid dakkár áiggis go lea stuora beroštupmi lasihit sámi statistihka hivvodaga. Dat sáhtta leat ávkkálaš árvoštallat jus eará eamiálbmogiid vásáhusat sáhttet leat veahkkin nanneme sámi statistihka kvalitehta, ovdamearkka dihte ahte sidjiide geaidda statistihkka guoská, sii sáhttet váldot mielde prosessii dalle juo go vällje fáttá.

Go dáinna kapihttaliin leat bargan, de leat artihkalčállit humadan olbmuiguin iešguđet beliin sámi servodagas sámi dilálašvuođaid birra go guoská vásáhusaid, jurdagiid ja dárbbuid hárrái. Min lahkoneapmi, fáttá välljen ja ovdamearkkat leat váikkuhuvvon das mii ovdanbođii ságastallamiin. Kapihttal ii leat ollislaš guorahallan dieđuid váilevašvuođain ja vejolaš buoridanbeliin. Lea baicca ovdanbuktin muhtin vejolaš geahččanguovlluin, mat sáhttet leat veahkkin viiddideami sámi statistihka fágasuorggi, mii lea veahá vižžon riikkaidgaskasaš eamiálbmotstatistihkas, ja veahá olbmui geaidda statistihkka guoská ja gain lea vásáhus statistihka geavaheamis, ja statistihkka váilevašvuođain mat guoskkahit sápmelaččaid eallimii ja eallindilálašvuođaide.

2.2 Eamiálbmotstatistihkka

2.2.1 Eamiálbmotstatistihkka eanetlohkoservodagas

Dávjá statistihkka mii čilge eamiálbmogiid birra lea vuođđuvuvvon dieđuide mat čuvvot riikkaidgaskasaš málle mielde ja buohtastahttet eamiálbmogiid eanetlohkoálbmogiin. Erohusat eamiálbmotjoavkkuid siskkobealde dávjá hilgojuvvojit, ja dieđut ja dulkojumit ges leat njuolga váldon kultuvrralaš oktavuodas mas dieđut leat vižžon, nugo eamiálbmogiid historjá ja sosiála ja materiálalaš eallineavttuin. Čilgehusat dávjá gesset ovdan váttisvuođaid ja heajut beliid eamiálbmogiid dilis, nugo ovdamearkka dihte sosioekonomalaš ja dearvvašvuođa guoskevaš dilálašvuođaid (Walter, 2016).

Váldo gažaldagat riikkaidgaskasaš digaštallamis eamiálbmotstatistihkas lea ahte movt ráhkaduvvojit statistihkat mat leat relevánta ja ávkkálaččat eamiálbmogii alces. Dat sáhtta leat statistihkalaš diehtu maid eamiálbmogat ieža sáhttet dovdat duohtavuodas ja máhttomáilmmis, ja mii lea ávkkálaš eamiálbmogiid iežaset bargui, go galget ovdánahttit iežaset kultuvrra ja eallindilálašvuođa. Eamiálbmotstatistihkka sisttisdoallá dan dihte juohkelágan dáhtáid, dieđuid dahje máhtu mii lea dahje sáhtta váikkuhit eamiálbmogiidda sihke oktan joavkun dahje

ovttaskas olbmuide. Sáhttet leat dieđut eamiálbmogiid resursavuodus, historjjás ja dálá birrasiin, ja dieđut demográfalaš, sosiála, juridihkalaš, dearvvašvuoda ja oahpu dilálašvuodain, nugo maiddái dieđut mat leat vižžon eamiálbmogiid kultuvrras, árbevirolašmáhtus, vuorkádieđuin ja njálmmálaš mitalusain. Girji *Indigenous Statistics* (Walter & Andersen 2016) válddahallá kvalitatiiva ja kvantitatiiva beliid eamiálbmotstatistihkas, ja čájeha movt logut mat leat ávkkálaččat eamiálbmogiid, “buorit logut”, gohčoduvvon *Nayri kati*⁴, sáhttet fuomášuhttit eavttuid ja vejolašvuodaid ovdánahttimii mii lea eamiálbmotkultuvrra mielde.

Válđoáššit eamiálbmotstatistihkka barggus lea ahte eamiálbmogiid máhttu ja váikkuheamis galgá leat čielga sadji go ráhkaduvvo loguid vuodul heivehuvvon dokumentašuvdna, mii guoskkaha eamiálbmogiid dilálašvuodaid.

2.2.2 Eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahtunvuoha

Dieđuid sorjjasmeahtunvuoha (*Data Sovereignty*) sisttisoallá lágaid ja struktuvrraid masa dieđut gullet, mii guoskkaha eaiggátvuoda dieđuide, ja maid etihka go čohkke ja giedahallá dieđuid. Dat lea earálágan go dihtorsihkarvuoha (*Data Safety*), mii lea juridihkalaš ja teknihkalaččat heivehuvvon go galgá gáhttet vai olggobeale olbmot eai beasa oaidnit ja geavahit daid dieđuid. Eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahtunvuodas lea bargovuohki mii sihkkarastá kvalitehta dieđuide go lea autonomalaš riekti mearridit makkár dieđuid galgá čohkket, movt ja manne dieđut galget čohkkejuvvot, ja geas lea vejolašvuoha beassat oaidnit dieđuid, gii sáhtta atnit daid ja masa dat galget adnot. Ulbmil eamiálbmot dieđuid sorjjasmeahtunvuodas lea sihkkarastit ahte dieđut mat leat eamiálbmogiid birra ja sin servodatdilálašvuodaid birra, vuhtiiváldá eamiálbmogiid árvvuid, kultuvrra, eallinoainnu, mánggabealatvuoda ja beroštumiid. Mávssolaš eaktu lea beassat eaiggádit iežaset birra dieđuid, dan bokte go lea vejolašvuoha váikkuhit ja dárkkistit dieđuid doaimmahettiin, čohkkedettiin ja ahte lea vejolašvuoha oaidnit daid, ja maiddái analysa, dulkon, gaskkusteapmi, dieđuid geavaheapmi ja ođđasit fas beassat geavahit daid leat mávssolaččat (Kukutai & Taylor, 2016). Dieđuid ferte hálddašit dainna lágiin ahte suddje eamiálbmogiid iehčanasvuoda, sihke ovttaskas olmmožin ja oktan joavkun.

CARE (*Collective benefit, Authority to control, Responsibility, Ethics*), ja *FAIR* (*Findable, Accessible, Interoperable, Reusable*) (Global Indigenous Data Alliance, 2019) leat guokte rámmabarggu mat leat dahkkon eamiálbmogiid vásáhusaid vuodul statistihkaid ektui mángga riikkas. Dás ovdanbohtá ahte statistihka mávssolašvuoha galgá heivet eamiálbmogiid ehtalaš norpmaide, dain galgá leat ávki eamiálbmogiidda, galget ieža beassat oaidnit ja dárkkistit daid ja dat dieđut, maid oktii lea čoaggán, mat leat eamiálbmogiid birra ja eamiálbmogiin, daid galgá sáhttit fas oktii beassat atnit eamiálbmogiid sávaldagaid mielde. Dakkár lágan dieđuid stivren ja hálddašepmi lea mávssolaš go lea ráhkadeame statistihka dárbbaslaš kultuvrralaš sensitivitehtain, mas eamiálbmogiin lea aktiivvalaš rolla defineret iežaset duohtavuoda ja hástalusaid.

⁴ *Palawa* lea giella Tasmanias.

Eamiálbmogiid sorjjasmeahttunvuohta iežaset dieđuid hárrái lea viidásetfievrrideapmi doaimmas, mas leat ehtalaš njuolggadusaid dutkamis, mii guoskkaha eamiálbmogiid ja eamiálbmotfáttáid. Eaktu lea ahte eamiálbmotjoavkkut mat addet dieđuid dutkamii, sis galgá maid leat eaiggátvuohta, váikkuhanvejolašvuohta ja dárkkistanvejolašvuohta dieđuide, vai dutkanproseassa sáhtá čadahuvvot dohkálaš vuogi mielde. Dat dahká ahte dutkama ulbmil vuhtiiváldá joavkku iežaset dárbbuid ja ahte bohtosat juogaduvvojit joavkkuin (Canadian Institute for Health Research CIHR, 2007, National Health and Medical Research Council NHMRC, 2018). Ehtalaš njuolggadusat eamiálbmotdutkanis lea čadahuvvon earret eará Kanádas, Alaskas, Ođđa Zealánda ja Austrálias mángalot jagi. Sámediggi mearridii 2019 Ehtalaš njuolggadusaid sámi dearvvašvuođadutkamii⁵, mas lea sámi iešmearrideapmi, máhttu, mielváikkuheapmi, gáibiduvvo dohkkehit ja kollektiivvalaš miediheapmi leat mávssolaš čuoggát.

2.3 Sámi statistihkka – sámi duohtavuohta

2.3.1. Dahkat oinnolažžan ja oaidnemeahtumiin

Almmolaš statistihkka giedahallá dávjá fáttáid mat leat dárbbalaččat stáhtii ja eanetlohkoservodahkii, ja atnet kategoriijaid ja dovdomearkkaid mat leat ávkkálaččat riika dássái. Sámi dilálašvuođaid birra statistihkka sáhtá dan dihte reflekteret eanetlohkokultuvrra eallimis, ja eanetlohkokultuvrra jáhkuid sámi duohtavuođas. Dat sáhtá johtilit šaddat eahpelihostuvvan gulahallan gaskal statistihkka ja fápmodilálašvuođa, nu ahte leat ovdamearkkat maiddá eará servodatjoavkkuin (Waring, 1991).

Sámi fáttáin, mat leat leamaš ja leat ain jávohuhtton dahje dahkkon oaidnemeahtumiin, váldo eret relevánsa, mitaluvvo leat dološáigái gullevažžan dahje lea juoga mii ii leat goassige leamaš. Jávkán mearrasámi álbmot lea okta ovdamearka dasa (Hermanstrand, 2018; Hansen, 2011). Dat ahte mearrasámi álbmot ii leat fátmastuvvon statistihkii lea dáhpáhuvvan juo mánggaid buolvvaid čađa, ja dat bealli sámi álbmogis lea unnán vuoruhuvvon dutkan (Nilsen, 2009). Almmolaš čielggadeamis *Mearraguolástanvuoigatvuohta olggobealde Finnmárkku* (NAČ 2008:5) lea leamaš mielde váikkuheami čuvget mearrasámi eallinvuogi ja riddoguolásteami mearkkašumi mearrasámi kultuvrras (Andersen 2009). Statistihkka duođašta jáhkuid das mii gávdno ja ii gávdno, mas lea mearkkašupmi ja ii leat mearkkašupmi, ja váikkuha sihke eanetlohkoálbmoga ja sámi álbmoga ipmárdusa.

Sámi dovdomearkkat (materiálalaš ja eahpemateriálalaš) rievddadit geográfalaš, sosiála, ealáhusevttolaš ja historjjálaš dilálašvuođaid mielde. Čilgehusat sámi álbmoga, eallindilálašvuođaid, hástalusaid ja vuoigatvuođaid birra fertejit heivehuvvot daidda rievddademiide, jus bohtosat galget leat ávkkálaččat sápmelaččaide. Dutkamiid bohtosat

⁵https://innsyn.onacos.no/sametinget/mote/norsk/wfinnsyn.ashx?response=journalpost_detaljer&journalpostid=2019012947&

muhtin guovlluin sámi servodateallimis ja kultuvrras ovdanbuktojit dahje gehččojit dávjá nu ahte dat guoskkahit buot sápmelaččaide. Ovdamearkka dihte leat dutkanbohtosat guovddáš sámi guovlluin Finnmárkkus gehččon obbalaččat, nu ahte guoskkaha maid sápmelaččaide olggobealde dán guovllu, vaikko vel ii leat ge duodaštuvvon ahte nu lea.

2.3.2 Buohstahttit eanetlohkoálbmogiin

Buohstahttit sámi álbmoga eanetlohkoálbmogiin, ovdamearkka dihte go guoská dearvvašvuhtii, ohppui dahje ekonomalaš dilálašvuodaide, de dat dávjá lea stáhta dahje dutki dárbu dieđuide mii dan stivre. Dárbu ávkástallat kategoriijaid ja namahusaid goappaš joavkkuide stivre makkár dieđuid vállje. Akademalaš dutkanvuohki mii lea sajáiduvvan oarjemáilmmi kultuvrii adno eanas háviid vuosttažettiin proseassas, go galgá válljet ja hábmet čohkkejuvvon dieđuid lohkun. Go sámi dieđut jorgaluvvojit eanetlohkokultuvrra doahpagiidda ja kategoriijaide, de sáhtá dat dagahit bonjuvuodaide bohtosiidda.

Statistihkka ráhkada duohtavuoda, ja eahpenjuolga statistihkka ráhkada vearu duohtavuoda. Okta ovdamearka lea go Riikarevišuvdna (2019) čujuha oahpahusstatistihkkii, earret eará našuvnnalaš geahččalemiid olis, de dat sisttisoallá headjuvuodaide go mihtida vuodđomáhtu sámegeiela lohkamis, ja headjuvuodaide go guoská dasa gii válljejuvvo čadáhít dan geahččaleami⁶. Sámegeiela našuvnnalaš lohkeageahččaleami raporttat ožžot dan dihte ollu unnit pedagogalaš ávkki raporttaide ektui go dárogeiela našuvnnalaš lohkeageahččaleamit. Juo 2006 fuomášuhtti Todal ahte leat stuora erohusat das movt sámegeiela ja dárogeielat lohkan- ja čállingeageahččaleamit šaddet (Todal, 2006). Guovttegeielatvuoda gáibádus sámi ohppiide čuožžilahte ovdamearkka dihte gažaldagaid mat eai leat áigejuvvo dilat eanetlohkui dárogeielskuvllas. Ain dárbbášuvvo ollu dutkan- ja ovdánahttinbargu go galgá ipmirdit mii dárbbášuvvo dasa go galgá sáhttit addit sámegeielohppiide geahččalemiid mat mihtidit seamma lágan čehppodaga go dárogeielat geahččaleamit mihtidit.

Eará ovdamearka lea fárren- ja ássanminstarat, mat daid maŋemus 40 jagis leat čájehan čielga sentraliserema, mas fárren dáhpáhuvvá gilážiin gávpogiidda ja gávpogiid lahkosiidda, mas ekonomii ja bargomárkan lea válđočilgehussan. Goitge lea unnit eretfárren gilážiin, gos leat ollu sápmelaččat (23 % Sis-Finmmárkkus), go gilážiin gos leat unnán/ ii obanassiige sámi álbmot (sullii 36%) (Broderstad ja Sørliie 2012). Dan dihte čuožžila gažaldat jus ássanmiella regulere eará árvvuide ássanguovlluin gos sápmelaččat leat eanetlogus: lagasvuohka iežas čearddalašjovkui ja gillii, gullelašvuohka guvlui, vejolašvuohka beassat lundui (Skålnes, 2014).

Buohstahtti statistihka ulbmil lea geahččat erohusaid ja ovttaláganvuodaide. Sáhtá leat dárbu atnit earalágan vugiid go galgá identifiseret, čielggadit doahpagiid ja čilget dilálašvuodaide main lea mearkkašupmi sámi álbmogii ja iešguđetlágan sámi servodagaide. Eanetlohkoservodaga mielde gehččojuvvojit sápmelaččat homogena joavkun. Sápmelaš oainnu mielde leat stuora

⁶ Guovttegeielat oahppit eai oaččo lohkeageahččaleami sámegeillii, ja ohppiidlohku geain sámegeiella lea vuosttašgiellan ja ožžot geahččalemiid dahká ahte geahččaleamit eai leat kvalitehtasihkkaraston seamma vuogi mielde go dárogeielat geahččaleamit, ja dan dihte fertejit bohtosat ovdanbuktot eará ládje (Riikarevišuvdna, 2019).

erohusat siskkáldasat sápmelaččaid gaskkas, ovdamearkka dihte jus gullá davvisámi, lullisámi ja julevsámi giellaguvlui, jus lea boazosápmelaš, dálon sámi guovddášguovllus, riddogilážiin dahje jus ássá olggobealde Sámi guovlluid dahje ássá stuora gávpogis. Eaktun vai sámi fáttat duođalaččat gieđahallojit lea ahte dutkis lea vejolašvuohta ja ávkkástallá relevánta dieđuiguin sámi dilálašvuođaid birra.

Statistihkka logahallá ovttaskasosiid duohtavuodas, ja dat kultuvrralaš oktavuoha gosa dat gullet eai oidno njuolgut statistihkas. Go logut dulkojuvvojit ja váldojit atnui, de dávjá váilu kultuvrralaš oktavuoha masa logut gullet. Vai garvá dahkamis sámi dilálašvuođaid oaidnemeahttumiin ja stereotiipan ja ahte statistihkalaš dieđut boastut dulkojuvvojit, de dárbbášuvvo rámma ja reaidut mat sihkkarastet ahte logut sámi statistihkas ja sámi duohtavuodas gulahallet. Riikkaidgaskasaš rámmat eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahttunvuohta, CARE ja FAIR leat ovdamearkkat main leat njuolggadusat movt kultuvrralaččat vuhtiiváldá eamiálbmogiid dieđuid.

2.3.3 Sámi máhttu ja sámi kultuvrralaš oaivil statistihkas

Statistihkka lea vuohki mainna duohtavuoda čilgejumiid álkidahtta ja dahká gelddolažžan. Dat lea ávkkálaš go dárbbáša oažžut bajilgova váttis áššiin, ja go dárbbáša sirret mávssolaš osiid eret dakkáriin mii ii leat nu mávssolaš. Statistihkka speadjalastá dieđuid duohtavuodas, ja dainna hábme duohtavuoda. Diehtu lea oahppu mii lea relevánta eallimis ja lea maiddá čadnon kultuvrii⁷.

Diehtu gullá oktii dan ipmárdussii mii ovta joavkkus lea iežas ja birrasa ektui, das mii lea mávssolaš, logalaš ja heivvolaš. Eanetlohkoservodagas lea leamaš ja lea ain váttis ipmirdit eamiálbmogiid máhtu (Walter & Andersen, 2016).

Go statistihkka čatnasa sámi máhttui, vásáhusaide ja doaimmaide, de lassána vejolašvuohta dasa ahte statistihkka oažžu ovdán definerejuvnon hástalusaid, dárbbuid ja váttisvuođaid sápmelaččaid oainnu mielde. Statistihkka mii čatnasa kultuvrii eaktuda ahte doaimmahuvvojit fáttat ja rievddadeamit, karakteristihkka ja kvalitehta mas lea oaivil sámi oktavuodas, beroškeahhtá addá go dat oaivila dáčča oktavuodas. Eará kultuvrraid máhttu berre diehttelas váldot mielde statistihkalaš doibmii, go dat lea veahkin lasiheame ja viiddideame ipmárdusa.

⁷ NAČ 1984: 18 definerejuvvo kultuvra leat obbalašvuohta basála norpmain, vuoddoárvvut, láhttema rámma ja oktasaš ipmárdus oktán joavkun/servodahkan dasa mii eallin, máilbmi, ieža ja earát leat. Mánnggakultuvrralaš bagadalli American Psychological Association (2002) dadjá ahte kultuvra sáhtta ipmirduvvot leat oahpahuvvon ja sirdásan jáhkku, árvvut ja doaimmat, mat leat bohtosat ovta joavkku heiveheamit fysalaš ja sosiála birrasiidda.

2.4 Muhtin fáttát sámi statistihkkii

Sámi gullelaš fáttát leat viidát, go dasa gullá sámegiella, sámi historjá, sámi boazoealáhus, sámi luonddugeavaheapmi, duodji (árbevirolaš giehtaduodji), luohiti ja eará árbevirolaš ja ođđaáigásaš sámi kultuvra, sámi sosiála fierpmádat ja media, dearvvašvuođahástalusat ja dárbu čálgobálvalusaide mat leat fáttastuvvon sámi eallinvuohká. Leat oalle ollu váilelašvuođat go guoská iešguđetlágan vealaheaddji daguide sápmelaččaid, sámi eallinvuogi ja sámi vuoigatvuođaid vuostá, ja maiddá go guoská eanetlohkoservodaga ektui sihke oktan joavkun ja ovttaskas olmmožin.

2.4.1 Sámegeiella

Váibmogiella NAČ (2016: 18) čielggadeamis ávžžuha registreret sámegielaigiid ja doaibmabijuid vai nanne sámegiela oahpahusa ja anu. Ráhkaduvvo statistihkka mánáin, geain lea sámegieloahpahuš, ja skuvllain gos lea sámegieloahpahuš. Riikarevišuvdna (2019) cuiggodii goitge headjuvuođaid sámi ohppiid ektui, geain lea vuoigatvuohta oážžut oahpahusa sámegillii ja sámegielas, go fáldat ii leat doarvái oahpis álbmogii, ja go váilot resurssat ja go doaibmabijut sáhttet leat hejot organiserejuvvon. Ii gávdno makkárge statistihkka skuvllain main leat dárbbalaš ja váilelaš resurssat sámegieloahpahusa ektui dahje makkár suohkanat ja skuvllat dieđihit fáldaga birra ohppiide ja váhneimida.

Sámegieloahpahuš sáhtta oážžut ávkki earálgan oahpahušvugiin, nugo gáiddusoahpahušas, ja man beaktilat dat leat dan ferte duodaštit, sihke davvisámegielas, lullisámegielas ja julevsámegielas (Johansen, 2017). Gáiddusoahpahušas organiseren ja čadaheapmi bieđgana, ja dárbbasuvo systemáhtalaš kárten go galgá árvvoštallat oahpahušvuogi ja ovdánahttit struktuvrraid mat sihkarastet ahte dakkár vejolaš oahpahušvuogit leat ávkin eanemus lági mielde sámi ohppiide (Riikarevišuvdna, 2019).

Váilu listu vejolašvuođain vai beassá sámegiela geavahit almmolašvuođas, ovdamearkka dihte go lea oktavuoha almmolašbálvalusaiguin ja hálldašeamis sihke siskkobeaide ja olggobealde sámegiela hálldašanguovllu. Go registrere man ávkkálaččat leat suohkanlaš doaibmabijut ja go ásaša sámegiela seammaárvosaš giellan sámegiela hálldašanguovlluin, de sáhtáši dat addit ávkkálaš oahpu viidasit bargui mainna olaha sámelága giellanjuolggadusaid⁸. Obbalaččat lea unnán dakkár statistihkat main lea sámegielat kulturbuvttadeami ja sámegielat mediaid birra (Kalstad, 2010; Rasmussen, 2016; Graff, 2017; Jürgensen, 2017; Mecsei, 2018).

2.4.2 Dearvvašvuohta ja eallinkvalitehta

Dearvvašvuohta gullá oktii ovttaskas fáktoriiguin, sosiála ja kultuvrralaš birrasiiguin ja servodaga rámmaeavttuiguin. Sápmelaččain sáhtta leat eará ipmárdus dearvvašvuhtii ja

⁸ <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/samiske-sprak/samelovens-sprakregler-og-forvaltningsom/id633281/> ja Kommunála- ja ođasmahttindepartemeanta (2020)

eallinkvalitehtii go dábálaččat lea eanetlohkoálbmogis (Nergård 2006). Rámmaeavttut čilgejit daid vejolašvuodaid, mat ovttaskasolbmui ja joavkkuin leat, go galgá välljet buoret dearvvašvuoda mat heivejit dasa mii kultuvrralaččat leat ulbmillaččat. Čoggo viidát diehtu sápmelaččaid dearvvašvuoda diliid birra joavkodásis, earret eará SAMINOR iskkademiid bokte. Diehtu sosiála, kultuvrra ja servodatlaš rámmaeavttuid birra, mii earenoamážiid čuohcá dearvvašvuhtii ja eallinkvalitehtii iešguđet osiin sámi álbmogis, gáibida ovdáneami sámi gullelaš indikáhtoriin, man birra lea áibbas unnán dutkojuvvon. Dutkanprošeakta “Boazodoalu árgabeaivi” (Møllersen, Stordahl, Tørrer, Eira-Åhrén, 2016) lea ovdamearka movt dearvvašvuodagivssiid earenoamáš indikáhtorat ovdánahttojedje searválaga boazobargiiguin, mii lei vuodđuduvvon boazobargiid iežaset dieđuid ektui iežaset dearvvašvuodas. Mánja dain indikáhtoriin lea unnán dahje ii obage relevánta eanetlohkoálbmogii. Boraspiresoahpamuš dagaha ovdamearka eatnasiidda boazoealáhusas sihke fysalaš ja psyhkalaš riekkama. Olgunastindoaimma heiveheapmi ávdinguovlluide mearkkaša ollu eallinkvalitehtii oallugiidda eanetlohkoálbmogis, seammás go dat dagaha lassi barggaid ja psyhkalaš deattu boazoealáhussii.

Jus galgá sáhttit čuovvut ja árvvoštallat Norgga návccaid nagodit čuovvut sisriikkalaš ja riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid⁹ ja njuolggadusaid olahit seammaárvosaš eallineavttuid dearvvašvuoda ektui, de lea earenoamáš mávssolaš ahte sámi dearvvašvuoda statistihka mihttu lea fuomášuvvot ja beassat čilget dearvvašvuoda guoski dilálašvuodaid, mat earenoamážiid guoskkahit iešguđet beliid sámi álbmogis.

2.4.3 Vealaheapmi

Lea duodaštuvvon ahte dáhpáhuvá ollu eambo vealaheapmi sápmelaččaid vuostá go eanetlohkoálbmoga vuostá Norggas (Hansen, 2012; Midtbøen & Lidén, 2015). Earenoamážiid boazosápmelaččat leat sápmelašjoavku, geat vásihit hirbmat ollu vealaheaddji cealkámušaid ja daguid iežaset birrasii (Møllersen, Stordahl, Tørrer, Eira-Åhrén, 2016). Dat rihkku našuvnnaš lága (Dásseárvo- ja vealahánlága, 2017) ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid (ON siviila politihkalaš vuoigatvuodaid konvenšuvdna, artihkal 27 (SP27) ja ILO-konvenšuvnna 169 ektui, maid Norga lea ratifiseren¹⁰. Ii gávdno makkár ge listu mii čájeha gos ja movt vealaheamit dáhpáhuvet ja makkár servodatreakšuvnnaid dakkár dáhpáhusat bohciidathtet.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) viidát raporta, mas guorahallet ja árvvoštallet Norgga dilálašvuodaid birra, čujuhit ovttá guovtti ávžžuhusas oktan earenoamáš čuovvolandoaimmain. Sii ávžžuhit ahte eiseválddit ásahit IT-heivehuvvon vuogádaga man bokte sáhttet čállit journála ja gozihit rasisttalaš dáhpáhusaid ja meannudit daid riektevuogádagaid bokte (European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) 2015,

⁹ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), ILO 169, Vuodđolága paragrafa 108, Dásseárvo- ja vealahánláhka(2017)

¹⁰ SP 27: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/iccpr/id88149/>

ILO 169: <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtspalte/ilokonvensjon-nr-169-om-urbefolkninger-o/id451312/>

s. 33). Dát ávžžuhus lea ovdamearkan dasa ahte sámi statistihkka ii ábut ráddjejuvvot statistihkkan sápmelaččain, muhto ferte maid sisttisoallat *rámmaeavttuid* registrerema sápmelaččaid eallimis.

Eamiálbmogiid statistihkka, geat vásihit vealaheami, čájeha ahte eallindilálašvuotta (dearvvašvuotta, oahppu, ekonomii ja jna.) eamiálbmogiin lea heajut dássi go eanetlohkoálbmogis. Dat lea dávjá dulkojuvvon leat heajus bealit eamiálbmogiin ja dagahan ahte boares guottut leat ain viidásetfievrrerduvvon (Walter & Andersen, 2016). Go registreret gálduid vealaheapmái, de oažžu earálágan dieđuid vealaheami birra, mii addá ollu buoret vuolggasaji gozihit vealaheaddji struktuvrraid ja daguid, ja nu beassá doaibmabijuid bokte bargagoahtit ulbmillaččat vealaheami vuostá.

2.4.4 Boazoealáhus

Boazodoallolága ulbmilparagrafas celko ahte “láhka” galgá lágidit dili boazodollui, mii lea ekologalaččat, ekonomalaččat ja kultuvrralaččat guoddevaš ja mii lea vuodđuduvvon sámi kultuvrra, árbevieruid ja dábiide ávkin boazodollui alccesis ja servodahkii muđui (Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta 2007). Deattuhuvvo ahte “Boazodoallu galgá bisuhuvvot sámi kultuvrra ja servodateallima deatlaš vuodđun”, ja ahte láhka galgá “leat mielde sihkkarastime boazodoalloareálaid sámi boazodoalloguovllus boazodoalu deataleamos resursavuodđun”.

Almmolaš boazoealáhusstatistihkka sisttisoallá eanas biergobuvttadeami, njuovvanbohccuid ja jahkedoaimma, mii lea Norgga fitnodatkultuvrra málle mielde. Lea unnán lohkovuodut diehtu mii čájeha movt kultuvrralaš ceavzilvuotta lea vuhtiiváldon, jus eavttut ja johtui biddjon doaibmabijut ipmirduvvojit leat sámi kultuvrra ja servodateallima nannen, ja jus dat lea ávkkálaš boazoealáhusálbmogii. Ii ge gávdno systemáhtalaš diehtu movt boazoguohtoneatnamat sihkkarastojit. Boazoealáhusa eallineavttuid birra iskkadeapmi čujuha ahte sámi boazobargit vásihit sámi boazoealáhusa rámmaeavttuid leat materiálalaš ja dearvvašvuotta ektui noađđin (Møllersen, Stordal, Tørrer, Eira-Åhrén, 2016).

Areálastatistihkka lea reaidu mii čilge areálahálddašeami, mii lea kvantitatiiva indikáhtor mii loguiguin čájeha sisabáhkemiid ja váikkuhusguovlluid. Dal lea Statistihkalaš guovddáš doaimmahat (SGD) easkka ládje álggahan barggu mainna lohket galle sisabáhkema ja váikkuhusguovllu leat sámi boazoguohtonguovlluin Norggas (Engelien ja Aslaksen 2019). Dakkár lágan statistihkka sisttisoallá obbalaš gova iešguđetlágan sisabáhkemiin ja čájeha maid makkár guovlu vel báhcá gos eai leat váikkuhusat. Dakkár statistihkain šaddá álkit sidjiide geat mearrádusaid dahket ja boazobargiide searválaga árvvoštallat jus gierdá vel ođđa sisabáhkemiid. Joatkkabargui areálastatistihkaiguin dárbbasuvvo boazoealáhusa fágalašmáhttu bohcco lihkašemi ektui, go bohciidit ođđa iešguđetlágan sisabáhkemat eanadagaid hábmemiid ja bohccuid jahkodatjoru ektui.

Boazoealáhusa fágalašmáhttu ii leat dál doarvái váldon vuhtii hálddahas (Turi, 2017, Turi ja Gaup Eira, 2016). Boazoealáhusálbmot čilge ieš leat hástaleaddjin doalahit sámi boazoealáhusa

eallinvuohkin ja ealáhusgeaidnun, muhto dasa biddjo unnán deaddu eará aktevrraid ákkastallamiid ektui, go plánejuvvojit ođđa sisabáhkemat industriija, fievrredeami dahje astoáigge ulbmiliidda. Sámediggeraporttain ON čearddalašvealahankomiteai¹¹ ja ON olmmošvuoigatvuođaid earenoamášraportevrras¹² boahá ovdán ahte leat váilevašvuođat sámi boazoealáhusa duohtavuoda rámmaeavttuin ja álbmotrievttalaš gáibádusain, mat leat Norgga lágas. Lea čielga dárbu dokumenteret boazoealáhusa máhtu iežas eallimis ja ealáhusas. Dat eaktuda ahte dahkko bargu identifiseret kritihkalaš fáktoriid ja ovdánahttit indikátoriid, mat guoskkahit eallin- ja doaibmaministariid, mat leat earenoamážat sámi boazoealáhusas, oktan geográfalaš, organiserema ja báikkálaš erohusaiguin (Eanadoalldirektoráhtta, 2016).

2 4.5 Eará sámi meahcásteapmi

Árktalaš ráddi lea mánja jagi dáguhan ahte ferte eambo fuomášuhttit meahcásteami eallinvuogi, mii guoská boazoealáhussii, guolásteapmái, bivdui ja eará luondduláhjiid háhkamii, mii lea eamiálbmogiid eallinvuogi mielde¹³. Sáhtá fargga šaddat dárbu oazžut gráfalaš ja loguide heivehuvvon obbalašgova maid sápmelaččat háhket guovllu resurssain, vai lea dárbbalaš duođastus, go sisriikkalaš ambišuvnnat galget heivehuvvot sámi doaimmaid ektui, go plánejit davviguovlluid strategijaid (UD & KMD, 2017).

Sámi meahcásteapmi, guolásteapmi, bivdu, murren, murjen ja luondduláhjiid háhkan leat hui mávssolaččat go sámi kultuvrra, giela, máhtu ja birgejumi galgá viidásetfievrredit (Sámediggi 2016a, 2016b). Dasa lassin leat dat mávssolaččat sisabohtui ja birgejupmái sámi ássanguovlluin, dávjá go doaimmahuvvo lotnolasdoaimma vuoddoealáhusain ja bálkábargguin, ja mátkkoštanealáhusain ja kultuvrralaš doaimmain, mat dál leat dađistaga lassáneame (Andersen 2009). Árvoháhkan, mii ii rehkenasto loguide, nugo buvttadandoaimma masa investere, bidjá bargonávccaid ja luondduláhjiid háhkamii, dat ii lohko mielde servodatekonomalaš árvvoštallamiidda, go ođđa aktevrrat áigot ávkkástallat luondduresurssaid.

Meahcásteapmi lea oassin sámi eallinvuogis, mii čilge kultuvrralaš birgenstrategijaid, mas iešguđetlágan buvttadeaddjidoaimmat lotnahuvvet luonddu rievddademiid mielde. Meahcásteapmi ráddjejuvvo čohkkejuvvon máhtu mielde mii lea ceavzilis ekologalaš resursahálddašeapmi, man birra dálá statistihkat eai muital maidige. Go kárte gos, goas ja movt meahcásteapmi guoskkaha resursahálddašeami, birashálddašeami ja arealahálddašeami, de lea dan dihte ávkkálaš fátmastit dán sámi árbevirolaš máhtu statistihkalaš indikátoriidda.

¹¹ ON nállevealahanlávdegottis (CERD United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination) <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cerd/pages/cerdindex.aspx> leat sorjjasmeahtun áššedovdit, geat gozihit go implementerejit ON nállevalaheami vuostá konvenšuvnna ICERD International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination <https://www.regjeringen.no/no/tema/likestilling-og-inkludering/likestilling-og-inkludering/konvensjoner/fns-rasediskrimineringskonvensjon/id670417/>

¹² <https://www.nrk.no/sapmi/fn-topp-advarer-norge-1.14710375>

¹³ *Arctic Human Development Report* 2004; Larsen & Fondahl (red.) (2014) *Arctic Human Development Report*; Larsen, Schweitzer & Petrov (red.) (2014) *Arctic Social Indicators*; Poppel (red.) (2015) *Survey of Living Conditions in the Arctic (SLiCA)*; Degteva et al. (2017) in *Adaptation Actions for a Changing Arctic*; Glomsrød, Duhaime & Aslaksen (red.) (2017) *ECONOR: The Economy of the North*.

2.4.6 Riikkaidgaskasaš raportereren

Riikkaidgaskasaš konvenšuvnnain (ON siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid konvenšuvdna artihkal 27 (SP 27), ILO 169, ON eamiálbmotvuoigatvuodaid julggaštus (UNDRIP)), maid Norga lea ratifiseren, daddjo ahte eamiálbmogiin galgá leat seammaárvosaš eallindási go muđui lea riikka álbmogis. Mii addá buori dahje heajos eallindási ferte gehččot ovttas árvvuiguin, norpmaiguin, eallinvugiiguin ja dat ahte resurssaid lea vejolaš háhkat ja ahte lea vejolašvuohta mieldearridit iežas eallima hárrái. Go raportere ONai Norgga eamiálbmotvuoigatvuodaid ja olmmošvuoigatvuodaid čuovvoleami birra, de lea statistihkka duodaštanvuohki mainna heive čájehit čuovvu go ja movt Norga čuovvu álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid. Dat eaktuda ahte statistihka sisttisoallá dovdomearkkaid mat kultuvrii leat relevánta go guoská eallinvuohká, iešmearrideapmái ja ahte lea vejolašvuohta resurssaide. Dakkár statistihkka ferte leat dainna lágiin ahte siskkáldasat dovda váttisvuodabeliid ja hástalusaid, maid guoskevaš sápmelaš joavkkut ieža leat defineren. Go lea vejolašvuohta árvvoštallat doaibmabijuid ávkkálašvuođa ja árvvoštallat odđa doaibmabijuid, de sáhtá dat šaddat čielgaseappot eiseválddiide, sámi álbmogii ja raporterejeaddjái.

ON nállevealahankonvenšuvnna¹⁴ ICERD (1965) mielde, maid Norga ratifiserii 1970, geatnegahtá stáhta earret eará guorahallat stádalaš, našuvnnalaš ja báikkálaš eiseválddiid doaibmama (Artihkal 2.e), ja maiddá doaibmat earenoamáš ja konkrehtalaš ovddalgihtii njuolggadusaid mielde vai sihkarastit ahte buot joavkkut sáhttet návddašit olmmošvuoigatvuodaid (Art 2.2). Sámediggi lea mángga ON nállevealahanlávdegotti (CERD) bokte cuiggodan go Norggas lea ain guhkes geaidnu vel ovdal go olaha boazoealáhussii iešmearrideami ja boazoguohtoneatnamiid sisabáhkemiid gáhttema birra (Sámediggi 2018). ON nállevealahanlávdegoddi (2019) lea cuiggodan ahte Norggas váilu diehtu vealaheaddji dáhpáhusain ja dakkáriid čuovvuláhttin sápmelaččaid ektui. Dat guoská dilálašvuođaide mat gustojit láhkii ja riektivuogádahkii, rivttiide eatnamiidda ja čáziide, guolásteapmái ja boazodollui. Sii leat dáhtton stáhta ovdanbuktit detálja dásis dieđuid, mat mitalit konkrehta doaibmabijuid, maiguin fátmasta daid ávžžuhusaid iežaset boahhtevaš áigodat raporttas¹⁵. Dat addá muhtin hástalusaid go galgá ovdánahttit buriid ášahuslaš indikáhtoriid, nugo indikáhtoriid eiseválddiid doaimmaide go guoská doaibmabijuid ektui maiguin álggahit ja čuovvulahttet doaibmabijuid álbmotrievttalaš prinsihpaid vuodul.

Eiseválddiid birashálldašeamis addá ON ávžžuhusaid eamiálbmogiid árbevirolašmáhtu hárrái, movt ceavzilit ávkkástallá ja gáhtte luonddu¹⁶ (UNEP 2014) ja ceavzilvuodaulbmiliid raporteremis ohcala čielgasit eamiálbmotdimenšuvnna¹⁷. *European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)* viđat raporttas (2015) ohcalit maiddá raporterema Norgga eiseválddiid doaibmamis (geahča badjelis, x.4.3 oasis). Dá leat ovdamearkkat unnán ovdánahtton

¹⁴ «Čearda» doahpagis lea viiddis čielgehus dán konvenšuvnnas, go dat čujuha čerdii, liikeivdnái, šaddanvuolgagii, našuvnnalaš dahje čearddalaš ruohtasiidda

¹⁵ Pkt. 35 nállevealahankommišuvnna ruovttoluottadiehtu

¹⁶ Biologalaš mánggabealatvuođa konvenšuvdna (Convention of Biological Diversity, CBD,) artihkal 8, <https://www.cbd.int/doc/notifications/2017/ntf-2017-006-8j-en.pdf>.

¹⁷ United Nations Sustainable Development Goals <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

statistihkkasurggiin, maiguin livčče eambo vejolašvuohta identifiseret ja čuovvulit movt álbmotrievttalaš prinsihpat doaimmahuvvojit, ja maid ahte galgá sáhttit árvvoštallat, jus doaibmi doaibmabijuin lea ávki áigumušaid ektui guoskevaš osiide sámi servodateallimis.

2.5 Geat galget lohkkot?

Lea mávssolaš lohkkot. Dat mii ii lohkkot, ii lohkkot. Seamma mávssolaš lea ahte dat mii lohkkot šaddá riektá, ja ahte dat adno rievttet vuogi mielde. Historjjálaš, sosiála ja politihkalaš dilálašvuođat váikkuhit dasa mii ja gii lohkkot ja ii lohkkot. Sámi historjá lea mángga bealis jaskkodahtton dahje dahkkon oaidnemeahtumin (Lie, 2001; Bore, 2006; Søbye, 2014). Go historjjálaš gáldodieđut váilot sápmelaččaid birra, de lea dat dagahan jáhkuid ja duohtavuođaid *ex silencio* vuogi mielde: dat mii ii namuhuvvo, árvideames ii gávdno (Dunfjeld-Aagård, 2005).

2.5.1 Sápmelaččat álbmotlohkamiin

Presentasjonen av disse siste statistikkene innledes med en grundig redegjørelse over svakhetene ved tellingen: definisjonsusikkerhet, sterke etterdønninger av langvarig fornorsking, negative erfaringer med etnisk registrering og for mange som på den tid ikke kjente til sin samiske slekt.

Thomas V. Westen lei vuosttaš gii 1734 čálii obbalaš logu sápmelaččain (Aubert, 1978). Mañemus álbmot- ja ássanlohkan, mas jerrui sámegiela ja čearddalašvuođa birra, čadahuvvui 1970 ja almmuhuvvui *Den samiske befolkning i Nord-Norge (Sámi álbmot Davvi-Norggas)* (Aubert, 1978). Daid mañemus statistihkaid birra ovdanbuktin álgá go čálii vuđolaččat čilge álbmotlohkama headjuvuođaid birra: definišuvnna eahpesihkarvuohta, garra váikkuhusat guhkilmas dáruiduhttimis, heajos vásáhusat čearddalaš registreremis ja dien áiggis eai nu oallugat dovdan iežaset sámi soga. Aubert čoahkkáigesii dainna ahte diet ákkat jáhkkinis dagahedje ollu eahpenjuolga raporterema sihke sámi identitehta ja sámegiela hárrái. Dasa lassin olmmošlohkan dáhpáhuvai dušše Davvi-Norggas, dušše muhtin suohkaniin ja muhtin suohkaniin ges dušše oasi suohkanis. Aubert árvvoštalai ahte dás lei sáhka mángga duhát sápmelaččas geat orro olggobealde lohanguovlluid, ja son várrii bohtosiid luohtehahttivuhtii.

1970 álbmotlohkan lea dagahan garra stivrema mañit áigge jáhkku ahte man stuoris lea sámi álbmot Norggas, ja jáhkuid dasa gos sápmelaččat leat leamaš ja ain ášset. Mañit áiggis ii leat dahkkon makkárge systemáhtalaš bargguid mainna leat gokčan daid váilevašvuođaid maidda Aubert čujuhii. 1970 statistihkka lea bisson duohta čilgehussan, ja lea daid mañemus 40-50 jagis váikkuhan ovttaskas olbmuid jáhkku ahte iežas identitehta hárrái ja váikkuhan earáid jáhkuid maid sámi gullevašvuođa ektui. Ovdalaš áigge sosiálapolitihkalaš definišuvnna sápmelašvuođa ja sámi gullevašvuođa birra viidásetfievrrerduvvo ja šaddá stivrejeaddjin dasa gii beassá ja gii ieš suovvá iežas lohkkot. (Axelsson & Sköld, 2006).

2.5.2 Čearddalaš identitehta statistihkas

Riikkaidgaskašat hupmat *Politics of Identity* mii eamiálbmogiid ja ii-eamiálbmogiid ipmárdusa mielde lea *Indigeneity* ja *Aboriginality*, namalassii mii dagaha ja doalaha gullelašvuoda leat eamiálbmogin (Espeland & Stevens, 2008). Leat goitge sosiála ja servodatlaš ipmárdusat mat eanas definerejit eamiálbmotkategorijaid, mat fas stivrejit makkár dieđuid galgá čohkket daidda kategorijaid ja ráhkadit statistihkaid mat garrasit stivrejit ovttaskas olbmuid, sosiála ja servodatlaš ipmárdusaid eamiálbmogiid dovdomearkkain.

Pettersen (2014) čeahkkáigeassá iežas doavttirgrádas mas čielggada mii sámi čearddalašvuotta lea dearvvašvuoda- ja eallineavttuid iskkademiin, ja čeahkkáigeassá ahte ii lean vejolaš árvalit ovttáčilggolaš čovdosa movt sáhtá doahpaga bokte čielggadit ja mihtidit mii sámi čearddalašvuoda lea. Seammás ávžžuha son leat eambo didolaš go ulbmil lea atnit sámi čearddalašvuoda ovttaskas iskkadeapmái ja ahte makkár dilálašvuodas leat sii geat leat dutkanproseassas mielde. Sámi čearddalašvuoda birra dieđut eaktudit ahte jerrojit gažaldagat mat fáttmastit daid aspeavttaid sámi identitehtas main lea mearkkašupmi dutkanfáddái, ja ahte gažaldagain lea oaivil, maid lea álki vástidit vástidanjovkui. Eaktuda maid ahte lea luohttevašvuotta, sihke oktan joavkun ja ovttaskas olbmo dásis, dasa ahte dieđut meannuduvvojit vuollegašvuodain ja suddjejuvvojit vai eai čuožžil heajos čuovvoleamit.

Lea leamaš áigejuovdil ásaht ja geavahit sámi álbmotregistara go lea leamaš sáhka ávkkástallat Sámedikki jienastuslogu statistihkkaulbmiliidda (Holth ja Lillegård 2017), mii lei Norgga olmmošvuoigatvuođaidinstitušuvna (Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM, 2019)) álgojurda mielde ja go Sámediggi lea mearridan čielggadit vejolašvuodaid registreret sápmelaš čearddalašvuoda dearvvašvuodaregistoriidda¹⁸. Čearddalaš registreren rahpá vejolašvuodaid identifiseret sápmelaččaid dili go guoská gillii, oahpahussii, eallineavttuide, dearvvašvuhtii, vásáhusaide vealaheamis jna., ja nu sáhtáše fuomášit vealaheami. Dearvvašvuodadutkamis sáhtášii álbmotregistar, mas lea listu buot sápmelaččain, rahpat vejolašvuoda beassat viežžat statistihkaid sámi álbmoga birra mángga lágan dearvvašvuodaregistoris¹⁹, ovdamearkka dihte borasdávdaregistar, NAV-registar. Nie sáhtášii čearddalašvuoda álbmotregistreren álkidahttet barggu oazžut obbalaš gova buozanvuodaid birra, beassá čuovvut mielde dearvvašvuoda ovdáneami ja válljet dutkanguovlluid gos earenoamážit lea mearkkašupmi sámi álbmogii. Diehtobearráigeahčču čujuha ahte go váldá mielde čearddalaš registara dasa mii juo gávdno persovdnadieđuid birra dearvvašvuoda sullasaš registariin, de addojit hui ollu persovdnadieđut, maiddái hearkkes dieđuid, ja dan dihte lassána maid riskka almmustahttit identitehta, earenoamážiid unna jovkkožiin. Muittuhuvvo maid ahte go lea dárbu oazžut ovdan dieđuid statistihka bokte, de ferte heivehuvvot álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid ektui, vai sápmelaččat ieža besset dárkkistit dutkamiid dieđuid (Thon, 2019).

¹⁸ <https://www.sametinget.no/Nyhetsarkiv/Utreder-muligheten-for-registrering-av-samisk-etnisitet>

¹⁹ I 2018 ledje oktiibuot 17 dearvvašvuodaregistora, 51 našuvnalaš registara (iešguđet lágan buozanvuodaid birra), lassin báikkálaš registariidda ja sullasaš dearvvašvuoda dutkanprošeavttaid diehtoregistoriidda, ja leat maiddái registarat ekonomalaš dilálašvuodain, ássandilálašvuodain, riegdanregistara, jápminregistara, skuvlaregistora, vearrolisttut, nav.registara ja eará registara (Thon, 2019).

2.5.3 Čearddalaš registreren

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) lea almmuhan viiddis ja dárkilis čearddalašvuoda registrerema guorahallama, mas digaštallet buriid ja heajos beliid, ja ollu čuolmmaid, maid berre vuhtiiváldit vai garvá ahte čearddalaš registreremis ii šatta vealaheaddji čuozašus (Simon, 2007). ECRIs guorahallan, daid iešguđet aspeavttain, mat čatnasit čearddalaš registreremii, addá buori gova movt sihke statistihkalaš, politihkalaš, historjjálaš, juridihkalaš, sosiála, dovdduide čuohecci ja ehtalaš fáttát fertejit árvvoštallot vuđolaččat. ECRI raportamálla mielde lea dahkkon viiddis čielggadeapmi ulbmillaš ja sávakeahtes geavaheami birra registaris, mii lea Norgga sápmelaččaid birra, mii sáhtta váikkuhit dasa ahte oažžu čuvgehuvvot mánggabealatvuoda statistihkalaš, politihkalaš ja ehtalaš ovddalgihtii njuolggadusain, maidda fertejit gávdnot praktihkalaš čovdosat.

Vuos lea eahpečielggas eavttuid nanusvuodas go (ieš-) registrere sámi čearddalaš gullevašvuoda. Dat lea danne go dieđuid luohttevašvuotta hálddašuvvo vuollegašvuodain, ja go de daddjo ahte berre árvvoštallat jus lea vejolaš oažžut ovdan registara mii sisttisdoallá olles sámi álbmoga, ja jus de vejolaččat dáhpáhuvá nu ahte báhcá čohkkat registariin mii ii leat ollislaš. Anonymiserema dárbbu ferte maid árvvoštallat dan ektui ahte leago dárbu čuvget mávssolaš erohusaid sámi servodaga siskkobealde, ovdamearkka dihte sosiála, ealáhusaid, geográfalaš gullevašvuoda ja eará demográfalaš fáktoriid ektui.

2.5.4 Statistihkka boazosápmelaččain

Eanandoalldirektoráhtta boazodoalloossodat čohkke dieđuid boazodoalu birra boazodoalldieđáhusaid vuodul, maid juohke siidaoasseaiggát deavdá²⁰. Dieđut almmuhuvvojit *Boazoealáhusa ollislaš rehketdoalus (Totalregnskap for reindriften)* ja *Boazoealáhusa resursarehketdoalus (Ressursregnskap for reindriften)*, mii vuodđuduvvo boazodoallošiehtadallamiidda gaskal stáhta ja boazodoalu. 2017 ledje sámi boazodoalus sullii 3190 olbmo (Eanandoalldirektoráhtta 2017, govus 7.2.5.). Eanandoalldepartemeanta čujuhii ahte loguin leat headjuvuodát earret eará dan dihte go leat iešguđetlágan ipmárdus dan hárrái man ollu gáibiduvvo leat gullevašvuotta boazodollui go galgá registrerejuvvot, ja man ollu doaibmabidjoortnegat guoskkahit dakkár registrerema. 2018 rájes registrerejuvvojedje man oallugat “barget” bohccuiguin, mat definerejuvvojedje dan mielde geain leat bohccot registrerejuvvon boazodoalldieđáhussii (Eanandoalldirektoráhtta, 2019, s. 117). Dat mielddisbuvttii ahte dat ođđa almmolaš Norgga boazosápmelaččaid lohku njiejai sullii 2222 olbmui²¹. Dat ođđa statistihkalaš njiedjan boazosápmelaččain šaddá ođđa duohtavuotta hivvodaga ektui ja nu maid lea váikkuhus sámi boazodollui servodagas.

²⁰ Siida dahje *sitje* lullisámegillii, lea okta joavku boazoeaiggádat ovttá orohagas, geain leat bohccot seamma ealus dihto guovlluin ja geat ovttasbarget doaimmain. Juohke siiddas leat mánga siidaoasi, mii definerejuvvot leat “bearašjoavku dahje ovttaskas olmmoš geat leat oassin siiddas, ja geat barget ovttá olbmo dahje náittosguimmežiid dahje ássanguimmežiid searválaga jođiheami mielde”. (Boazodoalldieđáhusa, eanandoallo- ja biebmodepartemeanta 2007).

²¹ Lohku lea vižžon Eanandoalldirektoráhtas e-boasta bokte, ja čujuha stoalpodiaográmmii mii ovdanbohtá govus 7.2.2 i *Boazoealáhusa ollislašrehketdoallu (Totalregnskap for reindriftnæringer)*. *Rehketdoallu 2018 ja bušeahhta 2019*

Sámi boazoealáhus lea bearašlaš eallinvuohki ja ealáhus. Go lea gullevašvuhta boazoealáhussii, de mearkkaša dat ahte leat sihke ekonomalaš, juridihkalaš, bargonávccaid, sosiála ja dovdduide čuoheci čanastagat. Stáhta bealis sáhtta lea ávkkálaš oažžut ovdan man oallugiin lea juridihkalaš ja ekonomalaš geatnegasvuodát ja rievttit. Boazoealáhusa bealis sáhtta leat buorre ja ávkkálaš fátmastit sin geat fysalaččat oasálastet boazobargguide, biergasiidda ja ávdnasiidda juohke siiddas. Dat heivešii buorebut dainna boazoealáhusa kultuvrralaš ipmárdusain go guoská eallinvuohkái ja ealáhussii, ja seammás dagaše oinnolažžan barggu mii duohtavuodas dahkko buvttadeapmái. Lea statistihkalaš hástalus defineret doahpagiid ja kategoriijaid maid vuolggasadjii lea sámi duohtavuodaipmárdus, vai statistihkalaš duohtavuodát, maid birra čilgejuvvo, bohtet nu lahka duohtavuoda go vejolaš.

2.6 Sámi statistihka ávkkálašvuhta

Go ovdamearkka dihte čielggada geavahit sensitiiva dieđuid, nugo čearddalašvuhta lea, de lea hui mávssolaš heivehit dan oktii dainna gos sávaldat boahtá ja makkár ulbmil das lea. Mii lea ehtalaččat dohkálaš ja mii lea oadjebas rievddada gaskal kultuvrraid, unnitlohko- dahje eanetlohkoálbmoga ja historjjálaš vásáhusaid mielde. Eamiálbmogiin miehtá máilmmi leat guhkes áigge vásihan dutkamiid, mat dieđalaš ja akademalaš vuogi mielde leat čohkken dieđuid eamiálbmogiid birra, ja main bohtosat mángga gearde leat leamaš dárbbasmeahtumat, leat heahpadin ja ávkkeheamit dahje billisteaddjin eamiálbmogiidda, gos dutkan lea dáhpáhuvvan. Buorit dieđut eaktudit ahte eamiálbmogiid informánttain lea luohttevašvuhta dieđuid čohkkemii, dieđuid vurdemii ja masa dieđut galget adnot. Buorit dieđut mearkkaša maid ahte doahpagat, giellageavaheapmi ja gaskkusteapmi lea kultuvrralaččat ávkkálaččat jovkui gos dutkojuvvo, mii lea biddjon dakkár oktavuhtii mas sáhttet iežaset dovdat, ja ahte daid sáhtta joavku ieš ávkkástallat. Eamiálbmogiid ávkkástallanárvu sáhtta leat eará go stáhta ávkkástallanárvu. Dan oktavuodas digaštallo ja mii lea maid hui mávssolaš lea ahte gii “eaiggádušša” čohkkejuvvon dieđuid, jus dat lea dutki, dutkanásahus, stáhta dahje lágideaddji (Global Indigenous Data Alliance GIDA, 2019). Dieđuid eaiggátvuodas lea mearkkašupmi dan hárrái makkár njuolggadusat gustojit nu ahte beassá oaidnit daid ja jus lea vejolaš oažžut dieđuid, makkár bargovuogit leat go addá dieđuid dutkamiidda ja statistihkalaš ulbmiliidda, jus beassá dárkkistit dieđuid geavaheami ja movt dieđuid sihkarvuhta hábmejuvvo. Ferte vuhtiiváldit váldit sihke joavkodási ja ovttaskas olbmuid. Našuvnnalaš ehtalaš njuolggadusat leat vuodđun dieđuidčohkkemii ja statistihkalaš barggus, muhto dat ii dárbbas leat doarvái go galgá vuhtiiváldit ehtalaš beliid sámi dilálašvuodain go duohtavuoha galgá heivehuvvot statistihkkii.

Fáttát mat guoskkahit sámi álbmoga ja sámi dilálašvuodaid sáhttet leat kultuvrralaččat hearckit dahje guoskkahit tabu áššiid. Dakkár oktavuodain lea earenoamáš mávssolaš ahte sii geat háliidit dutkat fáttá dovdet hui bures sámi etihka, árvuid ja norpmaid. Ii dan dihte ahte doaimmahit iešdárkkisteami go guoská dasa mii heive almmuhuvvot ja mii ii, muhto vai sáhtta dahkat endena árvvoštallamiid movt lahkoneapmi sáhtta leat ávkin eambbo rabasvuhtii hearckes fáttáin, makkár dieđut leat ávkkálaččat jovkui mas dutkojuvvo, ja movt ovttasbargat

ja čuovvulit diehtoaddiid ja sidjiide geaidda váikkuha, go bohtosat leat almmuhuvvon. Statistihkat duođastit movt sápmelaččat, earenoamážiid sámi nissonat, vásihit eambo illasteami ja veahkaválddálašvuoda, go buohtastahtá eanetlohkoálbmogiin, mii lea ovdamearka movt hearkkes fáddá sámi birrasiin sáhtá loktejuvvot jávohisvuodas doaibmamii (Eriksen, 2019).

2.7 Čoahkkáigeasut ja hástalusat

Lea mávssolaš ahte lea vejolaš oažžut relevánta ja ávkálaš dieđuid sámi dilálašvuodain, sámi álbmogis, servodateallimis ja eallineavttuin. Sámi statistihkalaš bargu čuožžilahtá gažaldaga das mii definerejuvvo leat sámi dovdomearkan, mat leat relevánta dieđut, ja ehtalaš beliid go čohkke, vurrkoda ja geavaha dieđuid. Riikkaidgaskasaš eamiálbmotstatistihka birra digaštallamis fuomášuhtto ahte lea dárbu dieđuide ja duođastusaide mat oainnusin dahket eamiálbmogiid iežaset definerejuvvon váttisvuodaid, dárbbuid ja hástalusaid, lea dárbu ahte eamiálbmogat ieža besset dárkkistit dieđuid go dat čohkkejuvvojit ja adnojit, seammás go bohtosat eai ravgejuvvo eret sosiála, materiálalaš ja kultuvrralaš duohtavuodas, mas dieđut leat vižžon. Njuolggadusat ja prinsihpat mat vuhtiiváldet ehtalaš hástalusaid ja ávkálašvuodaárvvu eamiálbmotstatistihkas leat hábmejuvvon mángga riikkas, heivehuvvon eamiálbmogiid báikkálaš kultuvrii, historjái ja našuvnnalaš juridihkalaš ja politihkalaš dilálašvuodaid ektui.

Eamiálbmot statistihka (Indigenous statistics) ja *Eamiálbmot dieđuid sorjjasmeahtunvuoda (Indigenous data sovereignty)* fáttát leat hui lahka álbmotrievttalaš prinsihpaid ja nu lea maid áigeovuodil digaštallamis dan birra movt boahhteáiggis hábme statistihka ja maid sámi statistihkka Norggas sisttisdoallá. Statistihka leat olbmot ráhkadan, ja fáttát hábmejuvvojit jáhku mielde. Leat hui mánggalágan ehtalaš váttisvuodát mat gusket iešgudetlágan statistihkalaš, juridihkalaš, politihkalaš, sosiála beliide sámi statistihkas, mat váikkuhit makkár fáttát vuoruhuvvojit, mii gehččo leat relevánta diehtun ja masa dat gárvves statistihkka adno. Sámi statistihka digaštallamis ferte statistihka kvalitehta leat guovddáš ságastallanfáddá, ja movt statistihkaid atnu váikkuhuvvo mearridanproseassaide.

Sápmelaččaid iežaset váikkuhanvejolašvuodta ja iešmearrideapmi²² ferte vuhtiiváldot go dahkko statistihkka, mii guoskkaha sápmelaččaide Norggas. Dat ráddje riskka vai statistihkalaš čilgehusat eai ravgejuvvo eret kultuvrralaš oktavuodas, ja ahte logut mat eai leat ollislaččat dahje leat boastut ipmirduvvon eai adno duođastussan go dahkkojit mearráduusat mat váikkuhit sámi álbmogiid.

2.8 Rávven

1. Boahttevaš sámi statistihka, oktan sámi čearddalašvuoda álbmotregistara digaštallan berre fátmastit čielggademiid jus ja movt prinsihpat mat ovdanbohtet eamiálbmotstatistihkas (*Indigenous statistics*) ja eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahtunvuodta (*Indigenous data*

²² ON eamiálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštus, artihkal 3 ja 4

sovereignty) sáhttet addit “buriid dieđuid” go galgá čilget sámi duohtavuođa, váttisvuođaid, dárbbuid ja hástalusaid, maid sápmelaččat ieža leat defineren.

2. ON eamiálmot vuoigatvuođaid julggaštusa mielde (artihkal 3 ja 4) eamiálmogiid iežaset váikkuhanvejolašvuođa ja iešmearrideami birra ferte sámi álbmogii addot aktiivvalaš rolla identifiseret ja vuoruhit váilevašvuođaid, maid statistihkka galgá sisttisdoallat.
3. Sámi statistihka boahhteáiggi digaštallamis lea mávssolaš ahte ii čieget statistihka iešguđetlágan rollaid servodagas, ja leat čielggas gii lea statistihka dinggojeaddji fáttáid oktavuodas, mat guoskkahit sámi álbmogii, ahte jus leat: a) politihkalaš dahje hálddahušlaš eiseválddit, b) dutkanásahusat ja dutkit, dahje c) sámi organisašuvnnat, ásahusat ja birrasat.
4. Vai hehttet ahte eai šatta boasttudulkojumiid sámi dieđuin ja statistihkalaš bohtosiin, de lea dárbbalaš ráhkadit vugiid mat sihkkarastet dan ahte dieđuid čohkken, dieđuid guorahallan ja almmuheapmi leat heivehuvvon sámi duohtavuođaipmárdusa ja sámi máhtu vuodul.
5. Jus sámi statistihkas galgá leat sirddaárvu sámi duohtavuođaipmárdusa mánggabealatvuhtii ja doaibmamii, de dárbbášuvvojit statistihkalaš indikáhtorat main lea ávki sámi vuolggasadjái gos statistihkalaš dieđut lea vižžon.
6. Sámi statistihka dárbu čuohcá obbalaš dárbei ja dutkama statistihkkii, danne go Norggas lea vuos guhkes geaidnu ovdal go nagoda deavdit álbmotrievttalaš njuolggadusaid, mat earenoamážiid guoskkahit sámi álbmogii ja kultuvrii. Danne lea dárbu leat rabas vejolaš lahkoniemiide ja vugiide, maida eará riikkaid eamiálmogiin leat buorit vásáhusat.

2.9 Referánsat:

- AHDR (2004). *Arctic Human Development Report (AHDR)*. Akureyri: Stefansson Arctic Institute.
- American Psychological Association (2002). Guidelines on Multicultural Education, Training, Research, Practice, and Organizational Change for Psychologists. <https://www.apa.org/about/policy/multicultural-guidelines-archived.pdf>
- Andersen, S. (2009). Primærnæringene reindrift, jordbruk og fiske. Kapittel 3 i *Samiske tall forteller 2*. Sámi allaskuvla, s. 74-114.
- Aubert, V. (1978). *Den samiske befolkning i Nord-Norge*. Statistisk sentralbyrå (SSB), Artikler nr. 107, Oslo.
- Australian Indigenous Governance Institute (2018). *Indigenous Data Sovereignty. Data for Governance; Governance of Data*. Briefing Paper. <https://static1.squarespace.com/static/5b3043afb40b9d20411f3512/t/5b70e7742b6a28f3a0e14683/1534125946810/Indigenous+Data+Sovereignty+Summit+June+2018+Briefing+Paper.pdf>
- Axelsson, P. & Sköld, P. (2006). Indigenous populations and vulnerability. Characterizing vulnerability in a Sami context. *Annales de Demographie Historique*, 111, 115 – 132. <http://www.cairn.info/revue-Annales-de-demographie-historique-2006-1-page-115.htm>
- Lastet ned 11.02.2020.
- Bore, R. R. (2006). «Mannen er så vaskeekte lapp som i våre dager kan presteres». Samer og kvener i eldre folketellinger. *Statistisk sentralbyrå*. Lastet ned 15.11.2019: <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/mannen-er-saa-vaskeekte-lapp-som-i-vaare-dager-kan-presteres>

- Broderstad, A. R. og K. Sørli (2012). Bo- og flyttetrender i norsksamiske kommuner gjennom 40 år i relasjon til sysselsetting. Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 5*, Sámi allaskuvla, s. 44-71.
- Canadian Institute for Health Research (CIHR) (2007). *Guidelines for Health Research Involving Aboriginal People* (2007-2010), Canadian Institute for Health Research. <https://cihr-irsc.gc.ca/e/29134.html>
- Degteva, A., A. Oskal, S. D. Mathiesen, P. Burgess, I. Aslaksen, K. I. Johnsen, A.-M. Magga, W. van Rooij, C. Brattland, R. Corell, A. Dubovtsev, P. A. Garnåsjordet, A. Holmberg, K. Klokov, N. G. Maynard, C. Nellemann, B. Niillas, P. J. Partapuoli, M. Pogodaev, E. Reinert, P. Sandström, I. Slepshkin, I. A. Smuk, J. Steffanson, Z. Strogalschikova, A. Tyskarev, L. Westerveld (2017). "Indigenous peoples' perspectives". Kapittel 7 i *Adaptation Actions for a Changing Arctic: Perspectives from the Barents Area*. Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP), Oslo, Norway <https://www.amap.no/documents/doc/adaptation-actions-for-a-changing-arctic-perspectives-from-the-barents-area/1604>
- Dunfjeld-Aagård, L. (2005). *Sørsamiske kystområder. Tolking av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitet i Tromsø.
- Engelien, E. og I. Aslaksen (2019). Fysiske inngrep i samiske reinbeiteområder: Beregning av påvirkningssoner Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 12*. Sámi allaskuvla, s. 51-75.
- Eriksen, A. M. A (2019). Vold, overgrep og helseplager blant samer i Norge. Kapittel 3 i *Samiske tall forteller 12*. Sámi allaskuvla, s. 27-50.
- Espeland, W. N. & Stevens, M. L. (2008). A Sociology of Quantification. *European Journal of Sociology*, 49, 401 – 436. DOI:10.1017/S0003975609000150
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (2015). *ECRI Report on Norway* (fifth monitoring cycle). Adopted on 10 December 2014. Published on 24 February 2015.
- Global Indigenous Data Alliance (GIDA) (2019). *CARE Principles for Indigenous Data Governance*. Lastet ned 15.11.19. <https://static1.squarespace.com/static/5d3799de845604000199cd24/t/5da9f4479ecab221ce848fb2/1571419335217/CARE+Principles+One+Pagers+FINAL+Oct+17+2019.pdf>
- Glomsrød, S., G. Duhaime and I. Aslaksen (eds.) (2017). *The Economy of the North 2015*. Statistical Analyses (SA) 151, Statistics Norway.
- Graff, O. (2017). Samisk musikk - livskraftig tradisjon og spennende fornying. Kapittel 2 i *Samiske tall forteller 10*. Sámi allaskuvla, s. 16-36.
- Griffiths, K. (2018). Statistics, rights and recognition: the identification of Indigenous peoples. Paper prepared for the 16th Conference of IAOS OECD Headquarters, Paris, France, 19-21 September 2018.
- Hansen, K. L. (2012). *Likestillingsstatus blant samer. En kunnskapsstatus*. Universitetet i Tromsø UiT
- Hansen, L. I. (2011). Nyrydning, gjenrydning og finnydninger? *Ottar*, nr. 286.
- Hermanstrand, H. (2018). I grenseland – sørsamisk i Midt-Norge. *Sørsamer, Lofoten og kysten*. Forskning.no, 17. august 2018, <https://blogg.forskning.no/i-grenseland-sorsamisk-i-midt-norge/sorsamer-lofoten-og-kysten/1220455>
- Holth, B. A. og M. Lillegård (2017). *Statistikk over samiske språkbrukere i Norge. En kartlegging av eksisterende datakilder og vurdering av fremgangsmåter for statistikk*. Statistisk sentralbyrå (SSB), Notater 34:2017.
- ICERD (1965). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination <https://www.regjeringen.no/no/tema/likestilling-og-inkludering/likestilling-og-inkludering/konvensjoner/fns-raisediskrimineringskonvensjon-/id670417/>

- Johansen, K. (2017). Samisk som andrespråk. Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 10*. Sámi allaskuvla, s. 62-83.
- Jürgensen, A. E. (2017). Teater og scenekunst som aktører i identitets- og nasjonsbygging Kapittel 3 i *Samiske tall forteller 10*. Sámi allaskuvla, s. 37-61.
- Kalstad, J. Á. (2010). Samiske medier . oppslutning, omfang og rammebetingelser. Kapittel 2 i *Samiske tall forteller 3*, Sámi allaskuvla, s. 18-45.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2020). Samelovens språkregler og forvaltningsområdet for samisk språk. <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/samiske-sprak/samelovens-sprakregler-og-forvaltning/id633281/> Lastet ned 20.03.2020
- Likestillings- og diskrimineringsloven (2017). Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) LOV-2017-06-16-51. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51>
- Kukutai, T. & J. Taylor (red.) (2016). *Indigenous Data Sovereignty: Toward an Agenda*. Centre for Aboriginal Economic Policy Research (CAEPR), ANU Press, Research Monograph 38. www.jstor.org/stable/j.ctt1q1crgf.
- Landbruksdirektoratet (2017). *Totalregnskap for reindriftsnæringen. Regnskap 2016 og budsjett 2017. Rapport 33/2017*.
- Landbruksdirektoratet (2019): *Totalregnskap for reindriftsnæringen. Regnskap 2018 og budsjett 2019. Rapport 31/2019*. <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/reindriften/reindriftsavtalen/totalregnskapet/attachment/77126?ts=16f18bdc6c0>
- Landbruksdirektoratet (2016): *Utfordringer for selvstyre i reindriftsnæringen - Tiltak for å nå mål om bærekraftig reindrift*. Rapport 7/2016.
- Landbruks- og matdepartementet (2007). Lov om reindrift. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2007-06-15-40>
- Larsen, J. N. and G. Fondahl (eds.) (2014). *Arctic Human Development Report. Regional Processes and Global Linkages*. TemaNord 2014:567. Nordisk ministerråd.
- Larsen, J. N., P. Schweitzer and A. Petrov (eds.) (2014). *Arctic Social Indicators, ASI II: Implementation*, TemaNord 2014:568. Nordisk ministerråd.
- Lie, E. (2001). *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Universitetsforlaget.
- Madden, R., P. Axelsson, T. Kukutai, K. Griffiths, C. S. Mienna, N. Brown, C. Coleman and I. Ring (2016). Statistics on indigenous peoples: International effort needed. *Statistical Journal of the IAOS*, 32, 37–41. DOI 10.3233/SJI-160975.
- Maiam nayri Wingara (2018). Maiam nayri Wingara Aboriginal and Torres Strait Islander Data Sovereignty Collective. *Key principles*. <https://www.maiamnayriwingara.org/key-principles>
- Mecsei, M (2018). Samisk filmbølge baner vei. Kapittel 6 i *Samiske tall forteller 11*. Sámi allaskuvla, s. 83-101.
- Midtbøen, A. H. & Lidén, H. (2015). *Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. En kunnskapsgjennomgang*. Rapport 2015:01, Institutt for samfunnsforskning.
- Møllersen, S. (2018). Helserelaterte leve- og arbeids-forhold for reindriftssamisk befolkning i sørsamisk område. Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 11*. Sámi allaskuvla, s. 44-67.
- Møllersen, S., V. Stordahl, G. Tørres, I. M. Eira-Åhrén, (2016). *Reindriftas hverdag. En undersøkelse av faktorer som kan påvirke psykisk helse til samiske reindriftsutøvere i Norge*. <https://forskningsprosjekter.ihelse.net/prosjekt/PFP1115-13>
- Nergård, J.-I. (2006). *Den levende erfaring En studie i samisk kunnskapstradisjon*. Cappelen.
- Nilsen, S. (2009). Tradisjonelle sjøsamiske fiskeriord. Forskning no., 21. november 2009, <https://blogg.forskning.no/sesam/tradisjonelle-sjosamiske-fiskeriord/1119211>

- National Health and Medical Research Council (NHMRC) (2018). *Keeping research on track II*. National Health and Medical Research Council, Australian Government. <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/resources/keeping-research-track-ii#block-views-block-file-attachments-content-block-1>
- Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) (2019). *Menneskerettighetene i Norge 2018*. NIMs årsmelding, Dokument 6 (2018–2019).
- NOU (1984:18). *Om samenes rettsstilling*.
- NOU (2008:5). *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark*.
- NOU (2016:18). *Hjertespråket – forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk*.
- Pettersen, T. (2014). *Sámi ethnicity as a variable. Premises and implications for population-based studies on health and living conditions in Norway*. PhD thesis. Arctic University of Norway, Tromsø/Sámi Allaskuvla.
- Poppel, B. (ed.) (2015). *SLiCA: Arctic living conditions: Living conditions and quality of life among Inuit, Saami and indigenous peoples of Chukotka and the Kola Peninsula*. TemaNord 2015:501. Nordisk ministerråd.
- Rasmussen, T. (2016). Samiske medier for barn og ungdom. Kapittel 6. *Samiske tall forteller 9*. Sámi allaskuvla, s.98-123.
- Riksrevisjonen (2019). *Riksrevisjonens undersøkelse av samiske elevers rett til opplæring i og på samisk*. Dokument 3:5 (2019–2020).
- Saetnan, A.R., H.M. Lomell, S. Hammer (eds.) (2011). *The Mutual Construction of Statistics and Society*. Routledge.
- Sametinget (2018). Sametingets rapport til CERD 2018. For perioden 2014 til og med 2018.
- Sametinget (2016a). *Meahcci - et grunnlag for identitet, kultur og birgejupmi - Rapport fra Sametingets arbeidsgruppe for utmark*, 29. februar 2016. Sametinget.
- Sametinget (2016b). *Nu guhká go mis leat eatnamat. Sametingsmelding om areal og miljø*. Sametinget.
- Sametinget (2017). Forslag til etiske retningslinjer for samisk helseforskning og forskning på samisk humant biologisk materiale. Rapport. <https://www.sametinget.no/Nyhetsarkiv/Forslag-til-etiske-retningslinjer-for-samisk-helseforskning-er-lansert>
- Simon, P. (2007). “Ethnic” statistics and data protection in the Council of Europe countries. Study report. Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). [file://fw-profiladm/Citrix\\$/data/iaa/Downloads/docl_11727_487994580%20\(1\).pdf](file://fw-profiladm/Citrix$/data/iaa/Downloads/docl_11727_487994580%20(1).pdf)
- Skålnes, S. (2014). Næringsutvikling innanfor STN-området på 2000-talet. Kapittel 2 i *Samiske tall forteller 7*. Sámi allaskuvla, , s. 15-41.
- Søbye, E. (2014). *Folkemengdens bevegelse 1735-2014: en tabellstudie*, Oktober forlag.
- Thon, B. E. (2019). Samisk etnisitet for statistikk - eller forskningsformål. Innlegg på Sametingets høring 20. november 2019.
- Todal, J. (2006). Vilkår for utvikling av nasjonale prøver i lesing og skriving på samisk. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 90, 404 – 414.
- Turi, E.I. og I. M. Gaup Eira (2016). Bruk av tradisjonell kunnskap i miljø- og arealforvaltning i Norge, i *Perspektiver til fremtidig areal- og miljøpolitikk i Sápmi*, Sametinget, s. 97-113.
- Turi, E.I. (2017). Sámi reindeer pastoralism in Norway – governance and economy. In Glomsrød, S., G. Duhaime and I. Aslaksen (eds.) (2017): *The Economy of the North 2015*. Statistical Analyses (SA) 151, Statistics Norway, pp. 108-114.
- UNEP (2014). *Conceptual and methodological framework for evaluating the contribution of collective action to biodiversity conservation*. Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. UNEP/CBD/COP/12/NF/7.
- Utenriksdepartementet (2013). Norges internasjonale innsats for urfolks rettigheter. Veileder for Utenriksdepartementet og utenriksstasjonene.

https://www.regjeringen.no/contentassets/b7384abb48db487885e216bf53d30a3c/veileder_urfolk1310.pdf

Utenriksdepartementet og Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2017). Nordområdestrategi- mellom geopolitikk og samfunnsutvikling <https://www.regjeringen.no/contentassets/76dc3d09a93a460c8fe649390a722689/nordomradestrategi2017.pdf>

Walter, M. (2016). Data politics and Indigenous representation in Australian statistics. Kap 5, s. 79 – 98). In: Kukutai, T. & Taylor, J. (Eds.) (2016). *Indigenous Data Sovereignty: Toward an agenda*. Acton ACT, Australia: ANU Press, lastet ned 25.05.2020 fra <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1q1crgf.12>

Walter, M. & Andersen, C. (2016). *Indigenous Statistics. A Quantitative Research Methodology*. Routledge.

Waring, M. (1991). *Hvis kvinner fikk telle. En ny feministisk økonomi*. Cappelen, Oslo. Oversatt fra: *If women counted. A new feminist economics*. Macmillan, London, 1989.

3 Boallobevddi bokte. Sámegielaid digitála resurssaid geavaheapmi

Lene Antonsen, vuosttašamanueansa, UiT - Norgga árkálaš universitehta

Trond Trosterud, professor, UiT - Norgga árkálaš universitehta

3.0 Čoahkkáigeassu

Digitála gulahallan eiseválddiid ja geavaheaddjiid gaskkas lassána, ja mánga almmolaš etáhta vurdet ahte geavaheaddjit galget váldit oktavuoda digitála kanálaid bokte. Dál bargojuvvo dasa ahte maiddái sámi geavaheaddjit galget beassat geavahit iežaset giela dákkár gulahallamis. Dán artihkkalis gehčče makkár čállinreaidut ja eará prográmmagálvvut gávdnojit mat sáhttet veahkehit sámegielaid čállin- ja lohkanproseassas. Odne leat sámegielain viehka nana sadji digitála oktavuodain, muhto dat ii lean eisige vuorddehahtti ahte dilli galggai šaddat nie. Davvisámegiela ektui bohte ođđa čállingiella, sámegiela čállingiela geavaheapmi almmolašvuodas ja dihtoráiggi álgu sullii oktanaga. Dát artihkal čájeha manne sámegielat leat dan mađe nana digitála posišuvnnas go leat, vaikko vuolggasadji lei heittot, ja makkár čuovvumušaid dat leat dagahan sámi gielladillái. Letne maiddái viežžan statistihka das mo muhtun digitála sámi giellareaidut leat geavahuvvon.

Sámi giellateknologija rievdata olbmuid láhttema. Riikkaidgaskasaš standardiseren dagai vejolažžan oažžut sámegiela internehtti 1990-logus. Sámegielaid sátnedivvunprográmma lea šaddan árgabeaivvi oassin eatnasiidda geat čállet sámegillii. Sámi boallobevddiid atnuiváldin lohtii sámi teavstta kvalitehta sakka Facebookas. Dalle go dihtorjorgaleapmi bođii, de jávkka muhtun muddui digaštallan das galgágo leat lohpi čállit sámegillii neahtadigaštallamiin. Neahttasátnegirjjit main lea grammatihka ja linjka autenttalaš teavsttaide, muhtun muddui buhtejit sámegielaid geahnohis posišuvnna olles servodaga ektui.

Teavsttaid jorgaleapmi sámegillii lea bohtalnjalbmii mángga oktavuodas, erenoamážit skuvlagirjjiid ja áššeprosa oktavuodas, nu ahte beaktilat jorgalanvuogit sáhttet váikkuhit sakka sámegiel teavsttaid oažžumii. Jorgalanmuittu geavaheapmi ja automáhtalaš fágatearpmaid ohcan sáhttet maiddái álkidahttit jorgaleddjiid barggu geavahit konsisteanta terminologija. Loahpas ságaškušše giellateknologalaš čovdosiid ovddideami ovddos guvlui, ja maid dat miellidibuktet sámegiela nannemii iešguđet servodatsuorggis.

3.1 Álggahus

Davviriikkaid eanetlogugielageavaheddjiide lea álo leamaš lunddolaš gulahallat čálalaččat almmolaš eiseválddiiguin. Maŋimuš logijagiid lea gulahallan eanet ahte eanet šaddan digitálalažžan, ja mánga almmolaš etáhta vurdet geavaheddjiid váldit oktavuoda digitála kanálaid bokte. Dál bargojuvvo dan ovdii ahte maiddái sámi geavaheaddjit galget beassat geavahit iežaset giela dákkár gulahallamis. Danne go sámegeiella ii leat geavahuvvon gulahallat almmolaš etáhtaiguin ovdal, de olbmot dárbašit sániid ja terminologijja dán gulahallamii. Dasa lassin lea mángga sámegeielagis leamaš unnán dahje vel vearrát, ii makkárge čállinoahpahuš skuvllas, ja buot sámegeielagiidda lea dilli nu ahte sii leat unnán oaidnán čállojuvvon sámegeiela. Digitaliserenánjiruššan maiddái sámegeielaide sáhtta guhkit perspektiivvas buhttet dán, muhto vai beassat nu guhkás, de muhtun vuoddoáššit fertejit leat sajisteaset. Sámi boallobeavddit, sátnedivvunprográmmat ja eará veahkkeneavvut fertejit leat olámuttos, ja geavaheaddjit dárbašit maiddái diehtit daid birra ja máhttit daid geavahit. Dehálaš eastta sámegeillii čállimii interneahhtasiidduin ja sosiála medias lea go eai buot lohkkat máhte sámegeiela, ja dalle lea dihtorjorgaleapmi sámegeielas eanetlogugillii relevánta reaidu.

Digitaliserenproseassa mielddisbuktá ođđa reaiduid joatkevaš ovddidanbarggu, nugo intelligeanta ohcanmohtoriid interneahhtas, jorgalanprográmma eanet gielaide gaskkas, dihtorprográmma mii lohka teavstta jitnosit, ja prográmma mii ipmirda hállojuvvon gohččumiid, ja nu viidáseappot. Vai vehádatgielat galget ceavzit árgabeaivvis go geavahit eanet ahte eanet dakkár bálvalusaid, de dárbašit diekkár prográmmaid maiddái vehádatgielaide.

Dán artihkkalis gehčče makkár čállinreaidut ja eará prográmmagálvvut gávdnojit mat sáhttet veahkehit sámegeielagiid čállin- ja lohkanproseassas. Dan mielde go letne beassan geavahanloggaide dahje ožžon statistihkalaš dieđuid, de gehčče maiddái prográmmaid geavahusa.

3.2 Duogáš

3.2.1 Digitaliseren ja giella

Digitaliseren lea proseassa mii *konvertere dieđuid digitálalaš formáhtii*, mii lea formáhta maid dihtor máhtta lohkat, formáhta mas leat logut (nolla ja okta). Dán artihkkalis ráddjejetne sámegeiela dáhtaid digitaliseremii, ja dihtorprográmmaide mat geavahuvvojit prosesseret dakkár dáhtaid, ja mat leat rabasin olámuttos sámegeielagiidda. Váldodeaddu lea Norgga diliin.

Odne lea sámegeielain viehka nana sadji digitála oktavuodain, muhto dat ii lean eisige vuorddehahti ahte dilli galggai šaddat nie. Davvisámegeiela ektui bohte ođđa oktasaš čállinvuohki, sámegeiela geavaheapmi almmolaš oktavuodain ja dihtoráiggi álgu sullii oktanaga (ođđa čállinvuohki 1979:s, ja eará proseassat 1980-logu rájes). Sámi čállinvuogit manne dihtoráigái bustávaiguin mat eai lean eanetlogugielaid alfabehtain: lullisámegeiela *ï*, julevsámegeiela *á, ŋ*, davvisámegeiela *á, č, đ, ŋ, š, t, ž*, anárašgiela *â, á, č, đ, ŋ, š, ž*, nuortalašgiela

á, ǎ, č, ʒ, ž, ŋ, đ, ġ, g, k̄, ŋ, ð, š, ž, ' , ja gielddasámegiela \bar{a} , $\bar{ä}$, \bar{e} , \bar{u} , \bar{l} , \bar{m} , \bar{n} , \bar{y} , \bar{o} , \bar{p} , \bar{y} , $\bar{\theta}$, $\bar{\vartheta}$, $\bar{\vartheta}$, $\bar{\iota}$, $\bar{\rho}$. Lassebustávid lohku lassána mađe guhkkelebbui davás ja nuorttas mii mannat, ja nu maiddái dárbu oažžut heivehuvvon boallobeavddi ja čálamearkačoahki. Maiddái giellateknologalaš reaidduide lei dát váttis vuolggasadji. Sámeielain lea grammatihkalaš ráhkadus mii dahká ahte bargovuohki mii geavahuvvo ráhkadit sátnedivvunprográmma eaŋgalasgillii ja eará oarjeeurohpalaš gielaide ii heive sámegielaide. Mánjgga sivas orui nu ahte sámegielaide šaddá váttis mannat digitála giellameannudeapmái.

Dán artihkkalis áigo čájehit manne sámeielat váttis vuolggasajis beroškeahttá, leat dan mađe nannosat digitála oktavuodas, ja makkár čuovvumušat das leat sámeielaid dillái. Letne maiddái viežžan statistihka das mo muhtun digitála sámi giellareaidut leat geavahuvvon. Loahpas áigo digaštallat giellateknologalaš čovdosiid ovddideami ovddos guvlui, čalmmustahttit muhtun váilevašvuodaid ja árvoštallat maid dat mielddisbuktet bargui sámegielaiguin.

3.2.2 Giellateknologija

Álgoálggus lea giellateknologija buot teknologijat maiguin sáhtá meannudit gielaid. Dán áigge geavahit tearpma go oaivvildit *dihtorprográmmaid mat máhttet analyseret, buvttadit, rievdadit ja responderet olmmošlaš tekstii dahje hállamii*. Giellateknologija lea teknologijasuorggi dehálaš oassi. Mii olbmot geavahit lunddolaš giela go mii gulahallat sihke gaskaneamet ja dihtoriiguin. Go galgá oahpahit dihtoriidda meannudit lunddolaš giela, de čuohcá dat mánjgga láchkai dihtorprográmmaid buvttadeapmái. Justa dan dihte lea giellateknologija čiekŋalit laktojuvvon iešguđet dihtorčovdosiidda, ja orru oažžumin maiddái dehálaš rolla ođđa *Dávviriid interneahtas*, mainna sáhttit gulahallat iežamet skájaniiguin, galbmaskáhpiiguin, olgouvssaiguin ja biillaiguin. Muhto sáhttitgo dalle geavahit sámegiela?

3.2.3 Rabas gáldokoda

Prográmmagálvvut ráhkaduvvojit goappatlágaš bargovugiid mielde: *gokčojuvvon* ja *rabas* gáldokodain. Rabas gáldokoda earrána gokčojuvvon gáldokodas dainna lágiin ahte geavaheaddji beassá geavahit sihke válmmaš prográmmafiilla ja fiillaid mat geavahuvvojedje dan ráhkadit. Dákkár beassan addá vejolašvuoda ráhkadit iežas veršuvnna prográmmas, ja ovdamearkka dihte heivehit dan iežas dárbbuide. Rabas gáldokoda lea dehálaš guovtti sivas: Jus muhtun prográmmagálvofitnodat ráhkada giellamodeallakoda dušše iežas geavaheadjiprográmmaid várás, de giellaservodat (olbmot geat geavahit giela) sáhtá vásihit ahte lingvisttalaš resurssat maid sii leat leamaš mielde ráhkadeamen, gávdnojit dušše dán dihto prográmmagálvofitnodaga prográmmain, eaige eará prográmmain. Vearrámuš čuovusin mannet resurssat duššás dalle go prográmmat maidda resurssat lea ovttaiduvvan, eai šat geavahuvvo. Gokčojuvvon gáldokoda hehte maiddái giellamodeallaid geavaheami prográmmagálvvuin maidda gáibiduvvo ahte buot oasis galget leat rabas gáldokoda, ovdamearkka dihte akademalaš birrasiid dahje veahkkálasbarggu prográmmain. Stuurra giellaservodagain čoavddusin lea

ráhkadit mánga giellamodealla mat gilvalit, sihke rabas ja gokčojuvvon giellamodeallaid. Unna giellaservodagain eai leat resurssat dakkárii, ja dan dihte lea rabas gáldokoda dehálaš sámegielaide. Kapihttalis 4.3 leat ovdamearkkat das mo rabas gáldokoda addá eanet oassádalliide vejolašvuoda ráhkadit sátnegirjiid ja sátnegirjeáppaid.

3.3 Sámi giellateknologija

Dás ovdanbukte dálá infrastruktuurra ja prográmmaid mat meannudit sámegielaide. UiT Norgga árktaš universitehtas lea stuorimus biras mii bargá dainna, ja moai gulle dán birrasii, ja dát vuhtto munno ovdanbuktimis. Muhto áigo maiddá mitalit eará birrasiid ja vuolggahemiid birra.

3.3.1 Sámi giellateknologija álgu

Bargu hukset giellateknologija sámegielaide álggahuvvui jagis 2001 UiT:s, vuosttaš jagiid dušše ovttain virggiin, muhto 2008 rájes gulle golbma fásta virggi *Giellatekno*-nammasaš jovkui. Norgga sámediggi ásehii 2004:s *Divvun*-joavkku man ulbmil lei ráhkadit sátnedivvunprográmma Norgga golmma almmolaš sámegilli. Álggu rájes juo *Divvun*-joavku ovttasbarggai lágvalaga UiT:in, ja jagi 2011 sirdojuvvoi formálalaččat Sámedikkis UiT:i, muhto ruhtadeapmi bođii Gieldda- ja ođasmahttindepartemeanttas. Dát guokte joavkku leaba ovttas ráhkadan giellateknologalaš resurssaid eanet sámegielaide.

3.2.2 Sámi kodatabeallat

Kodatabealla lea dán oktavuodas listu mas leat bustávat ja eará čálamearkkat, ja juohke čálamerkkii gullá dihto lohkoárvu vai dihtor sáhtta prosesseret dan. 80-logu mielde ráhkaduvvojedje davvisámegiela várás iešguđetlágan ad hoc-kodatabeallat main eurohpalaš gielaide bustávat buhttejuvvojedje sámi bustávaiguin. *Winsam*-nammasaš dihtorčoavddus dárbbasii ovdamearkka dihte sierra davvisámi fonttaid, main oarjeeurohpalaš kodatabealla bustávat buhttejuvvojedje ná: $\zeta \rightarrow \check{\zeta}$, $\acute{o} \rightarrow \check{s}$, $\delta \rightarrow \check{d}$, $p \rightarrow t$ ja $\tilde{n} \rightarrow \eta$. Boađusin ledje kodatabeallat main ii lean almmolaš stáhtus, ja geavaheaddjit fertejedje sajáiduhttit fonttaid main bustávva ζ čállojuvvoi \check{C} :n jnv. Dát manai bures nu guhká go dihtor geavahuvvui čállinmašiidnan oktan čálániin seamma lanjas, muhto čállosa ii lean vejolaš sáddet diskehtain deaddileapmái omd. lágádussii, jus das eai lean rivttes sámi fonttat. Ođđa davvisámi čállinvuohki, mii dohkkehuvvui 1979, lei viimmat jávkadan riikarájiid mat juhke davvisámegiela, muhto dál riikarádji šattai vuot hehttehussan giellaservodahkii: Ráji nuppi bealde ledje eará kodatabeallat. Iige lean vejolaš almmuhit teavsttaid internehtas (dalle go dat bođii).

Eai dušše sámegielain lean váttisvuodát ovdanbuktit giela sierra bustávaid 1980-logus. Jagi 1993 stuora dihtorbuvttadeaddjit ja riikkaidgaskasaš standardiserenorgána ISO ovttastahhte iežaset čálamearkastándáridaidda oktasaš stándádan, *Unicode*, mas leat buot ealli (ja áiggi mielde maiddá buot jápmán) gielaide bustávat. Jagi 1993 rájes lei čielggas ahte buot

bustávaváttisvuodát rievtti mielde ledje čovdojuvvon. Dattetge manai eanet go 10 jagi ovdalگو Unicode lei sajustuvvon buot ođđa dihtoriidda, ja velge (jagi 2020) sáhttet sámi bustávat dihttot jearaldatmearkan, omd. NRK Sámi jierbmetelevovnaid áppas.

3.3.3 Njuolggadusvuđot giellateknologiija

Leat iešguđetlágan giellateknologiijat, ja giela resurssat leat mielde mearrideamen guđemuš teknologiija galgá välljet. Eai gávdno dan mađe stuora teakstačoakkáldagat ahte dain livčče buot sáme giela sánit, eai davvisámegilliige, vaikko davvisámegiel teavsttat olámuttos leat 30 geardde eanet go eará sáme gielain, gč. kap. 4.4. Čoavddus lea dan dihte genereret (ráhkadit) buot sániid.

Ii leat doarvái ráhkadit listtu mas leat buot vuodđohámit, ja daidda lasihit iešguđetlágan sojahangehčosa, dannego sámi sániid sojahaepmi dávjá mielddisbukta ahte maiddái bustávat sátnemáddaga siste rivdet, nugo sániin *goahti - gođiide* ja *gáetie - göötiide* (vuodđohápmi ja eanetlogu illatiiva, davvisámegillii ja lullisámegillii). Dan dihte mii leat baicce välljen ráhkadit dihtorlingvisttalaš modealla juohke sáme giela giela várás. Modealla sisttisdoallá giela sátnelisttuid, ja modealla generere sániid visot sojahanhámiid ja suorggádusaid, ja dasa lassin buot vejolaš sátnegoallostemiid. Sániide lassin addá modealla maiddái grammatihkalaš dieđuid juohke sánis. Dien láhkai lea vejolaš omd. genereret sániid mat galget leat mielde sátnedivvunprográmmas. Sánit maid modealla ii máhte genereret dan gillii masa dat lea ráhkaduvvon, merkejuvvot rukses sázuin. Dasto modealla evttoha vihtta riektačállon sáni, mat sulastahttet sáni mii ii dohkkehuvvo.

Go prográmma máhtta genereret sániid, de dat maiddái máhtta daid analyseret, namalassii mitalit sáni vuodđohámi ja guđemuš sojahanhámis (ja vejolaččat suorggádusas dahje goallosteamis) lea sáhka. Ja de lea nubbi prográmma mii máhtta analyseret olles cealkaga, ja mitalit juohke sáni doaimma daid eará sániid ektui, omd. leago sátni *beatnaga* oamasteaddji vai objeakta. Dát guokte prográmma ovttas leat vuodđu jorgalanprográmmii mii válddahallojuvvo kapihttalis 4.5.1. Goappaš prográmmaide gullet njuolggadusat maid lingvisttat leat čállán, ja dan dihte dát gohčoduvvo *njuolggadusvuđot giellateknologiijan*, mii lea áibbas eará go *statistihkkavuđot giellateknologiija*. (Loga eanet sámi gielaide njuolggadusvuđot giellateknologiija birra: Antonsen & Trosterud 2010:s ja Antonsen 2018:s.)

3.4 Giellateknologalaš reaiddut ja daid geavahus

Stuorimus oasi buot sámi giellateknologalaš reaidduin lea UiT ráhkadan, ovttasráđiid geavaheaddjibirrasiguin ja eará olggobeale oassádalliiguin. Dán kapihttalis adde statistihka sihke reaidduide maid sáhtta viežžat, ja reaidduide maid geavaha online. Vuosttaš jovkui munnos leat dušše loggendieđut mat mitalit gallii prográmmat leat vižžojuvvon, muhto nuppi jovkui munnos leat muhtun muddui maiddái loggendieđut mat čájehit geavahusa. Geahčadetne loggendieđuid, ja árvvoštalle maid dat mitalit.

3.4.1 Boallobeavddit

Go galgá dihtoriin čállit, de dárbbáša bustávaide lassin maiddá boallobeavddi mainna sáhtta bustávaide čállit. Sámi boallobeavddi ráhkadeapmi lei álggu rájes juo dehálaš oassin sámi giellateknologalaš barggus.

Ovttaskasolbmo dihtoriin, mat bohte geavahussii 1980-logus, ledje boallobeavddit maiguin sáhtii čállit teavstta engelas-, dáro-, ruota-, suoma-, duiskka- ja fránskkagillii. Buot sámi čállingielain davvisámegiela rájes nuorttas leat bustávat maid ii sáhtán buvttadit dáiguin boallobevddiiguin, ja dien láhkai ovdáneapmi lánkii maŋos manuálalaš čállinmašiinnaid ektui. Vaikko lei mannan njozet čállit omd. davvisámegiela manuálalaš čállinmašiinnain, de dat dattetge lei leamaš vejolaš. Bustávva \mathcal{S} sáhtii omd. čállojuvvot \mathcal{S} :n oktan guvttiin liigemearkkain, ` ja ´.

Muhto ođđa dihtoriiguin dat ii lean šat vejolaš, ja lei dárbu ráhkadit ođđa čovdosiid sámi bustávaide. Vaikko livččii lean vejolaš oázžut standardiserejuvvon sámi boallobeavdehámi, de juohke oassádalli ráhkadii iežas standárda. 1990-logu gaskamuttus ledje guokte dáža ja okta suoma oassádalli ráhkadan sámi boallobevddiid, ja sámi bustávat eai lean seamma sajiin. Jagi 1997 evttohii davviriikkalaš *Sámi dihtorlávdegoddi* ođđa boallobeavdehámi davvisáme-, anáraš- ja nuortalašgillii, ja juogadii dan ovttas ođđa sámi kodatabeallaiguin. Dán boallobeavdehámi rievdatii Sámi parlamentáralaš ráđđi binnáš (bustávva F sirdojuvvui Y sadjai dan sajis go leat *AltGr T* vuolde, vaikko Y lei dábálaččat go F sámegiel teavsttain), ja dasto davviriikkalaš standardiserenorgánat dohkkehede dan standárdan. Dan maŋjel boallobeavdehápmi lea leamaš Macintosh ja Windows operatiivavuogádagaid fásta oassin. Maiddá Linux-juohkašumiin lea sámi boallobeavdi válmmašin sajustuvvon.

Ođđa váttisvuhta lea bohcciidan fysalaš boallobevddiid hárrái. Máilmmi stuoramus dihtorbuvttadeaddji, HP, buvttada jagi 2017 rájes stuorra oasi iežas modeallain nd. ANSI-boallobevddiin, go muđui Eurohpas dihtorat vuvdojuvvot ISO-boallobevddiin. Dán guovtti boallobeavddi erohus lea ahte ANSI-boallobevddis boallu mas lea davvisámegiela \mathcal{Z} , lea sirdojuvvon gurut bealde olgeš beallái, ja boallu mas lea davvisámegiela \mathcal{D} , lea biddjon ovttaráđa badjeleabbui, olgeš ravdii. Buohkaide, geat čállet sámegillii, lea dát stuorra hehtehussan, ja lea maid muittuhussan das ahte vehádatgielaid ovdáneapmi dárbbáša jámma čuovvoleami.

Go jierbmetelefovnnat bohte 2007 rájes, de boallobeavdečuolbma bođii ođđasis. Telefovnnain ledje álgoálggus giddejuvvon vuogádagat, dušše buvttadeaddjit besse lasihit doarjaga iešguđet gielaide, ja sii eai buvttadan boallobevddiid nu galle gillii. Buorre ovdamearka lea ukráinalaš giella, mas leat 60 miljovna hubmi, muhto dattetge ii ožžon *iPhone* boallobeavdehámi, nu ahte šattai lobihis industriija rievdatit telefovnnaid, ja boađus lei ahte telefovnnat manahedje garantiijavuoigatvuoda. 2014:s Apple rabai vejolašvuoda olggobeale prográmmagálvobuvttadeddjiide lasihit boallobeavddi iPhonii. Vuosttaš davvisámi boallobeavdi bođii seamma jagi, ja 2016 rájes leat Divvun ja Giellatekno fállan boallobeavddi

ja sátnedivvunprográmma sihke Apple- ja Android-telefovnaide. Áigodagas juovlamánu 2014–15.5.2020 lea sámegiela boallobeavdi iOS (iPhone ja iPad) várás vižžojuvvon AppStore bokte 49 200 gearddi, ja vástideaddji Android-boallobeavdi fas Google Play bokte 6630 gearddi. 44 600 gearddi dat lea vižžojuvvon Norggas, 2120 Suomas, 1060 Ruotas, ja muđui vuosttažettiin Eurohpás. Jagi 2014 rájes lea leamaš olámuttos maiddái iPhone-boallobeavdi maid Tim Valio lea ráhkadan²³.

Jus jurddaša ahte nuoramus ja buot boarráseamos ahkejoavkkut eai geavat mátketelefovna, de lea telefovnaid boallobeavdi viežžanlohku (56 000) eanet go golmma gearddi nu stuoŕis go sámegiela mátketelefovndageavaheaddjiid lohku²⁴. Vaikko mátketelefovndageavaheaddjit sáhttet leat lonuhan telefovna dahje ođasmahtán boallobeavddi mángii dán áigodagas, de viežžanlogut čájehit ahte stuoŕimus oassi sámi giellaservodagas besset geavahit sámegiela bustávaid mátketelefovnnas. Telefovnaid sámi boallobeavddit leat váikkuhan sámegiela čállimii sosiála medias. Sámegiela leat álggu rájes leamaš nana posišuvnnas Facebookas, ja okta sivva sáhtta leat ahte 1990-logu rájes dassážiigo Facebook šattai dábálažžan, lei seammasullasaš neahttaservodat sámiide, *Saminet*. Facebook oáččui maiddái viehka árrat davvisámegiela geavahanlavtta, mii mearkaša ahte geavaheaddjit besset válljet geavahit fáluid ja bajilčállaggiid sámegillii. 2013:s ledje 35 % davvisámegiela teavsttain Facebooka digaštallansiidduin čállojuvvon sámi bustávaid haga. Jagi 2019 lei dát proseantalohku dušše 5 %. Dehálaš ahte 2014 rájes lei vejolaš viežžat sámi boallobeavddi telefovnaide, ja measta olles giellaservodat lei viežžan daid.

3.4.2 Sátnedivvunprográmmat

Sátnedivvunprográmma Divvuma vuosttaš veršuvnnat almmuhuvvojedje 2007 čakčadálvvi davvi- ja julevsámegillii, ja lullisámegiela veršuvdna válbmanii 2010:s. Prográmma lea čuvvon sámegielaid normerenráđiid²⁵ mearrádusaid, ja daidda lassin sátnegirjjiid ja grammatihkkagirjjiid ja čállingiela prinsihpaid generaliseremiid (vrd. Antonsen 2013). Sámi Giellagáldu²⁶ ášahuvvui 2015:s ja lea dan rájes normeren davvisáme-, julevsáme-, lullisáme-, anáraš- ja nuortalašgiela. Sátnedivvunprográmmain bohte dađistaga ođđa veršuvnnat mat leat heivehuvvon PC ja Mac operatiivavuogádagaid ođđa veršuvnaide. Prográmmaid gielalaš sisdoallu ii ođasmahttojuvvo seamma dávjá. Maiddái anárašgillii lea ráhkaduvvon sátnedivvunprográmma²⁷ (Morottaja ja earát 2018), ja leat betaveršuvnnat²⁸ nuortalašgillii²⁹ (gč. Rueter & Hämäläinen 2020) ja bihtánsámegillii³⁰.

²³ <https://www.nrk.no/sapmi/endig-mulig-a-skrive-pa-samisk-pa-iphone-1.12041195>

²⁴ Meroštalle 20.000 olbmo oktiibuot 29.000 sámegiela (vrd. tabeallain 3.1 mas leat visotgovva ja čujuhusat).

²⁵ Sámi Giellaráđđi ja Sámi giellalávdegoddi

²⁶ <https://www.giella.org>

²⁷ Anárašgiela sátnedivvunprográmma lei Giellatekno ja Anaráškielá servi ovtasbargoprošeakta.

²⁸ Beta-veršuvdna máksá ahte prográmma ii vuosttažettiin buot sániid ja sátnesojahemiid.

²⁹ Nuortalašgiela sátnedivvunprográmma lei Oulu universitehta, UiT Giellatekno ja Helssega universitehta Jack Rueter ovtasbargoprošeakta.

³⁰ Barggu álggaheigga Ann-Charlotte Sjaggo ja Trond Trosterud (Sjaggo & Trosterud 2015) ja dasto Joshua Wilbur (Freiburga universitehta, mañjeleappos Tartu universitehta) lea joatkán barggu.

Sátnedivvunprográmma oaidná dušše eanjkilsániid iige konteavstta, ja dan dihte prográmma ii sáhte árvvoštallat sátneválljema, dahje leašgo rivttes sojahanhápmi dan dihto oktavuodas. Davvisámegiela sátnedivvunprográmma evalueren čájeha ahte dattetge prográmma gávdná sullii 80 % čállinmeattáhusain teavsttain maid eatnigiela hubmit leat čállán, ja ahte evttoha rivttes divvuma 82 % dáhpáhusain.

Divvun-prográmma sáhtta viežžat internehtas, ja sáhtta maiddáa viežžat sajáiduhttinbáhka ja sajáiduhttit prográmma mángga dihtorii ovtta ásahusa siskkobealde. Jagi 2016 rájes lea leamaš vejolaš geavahit prográmma online, vai nu geavahit prográmma dalle go man nu sivas ii leat vejolaš sajáiduhttit prográmma iežas dihtorii. 2019 rájes lea Divvun-joavku almmuhan *Divvun Installer*, maid geavaheaddji viežžá, ja mii bearráigeahččá ahte dihtoris álo lea sátnedivvunprográmma ođđaseamos veršuvdna.

Buot Divvun-prográmmat buot sámegelelaide Norggas vižžojuvvojede 20 555 geardde áigodagas 12.4.2010–28.3.2017³¹. Sátnedivvunprográmmaid viežžan juohkásii gielaide dán láhkai: davvisámegillii 2983, julevsámegillii 576, lullisámegillii 493 ja oktasaš prográmmapáhkka buot golmma gillii 16 503. Jus dan sajis geahččá mo viežžamat lea juohkásan riikkaide, de oaidná ahte sátnedivvunprográmma lea vižžojuvvon 10 819 geardde Norggas, 2577 geardde Ruotas ja 1541 geardde Suomas, ja 5618 geardde eará riikkain³². Dát vástidivččii ahte 52 %, 44 % ja 64 % sámegelelagiin juohke riikkas leat viežžan prográmma. Nuppe dáfus sihkkarit ollu sámegelelagat leat viežžan prográmma eanet gerddiid, muhto nuppe dáfus de viehka stuora oassi sámegelelagiin eai ollenge čále sámegillii dihtoriin³³, ja dán vuodul oaivvildetne ahte eatnasiidda geat čállet sámegillii, sátnedivvunprográmma lea olahanmuttus. 2016 rájes lea leamaš vejolaš geavahit Divvun-prográmma online³⁴ ja sátnedivvunprográmma vuogádatdásis³⁵.

Guovvamánus 2020 almmuhii Divvun-joavku davvisámegiela grammatihkkadivvunprográmma geahččaladdanveršuvnna, ja dát prográmma ii dušše divo boastut čállon sániid, muhto maiddáa riektáčállon sániid mat leat boastut geavahuvvon, ja sániid mat leat boastut goallostuvvon dahje sierra čállojuvvon (Wiechetek ja earát 2019).

³¹ Dán teakstabihtá logut bohtet dán fiillas: http://divvun.no/Download_log.html.

³² Sámi guovllu olggobealde lei USA riika mas prográmma lei vižžojuvvon eanemusat (2267 gearddi), ja dan maŋjel boahá Kina (543) ja de Duiska (331).

³³ Meroštalle ahte eanet go 1/3 buot sámegelelagiin eai goassege čále sámegillii dihtoriin, danne go leat menddo nuorat dahje boarrásat dahje sii čállet dušše eanetlogugillii. Dát heive bures Melhus & Broderstad (2020:26–28) bohtosiidda, mat čájehit ahte 37,7 % ja 31,3 % sámi vástideddjiin máhttet hupmat (govvosis 9) ja čállit (govvosis 11) sámegillii (go geavahetne vástádusaid *hui bures*, *oalle bures* ja *jus ražastan*), ja died loguid vuodul 83 % sámegelelat vástideddjiin máhttet maiddáa čállit sámegillii. Go gehčče ahkejoavkkuid geat eanemusat čállet dihtoriin (77 % Finnmárkkku álbmogis leat 10–70 jahkásaččat, gč. <https://www.ssb.no/statbank/table/07459/>), de sudno bohtosat orrot čájehamen ahte 64 % sámegelelat álbmogis máhttet čállit sámegillii dihtoriin.

³⁴ <http://divvun.no/korrektur/speller-demo.html>

³⁵ Sátnedivvunprográmmat ráhkaduvvojit rabas kompiláhtoriin (HFST), mii lea dahkan vejolažžan laktit daid LibreOfficii, ja maiddáa viiddidit prográmmaid doaibmilvuoda.

3.4.3 Sátnegirjjit

Sátnegirjjit leat erenoamážit dehálaččat vehádatgielagiidda, geat eai leat gullan dahje oaidnán gielaset lahkage nu ollu juohke servodatsuorggis go eanetlogugielagat.

3.4.3.1 Sátnegirjjit main leat sojahanhámit

Giellatekno NDS-sátnegirjjit (NDS = *Neahttadigisáni*) sisttisdoallet ohcansániid mat leat vuodđohámis ja daidda ovttá dahje eanet jorgalusaid. Dáru-davvisámi sátnegirjjiis leat measta 3000 cealkkaovdamearkka, eará giellapáraide leat unnit. NDS-sátnegirjjit máhttet grammatihka, ja dat máksá ahte go geavaheaddji ohcá sojahuvvon sáni, de sátnegirji addá vuodđohámi ja jorgalusa, ja daidda lassin ohcansáni grammatihkalaš dieđuid. Go coahkkala sáni sáni, de ihtá tabealla mas leat sáni sojahanhámiid, mat ráhkaduvvojit das ja dalle, giellamodealla vehkiin, mii lea čilgejuvvon kapihttalis 3.3. Sáhtta maiddá váljet ohat sáni teavsttain mat leat *Korp*-nammasaš geavahanlavttas, gč. kapihttala 4.4, ja dan lánkai gávdnat autenttalaš cealkkaovdamearkkaid.

Davvisámi-dáru sátnegirjji sátnebárat vuodđuduvvojedje álgoálggus Juho Niillasa, Nils Jernslettena, *Álgosátnegirjái*, mas leat 4000 sátnebára, muhto manjel leat lasihuvvon sátnebárat mángga gáldus, ee. lasihuvvojedje 15 000 sátnebára teakstačoakkáldagas mas ledje hálddahuslaš teavsttat mat ledje jorgaluvvon dárogielas davvisámegillii³⁶. Davvisámi-suoma sátnegirjjit vuodđuduvvojit leksikála materiálii mii bohtá *Institutionen för de inhemska språken*-ásahusas Suomas, ja dát materiála vuodđuduvvo fas Konrad Nielsena sátnegirjjiide (1932–1962). Dasa lassin lea goappaš sátnegirjjiide lasihuvvon muhtun duhát eanetlogugielaid dábálemos sánit, oktan jorgalusain. Lullisámi-dáru sátnegirjjit vuodđuduvvojit materiálaide maid Albert Jåma ja Tove Brustad, Hemnes sameforening³⁷, leaba čoaggán. Buot dát sátnegirjjit leat maiddá ožžon ollu sátnebáraid barggus mii leat dahkkon giellaoahppanprográmmii *Oahpa*, ja lullisámegiela lei *Ajage* giellaguovddáš mielde barggus.

Anárašgiela sátnegirji sisttisdoallá vuosttažettiin sátnegirjji Valtonen & Olthuis (2016). Nuortalašgiela sátnegirjjiid sátnebárat bohtet sátnegirjjiis Sammallahti & Mosnikoff (1991). Bihtánsámegiela sátnegirji vuodđuduvvo girjái *Pitesamisk ordbok* (Wilbur 2016). Fiillaid, main leat namuhuvvon sátnegirjjiid sátnebárat, sáhtta viežžat internehtas CC-BY liseanssain. Dát máksá ahte maiddá eará buvttadeaddjit besset geavahit sátnegirjemateriála, ja dan birra čálle kapihttalis 4.3.2.

³⁶ Dán barggu ruhtadii dalá Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartemeanta.

³⁷ http://www.ruovatsijte.no/gaerjiste-vaalteme_2001.pdf

Tabella 3.1 NDS-sátnegirjjiid geavahus áigodagas njukčamánu 2019–guovvamánu 2020.

<i>Giellabárra</i>	<i>Sátnebarat sámegielas</i>	<i>Sátnebarat sámegiellii</i>	<i>Ovttá jagi ohcamat (netto)</i>	<i>Ohcamat mat leat ožžon bohtosa</i>	<i>Ohcamat juohke hubmi namas (hubmit)</i>
Davvisámi↔dáru	44 906	36 775	1 436 218	86,5 %	72 (20 000)
Davvisámi↔suoma	13 198	16 055	442 971	84,3 %	261 (1700)
Lullisámi↔dáru	15 216	19 883	477 939	89,8 %	1593 (300)
Anárasgiela↔suoma	29 353	30 630	322 246	89,7 %	806 (400)
Nuortalašgiela↔suoma	25 326	41 390	445 887	95,2 %	1486 (300)
Nuortalašgiela↔dáru	4003	6189	1111	82,4 %	-
Nuortalašgiela→ eangalas	4782	0	1461	78,6 %	-
Bihtánsámi→ruota	5436	0	760	79,3 %	20 (30)

Gáldu: Giellatekno UiT³⁸.

Tabella 3.1 čájeha iešguđet NDS-sátnegirjjiid³⁹ sturrodaga ja geavahusa. Julevsámegiela ii leat sátnegirji NDS-formáhtas danne go Anders Kintela julevsámi sátnegirjjiis ii leat struktuvra mii dahká vejolažžan analyseret giellamodeallain nugo dahkko NDS-sátnegirjjiin. Sátnegirji lea dattetge olámuttos digitála sátnegirjin *Julevbágo*-namain, gč. kapihttala 4.3.2.

Nubbi ja goalmát ceakkočuoldda logut mitalit galle sátnebára leat iešguđet giellabáras, čuovvovaš ceakkočuoldda čájeha galle ohcama leat leamaš áigodagas. Sátnegirjjiit eai atte jorgalusa buot ohcamiidda, ja njealját ceakkočuolddas lea proseantaoassi mii addá jorgalusa. Buot sátnegirjjiit evttohit sániid go čálligoahtá ohcansáni, ja dát lea gal mielde addimin maiddá unnimus sátnegirjjiide alla boadusproseantta. Go buohtastahhte ohcanlogu meroštallon sámegielaigiid lohku Norggas ja Suomas, de sáhtte rehkenastit galle gearddi juohke sámegiela gaskamearálaččat lea ohcan sáni sátnegirjjiis ovttá jagis (ceakkočuolddas olgeš ravddas).

Geavahanloggat čájehit stuora erohusaid sámegielaid gaskkas: unnit sámegiela geavahit sátnegirji ollu dávjjibut go davvisámegiella. Erenoamážit lea stuora erohus lulli- ja davvisámegiela gaskkas: jagi 2018 loguid mielde ledje ohcamat sámegielaid ja dárogiela gaskkas 1911 ohcama juohke lullisámegiela ja 53 ohcama juohke davvisámegiela namas. Dát čájeha oppalaš treandda: Giellageavaheddjiid logu ektui de unna giellaservodagat geavahit giellaresurssaid eanet go stuora giellaservodagat (gč. omd. Antonsen 2018:85), ja dát speadjalastá gielladili mas árgaeallima giellageavaheamis lea unnit doarjja, čálalaš norbma lea eahpesihkar ja stuorra oassái hubmiin lea sámegiella nubbegiellan. Sáhtá buohtastahhtit dainna

³⁸ Nettoohcanlohku lea boadus go letne váldán eret IP-čujuhusaid maid jáhkke gullat Google ohcanmohtoriidda. Sámegielaigiid logu meroštallamat leat vižžon dás: <http://www.ethnologue.com> (Eberhard ja earát 2020), Suomas <https://www.samediggi.fi/saamelaiset-info/>. Tabellas eai leat mielde logut Ruotas, mat Ethnologue mielde leat: 4000 davvi-, 1500 julev- og 300 lullisámegiela.

³⁹ Sátnegirjjiit leat dain čujuhusain: <https://sanit.oahpa.no> <https://baakoeh.oahpa.no> <https://saanih.oahpa.no> <https://saan.oahpa.no> <https://bahkogirje.oahpa.no>

ahte Bokmålsordboka og Nynorskordboka (girjedárogiepla ja ođđadárogiepla sátnegirjiit) internehtas geavahuvvojedje gaskamearálaččat dušše 8 gearddi juohke dárogieplaga namas.

Eskonsipo (2020) čájeha ahte davvisámegiela NDS geavahuvvo gaskal diimmu 8 ja 17, ja geavaheapmi geahppána sakka skuvla- ja bargoaiggi maŋnel ja skuvla- ja oktasaš geasseluomus. Su konklusuvdna lea ahte dan muddui sátnegirjegeavaheapmi speadjalastá duohta teakstabuvttadeami, de davvisámegiella čállojuvvo erenoamážit bargo- ja skuvlaáiggis.

3.4.3.2 Sátnegirjiit main eai leat sojahanhámit

Letne váldán oktavuoda buvttadeddjiiguin oažžut dieđuid ja geavahanstatistihka muhtun dábalaš sámi digitála sátnegirjiid birra mat leat internehtas, ja maiddái sátnegirjeáppaid birra. Ii oktage dán kapihttala sátnegirjiin máhte analyseret sojahuuvvon sániid, nugo NDS, muhto *satni.org* addá sojahanhámiid tabeallan sániide mat leat sátnelisttus.

Neahttabáiki *satni.org*, maid Divvun-joavku doaimmaha, fállá eanet sátnegirjiid ja fágatearbmačoakkáldagaid seammá geavahanlavttas. NDS sátnegirjiid sisdollui lassin, fállujuvvojit ovttas Sámi Giellagálduin listtut main leat terminologija iešguđet fágasuorggis ja sihke dáro-, ruota-, suoma- ja iešguđet sámeielain, ja dain leat oktiibuot 49 903 tearpma oktan jorgalusaiguin⁴⁰. Maŋemuš jagi ohcamat leat mielde tabeallas 3.2.

Tabealla 3.2 Galle ohcama sátni.org:s ovttá jagis (11.5. 2019–10.5.2020)⁴¹.

<i>Ohcangiella</i>	<i>Dáro-gielas</i>	<i>Suoma-gielas</i>	<i>Davvi-sámis</i>	<i>Lulli-sámis</i>	<i>Julev-sámis</i>	<i>Anáraš-gielas</i>	<i>Nuortalaš-gielas</i>
Ovttá jagi ohcamat	40 840	18 722	17 719	6419	6775	4417	3422
Galle ohcansáni	12 005	8398	7876	2753	1826	1899	1065

Gáldu: Divvun-joavku UiT.

Tabealla čájeha ahte *satni.org* ohcanlohku lea ollu unnit go NDS. Sivva sáhtta sihke ahte *satni.org* lea oaivvilduvvon profesšunealla geavaheddjiide, ja ahte sámi fágagiella ii leat vuossu čieggan geavahussii. Nugo čájehuvvon sierra dutkamis (Trosterud 2019), de 60 % NDS sátnegirjeohcamiin mannet vehádatgielas (sámeielas) eanetlogugillii (dárogiellii, suomagiellii). Tearbmačoakkáldagaid ektui lea dilli nuppelágan, dás eanemus ohcamat mannet eanetlogugielas.

Lágádus *Davvi Girji* lea 2012 rájes, šiehtadusa vuodul Sámedikkiin, dahkan guokte bábersátnegirji (Kåven ja earát 1995; SNSO 2000) olámuddui internehtas. Muhto online-veršuvnnas eai leat čilgehusat dahje geavahanovdamearkkat, nugo bábersátnegirjiin leat. Go ohcá sáni davvisámegielas dárogillii, de leat dattetge dieđut sáni dássemolsuma birra.

⁴⁰ Tearbmalisttut leat olámuttos dás: <https://satni.uit.no/termwiki>.

⁴¹ Sátnegirji doaibmá nu ahte geavaheaddji čállá ohcansáni beroškeahhtá gielas, ja sutnje fállujuvvojit dalle buot jorgalusat mat leat. Dan dihte ii leat vejolaš earuhit iešguđet giellabáraid.

*DinOrdbok*⁴² lea online-sátnegirji mii fállá jorgalusaid 28 giellabára gaskkas, maiddá dárogiela ja davvisámegiela, julevsámegiela ja lullisámegiela gaskkas. Dán golmma giellabárrii geavahuvvo materiála main lea rabas gáldokoda, namalassii Giellatekno sátnelistofiillat ja sátnelisttut mat gullet jorgalanprográmmaide mat leat Apertium-geavahanvuogádagas, gč. kapihttala 4.5.1.

*Julevbágo*⁴³ lea julevsámi-dáru-julevsámi sátnegirji mii vuodđuduvvo Anders Kintela sátnegirjái, masa Norgga Sámediggi lea oastán geavahanvuoigatvuodaid. Dát materiálat leat juo viežžan láhkai interneahtras, ja *Julevbágo* bokte dát lea olámuttos online-sátnegirjin, ja maiddá viežžan láhkai áppan. *Julevbágo*s leat maiddá muhtun Sámi Giellagáldu tearbmasátnelisttut. Sátnegirji addá dieđuid sániid dássemolsašumi birra, das leat ovdamearkacealkagat, ja geavaheaddji ohcá sániid sihke vuodđohápmelisttus ja čilgehusain ja ovdamearkkain.

Ruotas leat neahttasátnegirjjit *Sametingets ordböcker*. Vuosttaš veršuvdna mas lei julev- ja lullisámegiella, almmuhuvvui 2008:s, davvisámegiella bođii mielde 2019 rájes. Sátnegirjjit geavahit dieđuid Ruota Sámedikki web-sátnegirjjis, Israelsson & Nejne (2007) lullisámi sátnegirjjis, Nils Olof Sorteliusa julevsámi sátnegirjjis (2005) ja Svonni davvisámi sátnegirjjis (2013). Lasihuvvojit dađistaga eanet sánit julevsámi sátnegirjái⁴⁴. Sátnegirjjit addet dieđuid sátnesojaheamis, ja muhtun sániide leat maiddá lassediđut mearkkašumi birra, muhto eai leat ovdamearkacealkagat.

Tabealla 3.3 Online sátnegirjjit maid birra letne ožžon dieđuid⁴⁵.

<i>Olggosaddi</i>	<i>Giellabárra</i>	<i>Galle sátnebára</i>	<i>Galle ohcama</i>	<i>Áigodat (okta jahki)</i>
<i>Davvi Girji</i>	Davvisámi↔dáru	51 668	140 959	2019
<i>DinOrdbok</i> ⁴⁶	Davvisámi↔dáru	36 000	58 000	2017
	Julevsámi↔dáru	5000	43 000	2018
	Lullisámi↔dáru	15 000	45 000	2018
<i>Julevbágo</i>	Lullisámi↔dáru	18 500	569 000	29.2.19–28.2.20

Gáldut: Davvi Girji: Frank Rasmus ja Jan Helge Soleng 3.3.2020, DinOrdbok: Jon Atle Sandbakken 15.2.2020, Julevbágo: Simon Paulsen 28.2.2020.

Tabealla 3.3 čájeha geavahandieđuid sámi neahttasátnegirjjiin maid ovddas letne ožžon dieđuid. Munnos eai leat dieđut *Sametingets ordböcker* -sátnegirjjiin. Buot sátnegirjjit jorgalit goappaš guvlui ja goalmmát ceakkočuolda muitala sátnebárrologu, mii lea seammá ollu goappaš guvlui. Njealját ceakkočuolda čájeha galle ohcama leat leamaš ovtta jagis. Dat, guđe jagis munnos leat logut, molsašuddá. Kommenterejetne loguid kapihttalis 4.3.4.

⁴² <https://www.dinordbok.no>

⁴³ <http://julev.no>

⁴⁴ Dieđuid sátnegirjjiid birra letne ožžon Anders Östergren Njajta epoasttas 29.4.2020.

⁴⁵ Dáin loguin eai leat gessojuvvon eret ohcamat maid Google robohtat leat dahkan, nu ahte duohta geavahanlogut leat veaháš unnibut.

⁴⁶ *DinOrdbok* sátnebárralogut leat meroštallojuvvon danne go logut mat leat ruovttusiiddus, maiddá sisttisdollet Apertiumas vižžujuvvon sátnebárraid mat leat namat jorgaluvvon seamma namain, omd. *Hansen = Hansen*.

3.4.3.3 Sátnegirjjit viežžan láhkai

Muhtun sátnegirjjiid mat leat namuhuvvon ovddit kapihttalas, sáhtta viežžat áppan mátketelefovdnii ja dihtordulbosii dahje dihtorii. Dáin sáhtte beare mitalit gallii sátnegirjjit leat vižžojuvvon, ean man ollu dat leat geavahuvvon.

Giellatekno sátnegirjjit, maid sáhtta viežžat dihtorii, leat davvisámi-dáru *Vuosttaš digisániit* ja lullisámi-dáru *Voestes digibaakoeh* (Antonsen ja earát 2009)⁴⁷, main lea seammá sisdoallu mii lei NDS:s jagi 2013, muhto lea jorgaleapmi dušše sámegielas dárogillii. Dáid sátnegirjjiid ii sáhte dál viežžat nu ahte dain livččii olámuttos grammatihkalaš analysa ja teakstačoakkáldagat, nugo NDS:s lea. Dan dihte dát sátnegirjjit eai leat ođasmahttojuvvon mángga jahkái. Giellatekno bargá guhkit áigge perspektiivvas dahkat NSD sátnegirjjiid viežžan láhkai oktan analysaprográmmain.

Sikku Media davvisámi-dáru sátnegirjeáppa *Samisk ordbok* mii jorgala sihke davvisámegielas ja davvisámegillii, almmuhuvvui 5.1.2018. Áppa vuodđuduvvo Giellatekno sátnegirjefiillaide nugo ledje dalle, ja sisttisoallá sullii 30 000 sátnebára goappaš guvlui. Sátnegirjjis eai leat dieđut sáni sojahaemi birra, eaige leat ovdamearkacealkagat, muhto das leat veaháš lassečilgehusat muhtun sátnebáraide. Dát sátnegirjeáppa vižžojuvvui 2080 geardde áigodagas 5.1.2017–15.1.2020⁴⁸.

Sátnegirji lea davvisámi-ruotagiela sátnegirjeáppa maid Ravda lágádus almmuhii 2017:s ja mas lea seamma sisdoallu go Svonni bábersátnegirjjis (2013). Dat fállujuvvo maiddái online Sametingets ordböcker bokte. Maiddái áppas sáhtta jorgalit goappaš guvlui, ja oažžu dieđuid sániid dássemolsašumis, ja veaháš lassečilgehusaid muhtun sátnebáraid birra, muhto eai leat ovdamearkacealkagat. Dát sátnegirjeáppa vižžojuvvui 4274 geardde áigodagas 2017–15.1.2020⁴⁹.

Sametingets ordböcker lea miessemánu 2014 rájes maiddái leamaš viežžan láhkai áppan maid sáhtta geavahit offline. Dat vižžojuvvui 9159 gearddi jagiid 2014–2018. Áppa sisdoallu ođasmahttojuvvo automáhtalaččat dalle go áppa lea online, nu ahte geavaheaddjit álo ožžot sátnegirjjiid ođđaseamos sisdoalu.

3.4.3.4 Iešgudet lágan sátnegirječovdosiid árvvoštallan

Go buohtastahtte geavahanloguid sátnegirjjiide main leat sojahanhámit (NDS) ja sátnegirjjiide main eai leat diekkár lassedieđut, de oidne stuorra erohusaid daid gaskkas. Davvisámi-dáru sátnegirjjiin main eai leat sojahanhámit, leat sullii 200 000 ohcama ovttá jagis, ja NDS:s (tabealla 3.1) lea beannot miljovvna seamma áigodagas, vaikko Davvi Girjji sátnegirjjis leat ollu eanet sátnebárat go NDS-sátnegirjjis. Lullisámi-dáru sátnegirjjis lea miljovvnabealli ohcama NDS:s ja 15 000 DinOrdbokis. Dát čájeha ahte geavaheaddjit liiokojit grammatihkkii

⁴⁷ Eai leat viežžanlogut Vuosttaš digisániide eaige Voestes digibaakoeh-sátnegirjái.

⁴⁸ John Anders Sikku epoasttas 15.1.2020.

⁴⁹ Mikael Svonni epoasttas 22.1.2020.

maid NDS sátnegirjjit fáallet. Ii leat julevsámi NDS, ja dát váikkuha tabealla 3.3 loguide, go julevsámi Julevbágos leat badjel miljovdnabeale ohcama, mii lea seamma ollu go lullisámi NDS:s.

Sátnegirjjiin main lea eará sámegiela go davvisámegiella, leat gaskal 10 000 ja 30 000 ohcansáni, ja stuorimus davvisámi sátnegirjjiin, Davvi Girji sátnegirjjiin, leat measta 52 000 ohcansáni goappaš guvlui. Sin dárudavvisámi sátneguorká lea vuodđuduvvon sátnebáraide mat leat davvisámi-dárudavvisámi sátnegirjjiin, ja oassi dárogieles vuodđosátneguorkkás ii leat dan dihte mielde. Ovdamearkka dihte ii leat vejolaš gávnnaht mo sáhtta dárudavvisámi sátnegirjjiin *hverandre* jorgalit davvisámegillii. Guovttegielalaš dábalássátnegirjjiide oppalaččat adnojuvvojit 50 000 ohcansáni unnimus mearrin go galgá gokčat dábalášgielalaš teavsttaid. Stuora davviriikkalaš guovttegielalaš sátnegirjjiin, nugo ruotagiela ja suomagiela gaskkas⁵⁰ sisttisdoallet ovdamearkka dihte 110 000 ohcansáni goappaš guvlui. Nappo dálá sámá sátnegirjjiin berrešedje leat ollu stuoribut. Seammás dárbbasit maiddá buoret sátnegirjeartihkkaliid: Eanet dieđuid juohke ohcansánis ja dan geavaheami birra, ja jus leat eanet jorgaleamit, de dárbbasuvvojit maiddá dieđut das makkár oktavuodain iešguđet jorgalus geavahuvvo. Dađi bahábut lea Davvi Girji válljen ahte eai váldde mielde dákkár dieđuid bábersátnegirjjiid digitálalaš veršuvdnii. NDS:s leat dákkár dieđut, muhto eai leat buot ohcansániide. Vaikko NDS láidesta geavaheaddji sátnegirjjiin cealkkaovdamearkkaide mat leat SIKORis (gč. kap. 4.4.), de livččii dárudavvisámi fuomášuhttit sámá iešguđegielá geavahusaid ieš sátnegirjeartihkkalis. SIKOR sáhtta addit mánga duháha cealkkaovdamearkka, muhto dat eai leat ordnejuvvon geavaheaddji dárbbu mielde.

Dasa lassin boahá terminologijadárudavvisámi. Ovdamearkan dasa sáhtta geahččat buohccedivššu. UiT áigu ovtta Sámi allaskuvllain lagamus áiggis álggahit buohccedikšooahppofálaldaga davvisámegillii. Buohccedivššus lea, nugo buot eará fágain, sierra terminologija. Ovdamearkka dihte lea ráhkaduvvon riikkaidgaskasaš terminologalaš diehtovuodđu mas leat buohccedivššu tearpmat⁵¹, ja das leat 4475 tearpma dárogillii. Sámi Giellagáldu tearbmadihtovuodus ii leat sierra *Buohccedikšu*-kategorija, muhto *Medisiidna*-kategorijas leat 1535 dárogiel tearpma oktan davvisámi jorgalusain. Dušše 16 riikkagaskasaš tearpma leat dán kategorijas mielde. Ovdamearka čájeha makkár hástalusat sámegiela leat, fágasuorggis nubbái.

Ovttagielaš sátnegirjjiin eai gávdno ovttage sámegillii, earret ovttá bábersátnegirjjiin mas leat davvisámi synonymat (Vest 2005). Dát váilevašvuotta hástala lohkki jearrat manne obanassiige leat ovttagielaš sátnegirjjiin (nugo leat omd. dárogillii ja ruotagillii). Vástáduš lea ahte ovttagielaš sátnegirjjiin veahkehit geavaheaddji čilget giela doahpagaide iežas gillii, iige dárbbas mannat nuppi giela bokte. Dasa lassin sáhttet ovttagielaš sámá sátnegirjjiin maiddá čohkket sámá giellaservodagaid riikkarájiid rastá, dan sajis go dálá ráddjehus, mii dahká ahte oktasaš sámá sátneguorká oázžu sierra definišuvnnaid juohke eanetlogugillii.

⁵⁰ Gč. Cantell ja earat 2004 ja Karlsson 1982–87.

⁵¹ <https://www.icn.ch/what-we-do/projects/ehealth/icnp-browser>

Sátnegirjjit sámegielaide gaskkas measta eai gávdno; spiehkastahkan lea unna sátnegirjjáš davvisámi ja gielddasámi gaskkas (Sammallahti & Xvorostuxina 1991). Berrešii leat vejolaš oheat sáni ovttá sámegillii gávdnat vástideaddji sáni nuppi sámegillii geavatkeahttá eanetlogugiela. Erenoamážit go davvisámegiella nannejuvvo fágagiellan, de lassána dárbu diekkár sátnegirjjiide.

Sámi sátnegirjjiid geahčadeapmi čájeha ahte vaikko sátnegirjemateriálas sáhttet leat iešguđetlágan gáldut, de sámédikkít leat ruhtadan stuora oasi bábersátnegirjjiid deaddileamis, ja sámédikkít ja UiT dahket sátnegirjjiid olámuttolazžan online. Ovddit kapihttala sátnegirjjiide lassín sáhtte namuhit ahte Suoma Sámediggi dál lea oastán vuoigatvuođaid Pekka Sammallahti davvisámi-suoma sátnegirjái (1993), ja UiT lea álggahan barggu ráhkadit das online-sátnegirjji.

Bábersátnegirjjit ožžot unnit ahte unnit geavaheddjiid, muhto elektrovnnalaš sátnegirjjit dahket sátnegirjemateriála buorebut olámuttos, go álo leat mielde lupmas mátketelefovnnas, ja lea maiddá álki oheat sániid dihtoris. Dát dahká ahte buorre sátnegirjesisdoallu geavahuvvo vel eanet go ovdal. Vehádatgielaide sátnegirjjiid loggendieđut čájehit ahte mađe unnit giellaservodat, dađe stuorit dárbu sátnegirjjiide. Vehádatgielaide ovddideami guovddášássi berrešii dan dihte leat buoridit sátnegirjjiid.

3.4.4 Sámi teakstačoakkáldagat neahtas (SIKOR Korpa bokte)

Buorre ja stuora teakstačoakkáldat (teakstakorpus) lea ávkkálaš go bargá giellanormeremiin ja ráhkada sátnegirjjiid ja terminologiija, ja maiddá ávkkálaš jorgaleddjiide, dutkiide ja studeanttaide. Teakstakorpusa sturrodat mearrida leago vejolaš hukset giellateknologalaš reaidduid mat vuođđuvvojit statistihkkii ja dihtoroahppamii. Dasa lassín lea dehálaš ahte teavsttain leat sátnevuorká ja giellageavaheapmi mii heive reidui maid háliida ráhkadit. Sámi teakstakorpusat leat unnit, go buohtastahtá daid dárú NOWAC:i mas leat 700 milj. sáni, ja ruođagielain ja eanjalasgielain – dalle ean huma miljovnnaid, muhto miljárddaid sániid birra⁵².

Sámi teakstakorpus SIKOR (Sámi internationála korpus) sisttisdoallá digitála teavsttaid vída sámegillii. Korpus lea interneahtas ja lea rabas geavahussii Korp-nammasaš geavahanlavtta bokte. Measta beali korpusis sáhtá viežžat dihtorii teakstan friddja liseanssain.

⁵² Ruođa Korp-geavahanlavttas leat 13 miljárdda sáni, ja Google Booksas leat 155 miljárdda sáni. Jagi 2018 logut.

Tabealla 3.4 Galle sáni SIKORis juohke gielas ja giellabáras, olámuttos Korp-geavahanlavtta bokte.

<i>Ovttagielalaš teavsttat</i>	<i>Galle sáni teavsttain</i>	<i>Guovttegielalaš teavsttat</i>	<i>Galle sáni juohke gillii</i>
<i>Davvisámegiela</i>	32 240 000	<i>Dáru-davvisámi</i>	3 480 000
<i>Julevsámegiela</i>	1 250 000	–	
<i>Lullisámegiela</i>	1 500 000	<i>Dáru-lullisámi</i>	198 000
<i>Anárašgiela</i>	1 770 000	<i>Suoma-anárašgiela</i>	85 000
<i>Nuortalašgiela</i>	213 000	–	

Gáldu: <http://gtweb.uit.no/korp> veršuvdna 06.11.2018.

SIKORis lea stuora oassi buot elektrovnnalaš teavsttain mat leat olámuttos, ja leat čoggojuvvon juogo njuolga ásašusain mat leat buvttadan sámi teavsttaid, dahje interneahatas, gč. tabealla 3.4. Teavsttat leat analyserejuvvon analysaprográmmaiguin maid letne válldahallan kapihttalis 3.3, ja dien láhkai sáhtta omd. ohcat muhtun sáni vuodđohámi, ja boadusin leat cealkagat mat sisttisdoallet vaikko makkár sojahuvvon hámiid sánis. Eanet dieđut korpusa grammatihkalaš analysa birra leat dás: Antonsen & Trosterud (2017).

Geavaheaddjit sáhttet coahkkalit njuolga NDS-sátnegirjjiin Korp-geavahanlaktii, ja oaidnit mo sátni, masa lea beroštupmi, geavahuvvo cealkagiin. Lea maiddái vejolaš bargat njuolga Korpas. SIKORis lea sierra ossodat guovttegielalaš teavsttaide, mat leat jorgalusat eanetlogugielas sámegillii, ja jorgalusat leat parallelliserejuvvon cealkkadásis, nu ahte originálacealkka ja jorgaluvvon cealkka čájehuvvojit bálddalaga. Oasi dain sáhtta geavahit Korpa bokte, gč. tabealla 3.4. Nu beassá geavaheaddji oaidnit mo eará jorgaleaddjit leat jorgalan tearpmaid ja dadjanvugiid sámegillii. Maiddái NDS bokte lea vejolaš coahkkalit daidda teavsttaide.

Tabealla 3.5 Ohcamat SIKORa ovttagielalaš teakstačoakkáldagain áigodagas 28.1.–10.5.2020.

<i>Giella</i>	<i>Davvi-sámegiela</i>	<i>Lullisámegiela</i>	<i>Nuortalašgiela</i>	<i>Anárašgiela</i>	<i>Julevsámegiela</i>
Galle ohcama	190 594	47 665	47 549	23 839	1195

Gáldu: Giellatekno UiT.

Tabealla 3.6 Ohcamat SIKORa guovttegielalaš teakstačoakkáldagain áigodagas 28.1.–10.5.2020.

<i>Giellabárra</i>	<i>Dáru-davvisámi</i>	<i>Dáru-lullisámi</i>	<i>Dáru-davvisámi/lullisámi</i>	<i>Suoma-anárašgiela</i>
Galle ohcama	83 931	18 942	23 405	21 021

Gáldu: Giellatekno UiT.

Tabeallat 3.5 ja 3.6 čájehit SIKORa geavahanstatistihka. Oktiibuot ledje sámi teakstačoakkáldagain 458 141 ohcama dán áigodagas, dahje measta 17 000 ohcama juohke beaivve. Stuorimus oassi ohcamiin bohtet sátnegirjji geavahanlavtta bokte. Loggendieđut eai earut ohcamiid sátnegirjjis ja ohcamiid njuolga SIKORis, muhto go buohtastahtta lulli- ja

julevsámi loguid, de oaidnit mii dáhpáhuvvá. Daid gielaid korpusat leat sullii ovttá stuorrát, ja julevsámegeielas leat eanet hubmit go lullisámegeielas. Dattetge leat áigodagas dušše 1195 ohcama julevsámi korpusis, mii dahká 2,5 % ohcamiin mat leat lullisámi korpusis (47 665). Stuora erohus lea lullisámi sátnegirji mii lea linkejuvvon lullisámi korpusii, ja dakkár ii gávdno julevsámegeiela várás. Álgoálggus SIKOR ráhkaduvvui gielladutkiide, ja vejolašvuohta ohcát sániid korpusis sátnegirjji bokte bođii maŋjel. Statistihkka čájeha dattetge čielgasit ahte sámi giellaservodagat leat ollu dehálaččabut sámi giellateknologiiija geavaheaddjin go gielladutkit.

3.4.5 Jorgalanreaiddut

Eanetlogugielaid jorgaleaddjit leat 1980-logu rájes geavahan veahkkin jorgalanbarggus sihke dihtorjorgaleami ja nu gohčoduvvon *jorgalanmuittu*, mas lea guovttegielalaš teakstačoakkáldat. Maŋimuš 15 jagi leat fitnodagat nugo Google ja Microsoft fállan dihtorjorgaleami mángga giellabárrii, ja dihtorteknologiija lea dan dihte ožžon stuorit rolla mánggagielalaš oktavuodain. Maŋimuš jagiid lea šaddan vejolažžan geavahit sihke jorgalanmuittu ja dihtorjorgaleami maiddá sámegeielaide.

3.4.5.1 Dihtorjorgaleapmi

Dihtorjorgaleami sáhtá geavahit vai ipmirda teavstta, ja lohkkái lea dalle dehálaččat ahte buot sániid jorgaluvvojit rivttesláhkái dan sajis ahte jorgalusas lea buorre giella. Dihtorjorgaleami sáhtá maiddá geavahit teakstabuvttadeapmái, jus leat ráddjejuvvon teakstadomeanat, nugo fálut, dálkediedáhus ja geavahanrávvagat, main lea dehálaš geavahit rivttes tearpma, muhto gielas lea unnán variašuvdna. Dihtorjorgaleami sáhtá maiddá geavahit nu gohčoduvvon *postediteremii*, mii máksá ahte jorgalus lea kládda maid jorgaleaddji buorida. Dalle lea ulbmil seastit áiggi, ja vejolaččat maiddá veahkehit jorgaleaddji jorgalit tearpmaid seammá láhkai, jus lea teaksta mii gáibida dan. Dákkár prográmma ii leat heivehuvvon čáppagirjjálašvuođa teavsttaid jorgaleapmái, dalle lea dehálaččat varieret sátnegeavaheami ja gávdnat jovssusgiela erenoamáš dadjanvugiid. Čáppagirjjálašvuođas lea maiddá stuorit sátnevuorká go eará teavsttain ja nu dat gáibida stuorit jorgalanprográmma go eará teakstatiipat.

UiT bargá jorgalanprográmmaiguin davvisámegeielas dárogillii, julevsámegillii, lullisámegillii ja anárašgillii. Prográmmat geavahit njuolggadusvuđot teknologiija *Apertium*-lávddis. Lávdi heive erenoamážit gielaide mat grammatihkalaččat leat lahkálaga, ja geavahuvvo eandalii jorgalit girjedárogielas ođđadárogillii (maid Nynorsk pressekontor, Wikipedia ja skuvlaoahppit geavahit) ja espánnjagielas kataloniagillii, mainna maiddá jorgala artihkkaliid beaiveaviissas *La Voz de Galicia*. Dasa lassin geavahuvvo Apertium dihto giellabáraide Wikipedias.

Gáldogiela teaksta addojuvvo jorgalanprográmmii ja analyserejuvvo giellamodeallain (gč. kapihttala 3.3). Sániid vuodđohámit lonuhuvvojit jovssusgiela sániiguin, ja de prográmma hukse jovssusgiela cealkaga njuolggadusaiguin mat leat manuálalaččat ráhkaduvvon. Jus buohtastahttit *Google Translate*-prográmmii mii vuodđuduvvo dihtoroahppamii, de dat gáibida

ollu stuorit teakstačoakkáldaga – vuodđoteavsttaid oktan jorgalusain – go dat mii gávdno sámegielaide.

Tabella 3.7 čájeha galle sátnebára leat jorgalanprográmmaid sátnelisttuin. Davvisámegiela-dárogillii leat ollu eanet sátnebárat go sámegielaideid gaskkas. Lea bargojuvvon eanemusat davvisámegiela-dáru-prográmmaid, muhto stuorimus siva lea ahte hui ollu sániin lea seammá ráhkadus iešguđet sámegielain, nu ahte prográmma máhtá daid hukset goallostemiin dahje suorggideamiin, dahje goappašagain. Davvisámegiela dárogillii dárbaša ollu eanet sánis-sátnái-báraid. Omd. buot sámegiela mat leat tabeallas 3.7, suorggideami čállit-sáni, *čállit* → *čállit*, *čállit* → *čállit*, *tjaledh* → *tjaelije*, *tjället* → *tjälle*, dás davvisámegillii, anárašgillii, lullisámegillii ja julevsámegillii, dadjat dan mii dárogillii jorgaluvvo sániiguin *forfatter* dahje *sekretær*.

Tabella 3.7 Galle sátnebára Apertium dihtorjorgalanprográmmaid⁵³.

Giellabára	Davvisámi-dáru	Davvisámi-julevsámi	Davvisámi-lullisámi	Davvisámi-anárašgiela
Galle sátnebára	42 216	11 220	6995	8743

Gáldu: <https://github.com/apertium> 31.01.2020.

Jorgalanprográmmaid sátnelisttuid sáhtá viežžat interneahtas, ja nu leage DinOrdbok dahkan, gč. kapihtala 4.3.2. Muhto lea dehálaš fuobmát ahte máŋga sátnebára geavahuvvojit dušše áibbas erenoamáš oktavuođain. Dasa lassin leat juohke giellabáras sullii 46 000 nammabára. Vai galgá sáhttit analyseret olles cealkaga, ja vai sáhtá lasihit rivttes kásusgehčosa namaide, de sátnelisttus galget maiddái leat namat main lea seammá hápmi gáldogillii ja jovssusgillii, nugo *Hansen = Hansen*.

Sámegiela dihtorjorgaleami sáhtá geavahit máŋgga láhkai. Neahtasiiddut⁵⁴ fáallet golbma vejolašvuoda: kopieret/čállit teavstta dialogagieddái, jorgalahttit olles dokumeantta dahje jorgalahttit websiidu. Dasa lassin lea vejolaš sajáiduhit jorgalanprográmma *OmegaT*-nammasaš jorgalanreidui, ja lea maiddái vejolaš viežžat ja sajáiduhit prográmma iežas geavahepmái *githubas* (muhto dat gáibida ahte dovda Giella-vuodđostruktuvrra).

Ođđajagemánus 2020 buvttadii neahtasiidu mii jorgala davvisámegiela dárogillii, 28 167 jorgalusa teavsttain maid geavaheaddji lei kopieren dialogagieddái. Seammá áigodagas prográmma jorgalii maiddái 1930 neahtasiidu. Measta buot jorgaluvvon neahtasiiddut (98 %) ledje Sámi allaskuvlla neahtasiiddut, dasa lassin ledje *Sámi dieđalaš áigečállaga* ja *Sámi lohkanuovddáža* neahtasiiddut. Lea vuordimis ahte leat eanaš Sámi allaskuvlla neahtasiiddut, danne go dat lea áidna neahtabáiki mii lea čujuhan lohkkaid dárogiel dihtorjorgaluvvon veršuvdnii gárves liŋkkain. Jorgalahttin dihte eará neahtasiiduid geavaheaddji ferte ieš kopieret neahtasiiddu liŋka, ja dán sihkarit eai buohkat dieđe.

⁵³ Sátnebárat main leat namat, bohtet tabella loguide lassin.

⁵⁴ <http://jorgal.uit.no/> (davvisámegiela dárogillii) ja <http://gtweb.uit.no/mt/> (sámegiela nubbái)

Vaikko Sámi allaskuvlla neahttasiiddut dihtorjorgaluvvojedje gaskamearálaččat 62 gearddi juohke beaivvi ođđajagemánus 2020, de allaskuvla lea dál jávkadan njuolggoliŋkka. Vuoduštus lei go sin mielas jorgalusaid gielalaš kvaliteahta ii lean doarvái buorre ja sii ledje fuolas das ahte geavaheaddjit galget jáhkkit ahte dát lei allaskuvlla manuálalaš jorgalus.

Muhtun Facebook-joavkkuin main fáddán leat sámi áššit, leat leamaš mánja digaštallama sámegiela geavaheami birra. Dat geat eai hálldaš giela, leat dovdan iežaset olggoštuvvon jus muhtun lea ságastallamis čállán sámegillii. Dál muhtun FB-joavkkut čujuhit dihtorjorgalanreidui daidda geat dan dárbbášit, ja vaikko munnos ii leat statistihkka, de orru ahte Facebookas dál čállojuvvo eanet davvisámegillii go ovdal. Dát lea ovdamearkan dasa ahte dihtorjorgaleapmi nanne sámegielagiid vejolašvuodaid geavahit sámegiela maiddá almmolaš oktavuodain. Nubbi ovdamearka lea go dan artihkkala nubbi čáli beasai čállit iežas nákkosgirjji davvisámegillii danne go oassi árvoštallanlávdegottis sáhtii geavahit dihtorjorgaleami veahkin lohkat nákkosgirjji.

Jorgalanprográmmat davvisámegielas eará sámegielaide sáhttet dahkat dehálaš davvisámegiela teavsttaid logahahttin eará sámegielagiidda, ja dan láhkai nannet sámi giellaservodagaid fágalaš searvevuoda. Teavsttain mat leat čállojuvvon davvisámegillii, lea dávjá čuolbmaášši ja vuolggasadji mii lea relevánta maiddá eará sámi giellaservodagaide, ja go lea vejolaš jorgalahttit teavstta, de besset maiddá eará sámegielaid hubmit daid lohkat. Prográmmaid sáhtta maiddá geavahit nuppe guvlui, davvisámegillii, vaikko dálá prográmmat dien guvlui dušše máhttet oktageardánit jorgalit sánis sátnái. Muhto diekkár jorgaleapmi davvisámegillii dahká vejolažžan studeanttaide čállit bargobihtáid ja artihkkaliid julevsáme-, lullisáme- ja anárašgillii, ja jorgaleapmi veahkeha sensoriid ja bargoustibiid geat dušše máhttet davvisámegiela, lohkat sin teavsttaid.

Muhto dálá dihtorjorgalanprográmmat eai leat doarvái buorit, ja lea dárbu daid buoridit. Geavtlaččat dát máksá ahte prográmmaid ferte heivehit iešguđet šáŋŋerii ja domenii, ja dat lihkestuvvá buoremusat go ovttasbargá jorgaleddjiiiguin ja birrasiin gos čállojuvvojit teavsttat mat galget jorgaluvvot.

3.4.5.2 Jorgalanmuittut ja dihtordorjon jorgaleapmi (CAT)

Bargadettiin SIKORin Giellatekno ja Divvun leat maiddá čoaggán teavsttaid mat leat jorgaluvvon eará gielaide ja bálddalastán cealkagiid giellabáraid mielde. Stuurimus teakstačoakkáldaga čoaggima ruhtadii dalá Geavaheaddji- ja hálldahusdepartemeanta (gč. Trosterud & Eskonsipo 2013). Maŋjel leat eanet teavsttat ja eanet giellabárat lasihuvvon. Dáid bálddalasteakstačoakkáldagaid sáhtta geavahit NDS-sátnegirjjiid bokte, ja gielladutkamis Korp-geavahanlavtta bokte. Dasa lassin lea vejolaš viežžat rabas bálddalasteavsttaid jorgalanmuittun, gč. tabealla 3.8.

Tabealla 3.8 Bálddalasteakstačoakkáldagat ja sátnelisttut dihtordorjon jorgaleami (CAT) várás.

<i>Giellabárra</i>	<i>Galle cealkkabára</i>	<i>Galle sáni teavsttain (giella 1)</i>	<i>Galle sátnebára sátnelisttus</i>
Dáru–davvisámi	216 456	3 391 942	68 151
Dáru–lullisámi	7166	72 741	14 940
Dáru–julevsámi	1643	16 272	11 893
Suoma–davvisámi	109 852	1 162 221	9647
Suoma–anárašgiela	34 351	366 540	30 211
Suoma–nuortalašgiela	6481	70 087	42 150
Davvisámi–lullisámi	23 746	256 070	553
Davvisámi–julevsámi	18 244	194 907	412
Davvisámi–anárašgiela	13 514	150 516	6193

Gáldu: <https://giellalt.uit.no/tm/TranslationMemory.html> 10.02.2020.

Buot teakstačoakkáldagat leat vurkejuvvon formáhtan mii dahká ahte buot dihtordorjonjorgaleami prográmmat sáhttet daid geavahit. Maiddái NDS-sátnegirjiid sáhtta viežžat sátnelistun formáhtas mii heive dákkár prográmmaide. Jorgaleaddjit oppalohkái geavahit dákkár prográmmaid ollu, muhto dán rádjai leat sámi jorgaleaddjit leamaš spiehkastahkan. Mañimuš jagi orru ahte sámi jorgaleaddjit dattetge háliidit geavahišgoahit prográmmaid dihtordorjon jorgaleapmái. Teavsttaid jorgaleapmi sámegillii lea bohtalnjalbmii hui mángga oktavuodas, erenoamážit skuvlagirjiid ja áššeprosa oktavuodas, nu ahte beaktilat jorgalanvuogit sáhttet váikkuhit sakka giellaservodahkii. Jorgalanmuittu geavaheapmi ja automáhtalaš fágatearpmiid ohcan sáhttet maiddái álkidahttit barggu geavahit konsisteanta terminologijja.

Mánnga prográmma dihtordorjon jorgaleapmái fáallet sátnegirjiid oktan mángga resurssas jorgaleaddjái veahkkin. Dan dihte sámegiel jorgaleaddjit dárbašit maiddái gáldogielaid sátnegirjiid. Okta sátnegirjeformáhta mii lea ollu geavahuvvon lea *StarDict*. Suomagillii gávdno ovttagiellalaš sátnegirji *StarDict*-formáhtas⁵⁵, muhto dákkár ii gávdno dáro- iige ruotagillii.

3.4.6 Syntehtalaš hupman ja hupmandovdán

Divvun-joavku almmuhii 2015:s prográmma davvisámi syntehtalaš hupmamiin. Prográmma geavahuvvo muhtun oktavuodain, omd. Romssa ja Finnmárkku fylkkasuohkana ja muhtun sámi hálddašanguovllu suohkaniid neahttasiiduin. Dasa lassin geavahuvvo veahkkereaidun olbmuid geaidda lea váttis lohkat dábalaš teavstta, omd. vuodđoskuvlaeksámena ráhkkanoasis davvisámegiella vuosttašgiellan⁵⁶ ja teavsttaid jitnositlohkamii, čuokkesčállaga molssaeaktun (Statped: Samisk punktskrift). Statped (Stáhtalaš pedagogalaš bálvalus) bargá

⁵⁵ Gč. <https://sites.google.com/site/gtonguedict/home/stardict-dictionaries>

⁵⁶ Diedut epaastas: Astrid Eggen, Udir 12.05.2020.

oažžut davvisámi syntehtalaš hupmama laktojuvvon iešguđegelágan prográmmagálvvuide⁵⁷. Muđui syntehtalaš hupman ii geavahuvvo nu ollu. Vejolaš sivva dasa lea ahte teknologiija bođii menddo árrat: Ii dárogiela syntehtalaš hupmange leat nu dehálaš dain oktavuodain gos maiddái sámegiella lea, ja nu guhká go dat lea nu, de veadjá beroštupmi sámegiela syntehtalaš hupmamii bissut unnin. Nuppe dáfus lea UiT plánen geavahišgoahtit syntehtalaš hupmama sátnegirjiin ja giellaoahppanprográmmain.

Ii gávdno vuos doaibmi hupmandovdánprográmma ovttaga sámegillii. Aalto-universitehta Helssegis lea bargan sámegiela hupmandovdánprográmmain, ja Divvun-joavku lea 2020:s ožžon lasseruhtadeami bargat dainna. Lea juo beroštupmi oažžut hupmandovdánprográmma, ja dát beroštupmi árvideames lassána go dárogiela hupmanteknologiija leavvá eanet geavahansurggiide.

3.4.7 Sámi giellateknologiija geavahus eará surggiin

Analyserejuvvon teakstačoakkáldat olámuttos Korpas lea leamaš ávkkálaš sámi gielladutkamii. Omd. golmma mañemuš njealji artihkkalis davvisámi syntávssa birra *Sámi dieđalaš áigečállagis* (2014–2019) geavahit dieđuid SIKORis. UiT lea bidjan maiddái eará resurssaid geavahan láhkai gielladutkiide. Resurssaide gullet analysareaidduiguin ráhkaduvvon listtut, mat čájehit man dávjá sánit oktan buot sojahanhámiiguin, ilbmet teavsttain (dávjodatsátnelisttut). Sáhtta maiddái geavahit online-reaidduid grammatihkalaš analysii. Dihtorjorgalanprográmma davvisámegiela dárogillii lea maiddái nannen dieđalaš almmuheami sámegillii: Dál sámegielat dutkit dihtet ahte maiddái dárogielat dutkit sáhttet lohkat sin almmuhemiid.

Giellateknologiija geavahuvvo maiddái giellaoahppanreaidduin. Teknologiija sáhtta geavahit veahkkereaidun gávdnat ovdamearkacealkagiid teakstačoakkáldagas ja addit sáni sojahanhámiid, nugo dahkkojuvvon NDS-sátnegirjiin, ja dien láhkai fáallet dát sátnegirjijt eanet giellaoahppanvejolašvuodaid go dan maid dábálaš sátnegirji fálla. Sáhtta maiddái analyseret teavsttaid online, dahje analyseret dan maid geavaheaddji čállá, ja addit máhcahaga geavaheaddjai. UiT lea ráhkadan grammatihkkaoahppanprográmmaid, nugo *Oahpa* davvi- ja lullisámegillii ja *Konteksta* davvisámegillii, main giellateknologiija geavahuvvo dán láhkai. Giellaoahppanreaidduid geavaheapmi lea menddo stuora fáddá dán artihkkalii.

3.4.8 Eará gielaide viiddideapmi

Buot giellateknologiija maid UiT Giela ja kultuvrra instituhtta lea ráhkadan, lea vejolaš viežžat rabas gáldokodan. Das leat čuovvumušat. Mánnga eará sámegiela giellateknologalaš vuolggaheami, nugo DinOrdboka sátnegirjijt, geavahit Giellatekno ja OPUS⁵⁸ rabas resurssaid. Danne go gáldokoda lea rabas iige leat čadnon dihto gillii, de lea maiddái vejolaš viiddidit dan

⁵⁷ Ságastallan Lone Nergård Boiniin 13.5.2020.

⁵⁸ <http://opus.nlpl.eu>

eanet gielaide. Dát leage beaggán. Giella-infrastrukturva lea geavahuvvon ráhkadit sátnedivvunprográmma golmma sámegillii Norggas, muhto maiddá 19 eará gillii ⁵⁹. Sátnegirjelávdi NDS, mii álgoálggus ráhkaduvvui davvisámi-daru ja lullisámi-dáru várás (gč. Johnson ja earát 2013), sisttisoallá dál 111 giellabára mat leat juhkkovuvvon 18 sátnegirjelávdi. Dát čájeha ahte lea stuorra dárbu ja beroštupmi giellateknologalaš čovdosiidda vehádatgielaide main leat viiddes sojahanminstarat ja ollu sátnesuorggideamit, ja dat čájeha ahte eai leat nu mánga birrasa mat fáallet infrastrukturra mainna sáhtta ráhkadit reaidduid maid giellaservodagat háliidit. Dán láhkai lea ángiruššan sámi giellateknologijain addán bohtosiid mat leat ollen ollu viidábut go dat mii lei ángiruššama álgojurdda.

3.5 Digaštallan ja konklusuvdna

Mearredidolaš bargu laktit sámi bustávaide riikkaidgaskasaš standárddaide dagai vejolažžan oazžut sámegiela internehttii juo 1990-logus. Sátnedivvunprográmma ja mátketelefovna boallobeavddi lei vejolaš viežžat jagi 2007 rájes. Stuora oassi sámi giellaservodagain leat viežžan prográmmaid, ja dáinna lágiin dat leat šaddan árgabeaivvi oassin eatnasiidda geat čállet sámegillii. Nugo sámegiel teavsttat orrot buorránan Facebookas, de lea sámi boallobeavdi dahkan álkibun čállit sámegillii, ii dušše Facebookas, muhto maiddá teakstadieđuin ja eará teakstageavaheamis mátketelefovnnas.

NDS geavahanloggat čájehit ahte sátnegirjjit main lea sátnesojaheapmi, leat dehálaččat vehádatgielaide main lea stuorra sojahanminstarat. Sullii juohke logát sátnegirjeohcama oktavuodas geavaheaddji maiddá ohcá ovdamearkkaid autenttalaš sámi teavsttain. Go váldá vuhtii giellaservodaga sturrodaga, de sátnegirjeloggat čájehit ollu suorit loguid unna sámegielaide go davvisámegillii. Mađe unnit giella lea, dađe eanet hubmit dárbbasit sátnegirjjiid ja dien sullasaš resurssaid. Dehálaš lea ahte eanet prográmmat leat ovtastuvvon, ja dan oaidnit digitála teakstačoakkáldagaid geavahusas: Olámuttolaš lulli- ja julevsámi teakstačoakkáldagat leat ovttastuvvon. Goappaš gielaide leat digitála sátnegirjjit, muhto dušše lullisámegillii lea vejolaš ohcat teakstačoakkáldagas sátnegirjegeavahanlavtta bokte. Geavahanloggat čájehitge ahte lullisámi teakstačoakkáldat leat 40 gearddi eanet geavahusas go julevsámegiela čoakkáldat. Dien láhkai oaidnit mo giellateknologalaš resurssaid beasatlašvuhta stivre olbmuid láhttema. Seammás lea duohtavuohka nu ahte vaikko unnimus sámegielat dárbbasit reaidduid eanemusat, de davvisámegielas leat eanemus giellateknologalaš reaiddut, danne go das lea buoremus huksejuvvon giellamodealla, ja suorimus teakstačoakkáldagat leat davvisámegillii.

Nubbi ovdamearka diekkár váikkuhussii lea dihtorjorgaleapmi. Dalle go dihtorjorgaleapmi davvisámegielas dárogillii bođii, de jávkka maiddá stuora oassi digaštallamis das leigo vuogas čállit sámegillii neahtadigaštallamiin dahje ii. Dihtorjorgaleapmi sáhtta maiddá leat mielde sámegielaid nannet nubbi nuppi, dan sajis go gulahallat eanetlogugillii, ja das oaidnit ovdamearkkaid akademalaš oktavuodain.

⁵⁹ <http://divvun.org/proofing/proofing.html>

Globálalaš perspektiivvas leat sámeielat ollu nannosat dilis go gielat main leat seamma ollu hubmit ja seammá stuora grammatihkalaš mohkkáivuotta. Dasa leat máŋga siva: Sámeielat geavahuvvojit čállingiellan, sihke skuvllas ja hálddahas, ja sátnedivvunprográmma vuolggahapmi ja ruhtadeapmi bođiige Sámedikkis 2004:s. Seammás lei Romssas lingvisttalaš biras mii lei ožžon inspirašuvnna suomagielas, ja mii lei álggahan barggu hukset davvisámegiela giellamodeallaid. Eandalii lei sihke Norgga stáhtahálddahas ja UiT:s dáhttu ruhtadit dutkan- ja ovddidanberrasa mas leat sullii logi olbmo. Sámi giellateknologiija ovddideami guovddášoasálaš lea nappo leamaš UiT, ja sámi giellaservodagaid čielga dárbbut gielladoarjunprográmmaide leat láidestan barggu. Dehálaš lea deattuhit ahte buot sámi giellamodeallaid duohken lea čuohtejahkásaš sátnegirjeárbevierru, mas sihke ovttaskas olbmot ja akademalaš bargit leat dahkan stuorra barggu čállit buot sámeielaid sátneráju. Dán barggu haga giellateknologalaš vuodđobargu ii livčče lean vejolaš. Giellateknologalaš ovddideapmi sámeielaide ja eará gielaide main ii leat gávppálaš potenciála, dárbbasit ii-gávppálaš oasálaččaid. Norggas dát lea leamaš vejolaš, ja boađusin leat doaibmi giellateknologalaš prográmmat maiddá sámeielaide ja eará gielaide Norgga olggobealde.

Maŋemuš logijagiid mii leat ahte oaidnán ahte giellateknologalaš reaidduid ahtanuššan lea dorjon sámi čállima, vuosttažettiin sátnedivvunprográmma, muhto maiddá vuorrováikkuheaddji sátnegirjiid ja beassama autenttalaš giellaovdamearkkaide Korpgeavahanlavtta bokte. Dát lea dahkan čállinbarggu álkibun ja beaktileabbon. Stuora viežžan- ja geavahanlogut čájehit ahte reaiddut leat árgabeaivvis guovddázis eatnasiidda geat čállet sámeillii. Erenoamážit nuppegielagat mitalit ahte eai livčče sáhtán čállit sámeillii jus eai livčče diekkár veahkkereaidut. Ieš giellageavaheami dutkan lea dán artihkkala rámmaid olggobealde, muhto váldá vuodđun namuhuvvon statistihkaid, ja giellageavaheami maid oidne, de konkluderejetne ahte sámi giellateknologiija lea rievadan olbmuid gielalaš láhttema, ja dan láhkai rievadan sámi giellaservodagaid.

3.6 Boahttevuoda perspektiivaid

Jus gehčče sámi giellateknologiija boahttevuoda perspektiivaid, de čuovvovaš čuoggát leat lunddolaš áŋgiruššansuorggit:

- Stuora oassi sámi čállinkultuvrras, erenoamážit čáppagirjjálašvuodas, ii leat velge olámuttos giellateknologalaš dutkamii ja ovddideapmái, ja dan dat berrešii šaddat. Sámeielat eai sáhte dás ovddos guvlui čuovvut mielde giellateknologalaš ovddideamis stuora teakstačoakkáldagaid haga.
- Dárbbasuvvo mearredidolaš bargu buoridit sámeielaid sátnegirjeresurssaid, erenoamážit ovttagielaš sámi sátnegirjiid ja fágaspesifihkka terminologiija, muhto maiddá sátnegirjiid sámeielaid gaskkas. Buot davviriikkaid nátionála gielaide gusto ahte gielat dárbbasit buriid leksikográfalaš resurssaid, seammás go davviriikkaid giellaservodagat leat menddo unnit ruhtadit barggu gávppálaš vuogi mielde. Čoavdin dihte dan de leatge buot davviriikkat ásahan iežaset leksikográfalaš ásašusaid, dárogiela várás ásašus lea Bergena

universitehtas. Vaikko sámeگیelain eai leat seammá ollu hubmit, de lea seammá dárbu struktureret ja ovddidit sátnevuorkká, nuba dárbbasuvvoge "Sámi leksikográfalaš instituhtta".

- Giellamodeallat maidda buot giellateknologalaš bargu vuodđuduvvo, fertejit buoriduvvot. Buot sámeگیelat berrešedje beassat seammá dássái go davvisámeگیella.
- Lea vejolaš ráhkadit ollu buorebuid ja jierpmálaččabuid čállindoarjjaprográmmaid go dat mat leat gávdnojit sámeگیillii dál. Dákkár prográmmat nannešedje sámi čállinkultuvrra.
- Sámi hupmanteknologiijas lea dálá davvisámeگیela syntehtalaš hupmanprográmmain aiddo beassan johtui. Čuovvovaš lávki lea syntehtalaš hupman eará sámeگیelaide, ja ahte prográmma maid dovda sámeگیelat hupmama.
- Bargu mii dahkko sámeگیelaide lea relevánta buot morfologalaš mohkkás gielaide mat leat gávppálaš potenciála haga, ja dát guoská stuorimus oassái máilmmi gielain. Maiddái dán geahččanguovllus lea sámi giellateknologiija dehálaš áŋgiruššansuorgi.

Loahpas sáhtte dadjat ahte deháleamos vásáhusat maŋnel guoktelogi jagi sámi giellateknologiijain, lea ahte buorit giellateknologalaš čovdosat leat dehálaččat buot giellaservodagaide, ja dađe dehálaččabut mađe unnit hubmit gielas leat. Guovddášreaiddut nugo sátnedivvunprográmma ja dihtorjorgaleapmi dahket álkibun geavahit sámeگیela, ollu giellageavaheddjiide livččii lean veadjemeahttun čállit sámeگیillii dáid prográmmaid haga. Dát mearredidolaš áŋgiruššan sámi giellateknologiijii ii leat dušše nannen sámi čállinkultuvrra, muhto lea maiddái vuolggahan giellateknologalaš infrastruktuvrra mii geavahuvvot eanet ahte eanet gielaide, erenoamážit gielaide main leat seammasullasaš typologalaš sárgosat go sámeگیelain. Seammás leat eanet go doarvái hástalusat dusten láhkai. Dušše joatkevaš ja mearredidolaš bargguin sáhtta joatkit ovddidit ja buoridit dihtorprográmmaid sámi ja eará vehádatgielaid giellaservodagaide.

3.7 Referánsat

- Antonsen, Lene (2013). Čállinmeattáhusaid guorran. [English summary: Tracking misspellings.] – *Sámi dieđalaš áigečála* 2/2013. s. 7–32. URL: <https://site.uit.no/aigecala/sda-2-2013-lene-antonsen/>
- Antonsen, Lene (2018). *Sámeگیelaid modelleren – huksen ja heiveheapmi duohta giellamáilbmái* [English summary: Modeling Saami languages. Construction and adaptation to real-world linguistic issues]. PhD-avhandling, UiT Norges arktiske universitet. URL: <https://munin.uit.no/handle/10037/12884>
- Antonsen, Lene, Gerstenberger, Ciprian, Moshagen, Sjur N. & Trosterud, Trond (2009). Ei intelligent elektronisk ordbok for samisk. – *LexicoNordica* Volum 16. Oslo: Nordisk forening for leksikografi. s. 271–283. URL: <https://tidsskrift.dk/lexn/article/view/18479>
- Antonsen, Lene & Trosterud, Trond (2010). Manne dihtor galgá máhttit sámeگیela? [English summary: Why the computer should know its Sami grammar?] – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2010. s. 3–28. URL: <https://site.uit.no/aigecala/sda-1-2010-antonsen-ja-trosterud/>
- Antonsen, Lene & Trosterud, Trond (2017). Ord sett innafra og utafra – en datalingvistisk analyse av nordsamisk. – *Norsk lingvistisk tidsskrift* Volum 35:1. s. 153–185. URL: <http://ojs.novus.no/index.php/NLT/article/view/1416>

- Cantell, Ilse, Martola, Nina, Romppanen, Birgitta & Sundström, Mats-Peter (doaimm.) (2004). *Suomi-Ruotsi-suursanakirja / Stora finsk-svenska ordboken*. 3., tarkistettu ja päivitetty painos, 2. laitos. Helsinki: WSOY. ISBN 951-0-24714-6
- Eberhard, David M., Simons, Gary F. & Fennig, Charles D. (doaimm.) (2020). *Ethnologue: Languages of the World*. Twenty-third edition. Dallas, Texas: SIL International. URL: <http://www.ethnologue.com>
- Eskonsipo, Berit Merete Nystad (2020). *Sátnegirjegeavaheami čalmmustahttin neahttasátnegirji loggafiilla analysa bokte*. Master i samisk språkvitenskap. Institutt for språk og kultur, UiT Norges arktiske universitet. URL: <https://hdl.handle.net/10037/18505>
- Israelsson, Per-Martin & Nejne, Sakka (2008). *Svensk-sydsamisk, sydsamisk-svensk ordbok och ortnamn = Daaroen-áarjelsaemien, áarjelsaemien-daaroen baakoegärja jih sijjienommh*. Kiruna: Saemiedigkie.
- Johnson, Ryan, Antonsen, Lene & Trosterud, Trond (2013). Using finite state transducers for making efficient reading comprehension dictionaries. *Proceedings of the 19th Nordic Conference of Computational Linguistics (NoDaLiDa 2013)*, May 22–24, 2013, Oslo University, Norway. NEALT Proceedings Series 16. s. 59–71. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/W13-5610/>
- Karlsson, Göran (doaimm.) (1982–87). *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja. Stora svensk-finska ordboken (I–III)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 358. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kåven, Jernsletten, Nordal, Eira & Solbakk (1995). *Sámi-dáru sátnegirji = Samisk-norsk ordbok*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Melhus, Marita & Broderstad, Ann Ragnhild (2020). *Folkehelseundersøkelsen I Troms og Finnmark. Tilleggsrapport om samisk og kvensk/norskfinsk befolkning*. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet.
- Morottaja, Petter, Olthuis, Marja-Liisa, Trosterud, Trond & Antonsen, Lene (2018). Anarâskielâ tivvooohjelm – Kielâ- já ortografiafeeilâi kuorrâm tivvooohjelmáin. *Dutkansearvi dieđalaš áigečála*, Volum 2018 (2). s. 63–84. URL: <http://dutkansearvi.fi/volume-2018-issue-2-ps/>
- Nielsen, Konrad (1932–1962). *Lappisk ordbok – grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. 1–5. Oslo: Aschehoug.
- Rueter, J. & Hämäläinen, M. (2020). FST Morphology for the Endangered Skolt Sami Language. — *Proceedings of the 1st Joint SLTU and CCURL Workshop (SLTU-CCURL 2020)*. European Language Resources Association (ELRA). s. 250–257. URL: <https://arxiv.org/abs/2004.04803>
- Sammallahti, Pekka & Mosnikoff, Jouni (1991). *Suomi-koltansaame-sanakirja = Lää'dd-sää'm sää'nnke'rrj*. Utsjok: Girjegiisá.
- Sammallahti, Pekka & Xvorostuxina, A. (1991). *Unna sámi-cām̄ cām̄-sámi sátnegirjjáš*. Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka (1993). *Sámi-suoma-sámi sátnegirji = Saamelais-suomalais-saamelainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- Sjaggo, Ann-Charlotte & Trosterud, Trond (2015). Om pitesamiskt språk. Bjørg Evjen & Marit Myrvoll (doaimm.): *Från kust til kyst = Áhpegáttest áhpegáddáj*. s. 223–231. Tromsø: Orkana Forlag.
- Statped: *Samisk punktskrift*. URL: <https://www.statped.no/samisk-spesialpedagogisk-stotte/fagartikler/samisk-punktskrift/>
- SNSO = *Stor norsk-samisk ordbok = Dáru-sámi sátnegirji*. 2000. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Svonni, Mikael (2013). *Sátnegirji : davvisámeigiela-ruotagiela, ruotagiela-davvisámeigiela = Ordbok : nordsamisk-svensk, svensk-nordsamisk*. ČálliidLágádus.

- Trosterud, Trond & Nystad Eskonsipo, Berit Merete (2012). A North Sami translator's mailing list seen as a key to minority language lexicography. *Euralex 2012 Proceedings*. s. 250–256. URL: <https://euralex.org/publications/a-north-sami-translators-mailing-list-seen-as-a-key-to-minority-language-lexicography/>
- Trosterud, Trond (2012). A restricted freedom of choice: Linguistic diversity in the digital landscape. *Nordlyd* Vol 39, No 2. s. 89–104. URL: <https://doi.org/10.7557/12.2474>
- Trosterud, Trond (2019). Kva bruker vi minoritetsspråksordbøker til? Ein studie av brukarloggane for tolv tospråklege ordbøker. *LexicoNordica* Volum 26. URL: <https://tidsskrift.dk/lexn/article/view/117526>
- Valtonen, Taarna & Olthuis, Marja-Liisa (2018). *Suomi-Inarinsaame sanakirja*. Inari: Sámitigge.
- Vest, Jovvna-Ánde (2005). *Sámi synonymat*. Anár: Sámediggi.
- Wiechetek, Linda, Moshagen, Sjur N., Gaup, Børre & Omma, Thomas (2019). Many shades of grammar checking – Launching a constraint grammar tool for North Sámi. – *Linköping Electronic Conference Proceedings 2019* (168). s. 35–38. URL: https://visl.sdu.dk/pdf/CG-workshop2019_paper_1.pdf
- Wilbur, Josh (doaimm.) (2016). *Pitesamisk ordbok, samt stavningsregler*. Freiburg: Department of Scandinavian studies

4 Sámegeielfálaldat mánáidgárddis

Kevin Johansen, cand.polit., Nordlánda fylkkamánni seniorráðdeaddi

4.0 Čoahkkáigeassu:

Artihkkalis geahččat sámegeielfálaldaga mánáidgárddiin ja movt dat lea ovdánan áiggi mielde. Lea hirbmadit ovdánan vuosttaš mánáidgárddi rájes mii álggahuvvui 1969 Guovdageainnus gitta otnáži, go dál leat sámegeielfálaldagat mánáidgárddiin sihke davvi-, julev- ja lullisámegeielat guovlluin ja maiddái ollu gávpogiin.

Mánáidgárdelágain, mii doaibmagodii 1996, loktejuvvui sámegeielat mánáidgárdefálaldat vel eambbo go juridihkalaččat válđui mielde láhkaortnegii. Mánáidgárddiid giellafálaldaga oaivvildit mánggas leat dan mávssoleamos doaibmabiju mainna nanne ja ovddida sámegeiela. Danne lea mávssolaš ahte sámegeielat mánáidgárdefálaldagat gávdnojit doppe gos daidda lea dárbu. Ii leat nu buorre go leat guhkes vuordinlisttut oažžut saji ollu dáidda sámi mánáidgárddiide.

Lassin sámegeiela ovdáneapmái leat sámi mánáidgárdefálaldagat dárbbaslaččat go galgá ovddidit sámi kultuvrra ja oažžut mánáid šaddat oadjebassan iežaset identitehtii. Guhkes áiggi perspektiivvas oaidnit ahte dál lea eambbogiin sámegeielat mánáidgárdefálaldat ja ahte dál leat maid ásahuvvon eambbo julev- ja lullisámegeielat mánáidgárddit. Go daid manemus jagiid eat oainne lassáneami davvisámegeielat guovlluin, de vuolgá dat earret eará das go mánáidlohku lea njiedjan ja maid movt daid loguid lohká. Lea ovdal cuiggoduvvon ahte berrejit čielgaseappot registrerejuvvot maid sámegeielat mánáidgárdefálaldagat sisttisdoallet, vai sáhtta árvvoštallat jus olaha ulbmila fálaldagain.

Váldoáššis oaidnit ahte mánáidlohku geat duođai ožžot sámegeielat mánáidgárdefálaldaga vuolgá das gos ja galle fálaldaga gávdnojit. Logut mearriduvvojit fálaldagaid ektui, ii ge jearu ektui. Sivvan dasa lea go váilot sámegeielat mánáidgárdebargit, juoga mii dagaha ahte fertejit eambbo rekrutterejuvvot dán fágasuorggis.

4.1 Álggahus

Sámegielfálaldat mánáidgárddis lea okta dain mávssoleamos doaibmabijuin mainna nanne sámegiela, ásaha stuorit ja eambo giellaarenaid ja mainna sihkkarastá ahte sámegiella lea ceavzil boahhteáiggis. Mánngas oaivvildit ahte iešguđet oktavuodain lea árrat álgin earenoamáš mávssolaš vai olaha meroštallon ulbmiliid, ja mánáidgárđi lea maid mávssoleamos arena vai sihkkarastá ahte lihkostuvvá árra giellaánjiruššamiin. Goitge lea unnán almmuhuvvon girjjálašvuolta mii muitala movt ovdáneapmi lea mánáidlogu ektui geain lea sámegielfálaldat mánáidgárddiin, jus lohku lassána dahje njiedjá ja man mutto fálaldagat lassánit.

Juridihkalaččat ii leat sámi mánáin dat seamma riekti giellafálaldahkii mánáidgárddiin go skuvllas. Dat sáhtta váikkuhit fálaldahkii sámi mánáide mánáidgárddiin.

Vai galgá sáhttit fállat sámegielfálaldaga mánáidgárddiin, de dárbašit mii mánáidgárdebergiid geain lea sámegielgelbbolašvuolta. Artihkkalis geahččat maidđái man ollu sámegielat mánáidgárdeoahpaheadjit oahpahuvojit ja jus lea ceavzilis rekrutteren.

Go guoská sámegielat fálaldagaide mánáidgárddiin, de doaimmahuvvojit golmma lágan organiserema:

1. Sámegielat mánáidgárddit
2. Mánáidgárddit main lea sámegielossodat
3. Mánáidgárddit main lea sámegielfálaldat

Statistihkas mii kommenterejuvvo dán artihkkalis, de geahččat mánáidlogu sámegielat mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin main lea sámegielat ossodat oktan, ja sierra fas mánáid ektui geat ožžot sámegielat fálaldaga eará mánáidgárddiin. Sivvan dasa lea go giellafálaldagat leat dávjá eambo ovttaláganat gaskal sámegielat mánáidgárddiin ja sámegielat ossodagain go muđui lea sámegielfálaldat eará mánáidgárddiin.

4.2 Historihkka

Vuosttaš nu gohčoduvvon mánáidasyla Norggas, mii lei ovdal mánáidgárddiid, dat ásahuvvui Tråantes 1837. Almmolašvuhtii lassánii eambo ovddasvástáduš mánáidbeaiveásahusaide maŋŋil nuppi máilmmisoađi, go eambbogat oahpu váldigohte ja nissonolbmot doaibmagohte bargoeallimis, mii fas mielddisbuvttii dárbbu mánáidgárddiide. Vuosttaš gearde go dan birra ságastallui Stuoradikki sárdnestuolus lei 1962.60 Nugo lea juo oahpesášši, dalle ii lean skuvllas dohkálaš hupmat sámegiela, mii bisttii gitta guhkás 1970-lohkui. Nu lei maid mánáidgárddiin. Go šattai mihttu hukset 100 000 mánáidgárdesaji, de ii lean makkár ge sihkarvuolta ahte sámegiela ovdáneapmi šattai guovddáži dasa. Sámi organisašuvnnat ánjirušše eambo sámi

60 Storjord, Marianne 2005: «Samiske barnehagers historie i Norge». Norsk senter for barnehageforskning. (“Sámi mánáidgárddiid historjá Norggas”. Norgga mánáidgárdedutkama guovddáš.)

mánáid bajásšaddaneavttuid ovdii ja vuosttaš sámi mánáidgárdi áсахuvvui Guovdageidnui 1969.61

Guokte jagi maŋŋil áсахuvvui vel okta mánáidgárdi Guovdageidnui ja 1972 ges áсахuvvui vuosttaš sámi mánáidgárdi Kárašjohkii. Dain vuosttaš sámi mánáidgárddiin ii lean eksplisihhta fokus giellaovdáneapmái, go dalle hubmui ollu sihke dárogiella ja sámeigiella, muhto 1978 áсахii Kárašjoga giella bearašmánáidgárddi gos buot mánát hupme sámeigiella. 1975 lágiduvvui seminára Kárašjogas gos álggahedje bargojoavkku mii galggai geahččat sámi mánáidgárdegažaldagaid. Sii ovdanbukte raportta maid gohčodedje “Mánáidgárddit sámi guovlluin”.62

Skuvlla geahččaladdanráđđi almmuhii govvosa mas árvaledje ovdánahttindoaimmaid sámi guovlluide. Dan rájes álge eambo geahččat ollislaččat sámi mánáidgárdeáŋgiruššama hárrái ja šattai maid dađistaga eambo dohkálaš sámi mánáidgárddiide iežaset profiili, iežaset árvvuide ja ahte lea vejolašvuohta hupmat ja ovdánahttit sámeigiella mánáidgárddiin. Dat bargu lea doalahuvvon gitta dássáži ja dahká ain dan.

Storjord čujuha ahte ledje earenoamážiid suohkaniid mánáidgárddit main guhká váillui čielga sámi perspektiiva, seammás go priváhta mánáidgárddiide ledje diđolaš váhnemat ja earát ásahan čielgasit sámi fokusa, earret eará go háliidedje čielgasit sámi profiila mánáidgárdái. 63 Soaitá dat sáhtá leat sivvan dasa go stuora oassi sámi mánát ain vázzet priváhta mánáidgárddiin, go buohtastahtá eará mánáiguin Norggas.

Nugo riika ovdáneapmi ektui lei muđui, de áсахuvvojedje 1970-logus mánáidgárddit máŋgga sámi suohkaniid, suohkaniidda mat maŋŋil šadde sámeigiella hálddašanguvlui, 1980 lei mánáidgárdeagi mánáin 21 proseanta geain lei mánáidgárdesadji, mii riika dásis lassánii 34 prosentii loahpas 1980 logus.6465

1980-logus šattai eambo áigeguovdil sámi mánáidgárddiide go sihke sámi váhnemat ja sámi organisašuvnnat ledje aktiivvalaččat nanneme sámi sisdoalu mánáidgárddiide.

Go mánáidgárdeláhka áсахuvvui 1996, de álggii odđa áigi sámi mánáidgárddiide. Dalle namuhuvvui vuosttaš gearde sámevuohta almmolaš dokumeanttain mánáidgárddiid birra. Dalle bođii maid sierra rámmaplána mánáidgárddiide mas earenoamážiid čilge mii sámi mánáidgárdi lea:

“Sámi mánáidgárdi lea mánáidgárdi gos mánáin mánáidgárddis lea sámi duogáš – leat sápmelaččat. Mánáidgárddis lea ulbmil nannet mánáid sápmelaš identitehta go

61 Storjord, Marianne 2009: «Sámi mánáidgárddiid historjá»: Sámi skuvlahistorjá 3. Davvi Girji

62 Storjord op.cit.

63 Storjord op.cit.

64 Storjord op.cit.

65 Dál vázzet 96 proseanta mánáin mánáidgárdeagis mánáidgárddi.

ovddida sámegiela geavaheami ja go gaskkusta sámi kultuvrra birra. Mánáidgárddi jođihit sámi pedagogalaš bargit.”

2005 mearridii Stuoradiggi ođđa mánáidgárdelága. Ain lei nu ahte sámi mánáide sámi guovlluin (sámi hálddašanguovllus) galgá mánáidgárdi huksejuvvot sámi giela ja kultuvrra ektui, muhto olggobealde sámi guovlluid lea doarvái go sámi mánáide heivehuvvo nu ahte sii sihkkarastet ja ovdánahttet iežaset giela ja kultuvrra. Lea mearriduvvon ahte mánáidgárdefálaldat sámi mánáide lea suohkaniid ovddasvástáduš.

Suohkanis lea ovddasvástáduš vai sámi guovlluid mánáidgárdefálaldat sámi mánáide huksejuvvot sámi giela ja kultuvrra ektui. Eará suohkaniin galgá sámi mánáide heivehuvvot vai sámi mánát sáhttet sihkkarastit ja ovdánahttit iežaset giela ja kultuvrra. (Mánáidgárdeláhka nr. 64 2005 §8)

Go juo lea bures duodaštuvvon ahte dađistaga eambo sápmelaččat orrot gávpogiin, ahte Sámedikki jienastuslohku lea hirmadit lassánan olbmuiquin geat orrot stuora gávpogiin ja ahte Tromssas leat eambbogat jienastuslogus go Guovdageainnus, de sáhtta digaštallat jus lea hástalus ahte lea nu stuora lágalaš erohus sámi mánáid rivttiin sámi guovlluin ja olggobealde sámi guovlluid, go guoská sámegielfálaldahkii mánáidgárddiin.

Vaikko mánáidgárdelágas daddjo ahte suohkanis lea ovddasvástáduš sámi mánáide sámi mánáidgárddiin, de vázzet stuora oassi sámi mánáin priváhta mánáidgárddiin, birrašiid 40 proseanta leat ovdalaš guorahallamat čájehuvvon (Rasmussen s. 19).

Vuosttaš sámi mánáidgárddit ledje davvisámegielaš. Julevsámi guovllus ásahuvvui sierra sámi mánáidgárdi Árranis 1989. 2008 ráhppui julevsámegielaš fálaldat Jentosletta mánáidgárddis Bådádjos ja 2018 ges álggahuvvui sierra ossodat dán mánáidgárddis. Lullisámi guovllus ráhppui vuosttaš sámi mánáidgárdi 2004 Snoasas.66 2016 álggahuvvui sierra ossodat Ysterhagen mánáidgárddis Plassjes ja 2017 álggahuvvui Ferista olgománáidgárdi Tråantes, gos lea sierra sámi ossodat.

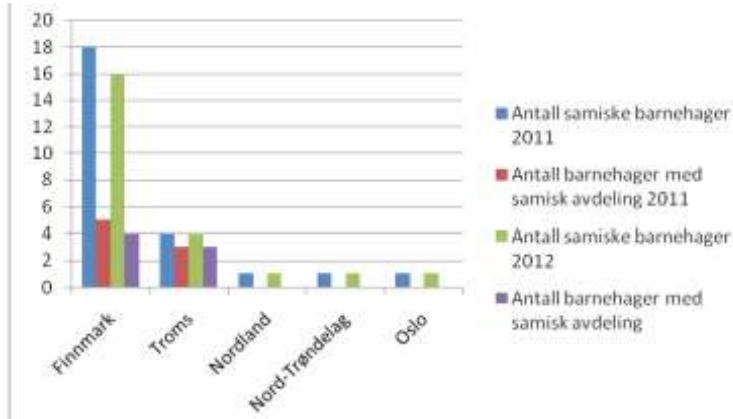
Unnánaš álggu rájes lea sámi mánáidgárdefálaldat ollu eambo viidánan geográfalaččat. 2012 ledje ovdamearkka dihte sámegielfálaldagat mánáidgárddiin čieža fylkkas.67 Nugo galgat oaidnit maŋnelis artihkkalis, de eai leat sámi mánáidgárddit viidánan nu mángga ođđa fylkii dan maŋgil.

Govus 4.1 čájeha movt sámi mánáidgárddit leat geográfalaččat juhkkovuvvon, mas Finnmárku lea liige stuorimus. Mii oaidnit ahte 2012 leat sámi mánáidgárddit viđa fylkkas.

66 <https://www.nrk.no/sapmi/feiret-10-ar-med-nytt-navn-1.11499679>

67 Sámedikki jahkedieđáhus 2012

Govus 4.1 Sámi mánáidgárddit juhkkovuvvon geográfalaččat fylkkaid mielde

Go sámi mánáidgárdefálaldat namuhuvvui sihke mánáidgárdelágas ja mánáidgárddiid rámmaplánas, de lei dat ođđa olahus sámi mánáidgárdehistorjjás. Nubbi eará olahus lei go áshuvvui sierra sámi ovdaskuvlaoahpaheaddjeoahppu68 Sámi allaskuvlii / Samisk høgskole. Dát lei vuodđun dasa vai sámi mánáidgárddit galget sáhttit doaimmahuvvot sámegeiela ja kulturperspektiivvas ja mas sámegeielat pedagogalaš jodiheaddjit oahpahuvvo sámi oahppobáikkis. Ovdal go Sámi allaskuvla áshuvvui, de ledje 1981/1982 rájes muhtin sámegeielat fágat ovdaskuvlaoahpus Áltta oahpaheaddjioahpus, jus sis ledje sámi studeanttat (NOU 2000:3).

Dál leat davvisámegeielat mánáidgárddit miehtá sámegeiela hálddašanguovlluid ja muđui báikkiin olggobealde hálddašanguovlluid.69 Mánngga gávpogis leat guhkes vuordináiggit oažžut saji sámi mánáidgárddiide.70 Ollu mánáidgárddiin gos davvisámegeiella lea váldogiella, de leat doppe maid julev- dahje lullisámegeielat mánát ja dasa lassin muhtin báikkiin láchčojuvvo maid julev- dahje lullisámegeielatfálaldat.

Govus 4.2 čájeha makkár fylkkain ja gos fylkkas leat mánáidgárddit main lea sámegeielat fálaldat. Mii oaidnit ahte Tromssas lea hui stuora oassi. Duogáš dasa lea ahte doppe leat ollu dárogielat mánáidgárddit gos lea sámegeielfálaldat. Sámi mánáidgárddit leat eanemusat Finnmárkkus.

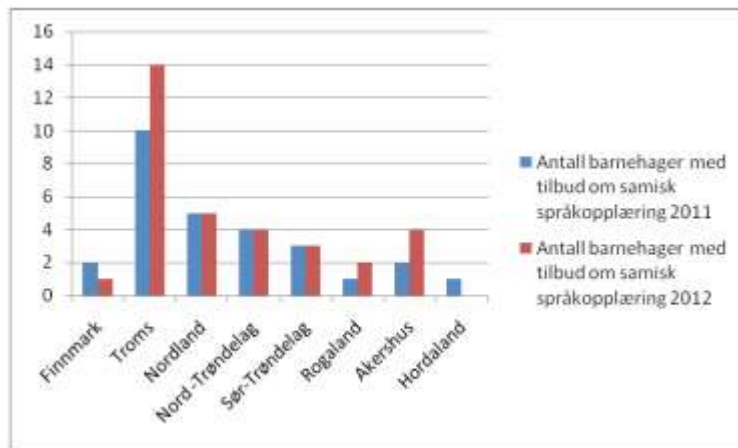
Sámediggi hálddaša sierra doarjjaortnegiid sámi mánáidgárddiide, sámi ossodagaide dárogielat mánáidgárddiin ja mánáidgárddiid main lea sámegeielfálaldat. Mañemus gusto mánáidgárddiide gos lea okta dahje moadde sámi máná.

68 Ovdaskuvlaoahpaheaddji lea mañnil molson nama mánáidgárdeoahpaheaddjin.

69 Sámegeiela hálddašanguovlu lea dat mii lága mielde daddjo *Sámi guovlun*. 2020 sisttisdoallá dat suohkaniid nugo Guovdageainnu, Kárášjoga, Deanu, Unjárgga, Porsáŋggu, Gáivuona, Loabága, Dielddanuori, Hápmira, Árbordde, Snoasa ja Plassje.

70 Sámedikki jahkediedáhus 2017.

Govus 4.2: Geográfalaš sajádat mánáidgárddiin gos lea sámegiela fáalaldat⁷¹

Gáldu: Sámediggi

4.3 Sámi mánáidgárddiid mearkašupmi identitehta- ja kulturovdáneapmái

Sosiolingvista Joshua Fishman definere iešgudet giellaarenaid *domeanan*.⁷² Dán mielde daddjo ahte ruoktu leat buot mávssoleamos gielladomeana. Go váhnenbuolva dávjá eai huma sámegiela, de šaddá mánáidgárddi mávssoleamos gielladomeanan.⁷³

Sámediggi cealká ahte váldoulbmil mánáidgárdepolitihkas lea ásahit buriid bajásšaddaneavttuid sámi mánáidgárddiid bokte.⁷⁴ Sámi mánáin galgá leat kvalitatiivvalaš buorre mánáidgárdefálaldat mii huksejuvvo sámi árvvuid, sámi kultuvrra ja árbevirolaš máhtu vuodul.

Mánáidgárddi galgá nannet mánáid identitehta sápmelažžan go ovddida, geavaha ja ovdánahtta sámi giela ja kultuvrra. Sámediggi fállá maid sierra doarjjaortnegiid sámi mánáidgárddiide ja leat álggahan prošeavtta Sámi mánát odđa searvelanjain (samiske barn i nye pedagogiske rom (SÁMOS)) mas lea mihttu rievdadit sámi mánáidgárdestrukturen mii vuodduvvo árbevirolaš máhttui ja jurddašuvuohkái.

Mánáidgárddi odđa rámmaplánii, mii mearriduvvui 2017, oaččui Sámediggi mielde árvovuđđui ahte sámi mánát galget oažžut doarjaga bisuhit ja ovdánahttit iežaset giela, máhtu ja kultuvrra

⁷¹ Dás lea sáhka dárogielat mánáidgárddiin main lea sámegiela fáalaldat.

⁷² Fishman, Joshua 1991: Reversing Language Shift. Multilingual Matters LTD.

⁷³ Todal, Jon: "Sámegiella mánáidgárddiin ja skuvllain". Sámi logut muitalit 2.

⁷⁴ Sámediggi.no

beroškeahttá gos riikkas oroš.7576 Dat mearkaša ahte sámi mánát ožžo eambo rivttiid go ovdal, goas dárbašuvvui leat sámi mánáidgárdefálaldat lahka vai sáhtii oažžut sámegeielat fálaldaga. Rámmaplána árvovuodus boahdá ovdán ahte:

“Norggas, mas lea eamiálbmogiid earenoamáš rivttiid duogáš, lea earenoamáš geatnegasvuolta vára váldit sámi mánáid ja váhnemiid beroštumiin, Vuodđoláhka § 108 vuodul, mánáidkonvenšuvdna art. 30 ja ILO-konvenšuvna vuodul. Sámi mánát mánáidgárddiin galget oažžut doarjaga vai bisuhit ja ovdánahttet iežaset giela, máhtu ja kultuvrra beroškeahttá gos riikkas oroš.”

Váibmogiella (NAČ 2016: 18) čujuha mánáidgárddiid leat mávssoleamos ovttaskas doaibmabidju mainna sihkkarastá, bisuha ja ealáskahtta sámegeiela. Lassin dasa ahte sihkkarastit ulbmiliid mainna bisuhit ja ovdánahttet sámi giela ja kultuvrra, de galget sámi mánáidgárddit maiddá duhtadit guovddáš eiseválddit gáibádusaid. Lea mánáidgárdeláhka mii galgá ásahallat mánáid rivttiid mánáidgárddiin.

4.4 Kvantitatiivvalaš ovdánahttin sámi mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin main lea sámegeiel fálaldat:

Artihkkalis lean viežžan loguid Sámedikkis, Statistihkalaš guovddášdoaimmahagas ja eará gálduin. Lea veahá erohus gaskal daid iešguđet gálduid. Go leat erohusat, de lean ávkkástallan Sámedikki loguiguin dan dihte go sii juolludit doarjagiid ja sis lea dárkkistandoaimmat daid ektui, man dihte sin logut gehččojit leat hui dárkilat. Erohusat leat ráddjejuvnon vai dat eai šatta stuorit erohusat loguin govus 4.3. Logut čájehuvvo tabeallas 4.2, ja tabealla čeahkkáigeassá čájehuvvo govus 4.3

Davvisámegeielat mánáidgárddiid lohku lea unnit 2010-logus go logijagiin ovdal, muhto go guoská mánáidgárddiide main lea davvisámegeielat fálaldat, de rievddada dat sinusgevlliin (sinuskurve), geahča govus 3. Buoremus jahki lei 2009, muhto maiddá dál lea lohku alit go jagiin ovdal 2009.

Lea illudahtti ahte dál leat eambo julevsámegeielat ja lullisámegeielat mánáidgárddit go ovdal, ja vaikko leat ain unnán, de leat dat mánáidgárddit mávssolaččat ealáskahttit gielaid. Leat seamma ollu julevsámegeielat mánáidgárddit go lullisámegeielat giellafálaldagat. Julevsámegeiela ektui leat dál eambo fálaldagat go goassige, ja lullisámegeielagiin ges leat leamaš ollu eambo ovdal. Go jurddaša ahte logi jagi áigi ledje áibbas unnán mánáidgárddit main lei julevsámegeielat dahje lullisámegeielat fálaldat, de lea čielggas ahte dál lea čielga ovdáneapmi.

75 PRM: *Sámi perspektiiva lea oainnusin dahkkon dan ođđa mánáidgárderámmaplána.* 24.4.2017. Sámediggi (*Det samiske perspektivet er synliggjort i ny rammeplan for barnehagen.* 24.4.2017, Sametinget)

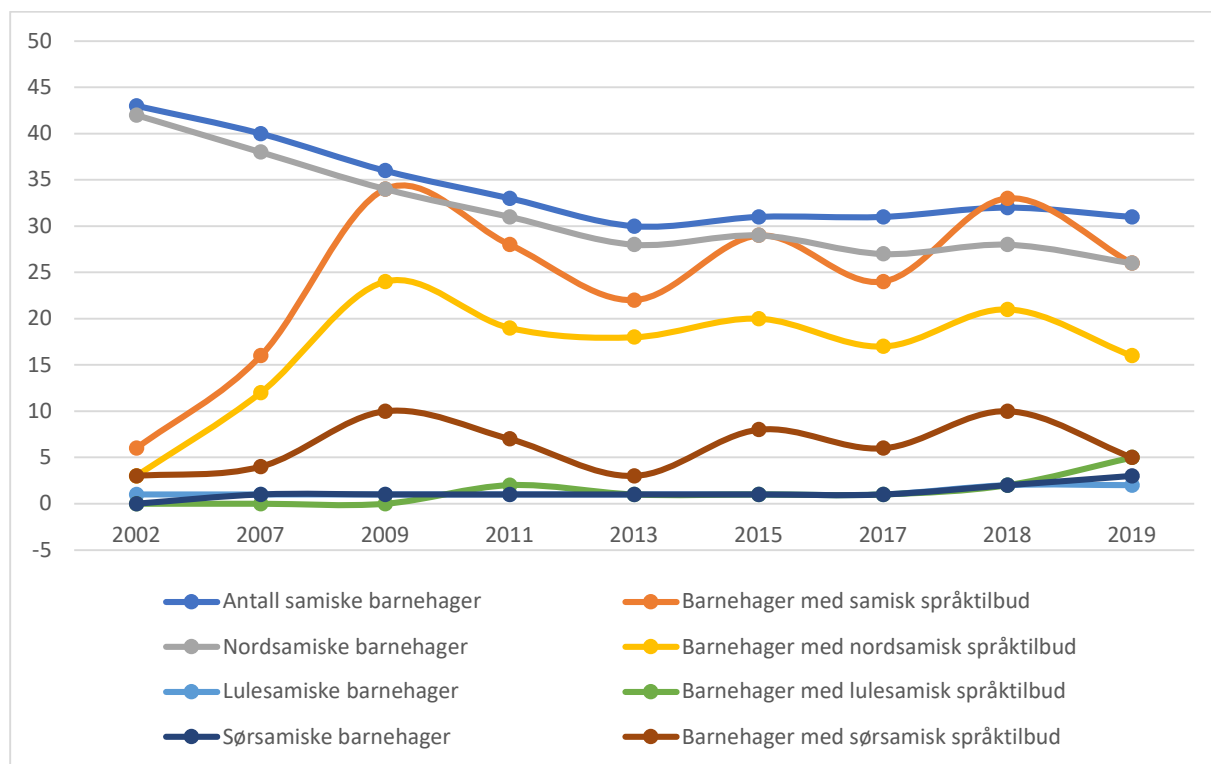
76 Sámediggi lei fátmastuvvon buot buhtalas proseassaide go barge dainna ođđa rámmaplánain. Sámedikke jahkedieđáhus 2018

Tabella 4.1. Sámegeielat mánáidgárdefálaldagat

	2002	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2019
<i><u>Davvisámegeiella</u></i>									
Davvisámegeielat mánáidgárddit	42	38	34	31	28	29	27	28	26
Mánáidgárddit main lea davvisámegeielat fálaldat	3	12	24	19	18	20	17	21	16
Oktiibuot davvisámegeielat mánáidgárdefálaldagat	45	50	58	50	46	49	44	49	42
<i><u>Julevsámegeiella</u></i>									
Julevsámegeielat mánáidgárddit	1	1	1	1	1	1	1	2	2
Mánáidgárddit main lea julevsámegeielat fálaldat	0	0	0	2	1	1	1	2	5
Oktiibuot julevsámegeielat mánáidgárdefálaldagat	1	1	1	3	2	2	2	4	7
<i><u>Lullisámegeiella</u></i>									
Lullisámegeielat mánáidgárddit	0	1	1	1	1	1	1	2	3
Mánáidgárddit main lea lullisámegeielat fálaldat	3	4	10	7	3	8	6	10	5
Oktiibuot lullisámegeielat mánáidgárdefálaldagat	3	5	11	8	4	9	7	12	8
<i><u>Sámegeiella oktiibuot</u></i>									
Sámi mánáidgárddit	43	40	36	33	30	31	29	32	31
Mánáidgárddit main lea sámegeielat fálaldat	6	16	34	28	22	29	24	33	26
Oktiibuot sámi mánáidgárdefálaldagat	49	56	70	61	52	60	55	65	57

Govus 4.3 čájeha sámi mánáidgárddiid lohku lea bisson dásedin dan maŋemus gávcci jagis, muhto lea leamaš unnit dásis go buoremus jagi, mii lei 2002. Daid jagiid lea maid njiedjan mánáidbeassádagaid lohku, mii sáhtta leat okta ágga njiedjamii. Eará ágga lea ahte Sámediggi lea čavgen gáibádusaid go galgá juolludit ruđaid sámi mánáidgárddiide. Lea lunddolaš ahte leat objektiivvalaš gáibádusat go galgá sáhttit gohčoduvvot sámi mánáidgárdin. Dat mearkkaša ahte sámi mánáidgárddiid lohku njiedjan ii dárbbas leat heittot, muhto dál lea eambo rievttalaš govva dasa maid sámi mánáidgárdi duodai berre sisttisoallat giellafálaldaga hárrái ja ahte bargiin lea sámegeielat gelbbolašvuohta.

Govus 4.3. Sámi mánáidgárddiidlohku ja mánáidgárddiidlohku main lea sámegiela fáaldat

Mánáidgárddiidlohku main lea sámegiela fáaldat lea mealgat eambo dál go 2002, muhto lohku lea seammás njedjan dan mañemus logi jagis. Čilgehus dasa lea jáhkkimis seamma go sámi mánáidgárddiide.

Go guoská sihke sámi mánáidgárddiid ja sámegiela fáaldagaid lohku, de lea guovllu fáaldagaid hivvodat mii lea mearrideaddjin dasa. Dan leat mii maid ovdal čujuhan go guoská alit sámegielaohpahussii (Johansen 2018). Lea sámegielaohpahusaid ja kurssaid lohku mii mearrida man ollu šaddet, ja ii leat jearru mii dan mearrida. Fertejit álggahuvvot doarvái fáaldagat maid sáhtá ávkkástallat. Seammás leat oallugat geat háliidit sámegiela fáaldaga, mii maid automáhtalaččat ii dagat eambo sámi mánáidgárddiid dan geažil. Vai galgá oazžut eambo mánáid sámi mánáidgárddiide, de fertejit *álggahuvvot* eambo fáaldagat.

4.5 Kvantitatiivlaš ovdáneapmi mánáid logus sámi mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin gos lea sámegiela fáaldat

Mánáidlohku sámi mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin gos lea sámegiela fáaldat, juhkkovuvvon davvisámegiela, julevsámegiela ja lullisámegiela guovlluid mielde, lea čájehuvvon tabeallas 4.2 ja govus 4.4.

Go galgá guorahallat govus 4.4, mii lea ovdáneapmi mánáidlogus geat ožžot sámegeielfálaldaga mánáidgárddis, de fertte vuhtiiváldit Davvi-Norgga riegádanbeassádagaid loguid ektui. Ovdamearkka dihte áigodagas 2006-2012 njiejai golmma-, njealje- ja viđajahkásaččaid lohku olles 16 proseanttain Finnmárkkus, guhtta proseanttain Tromssas ja logi proseanttain Nordlánddas.⁷⁷

Tabella 4.2 Mánát davvisámegeilat mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin gos lea sámegeilat fálaldat

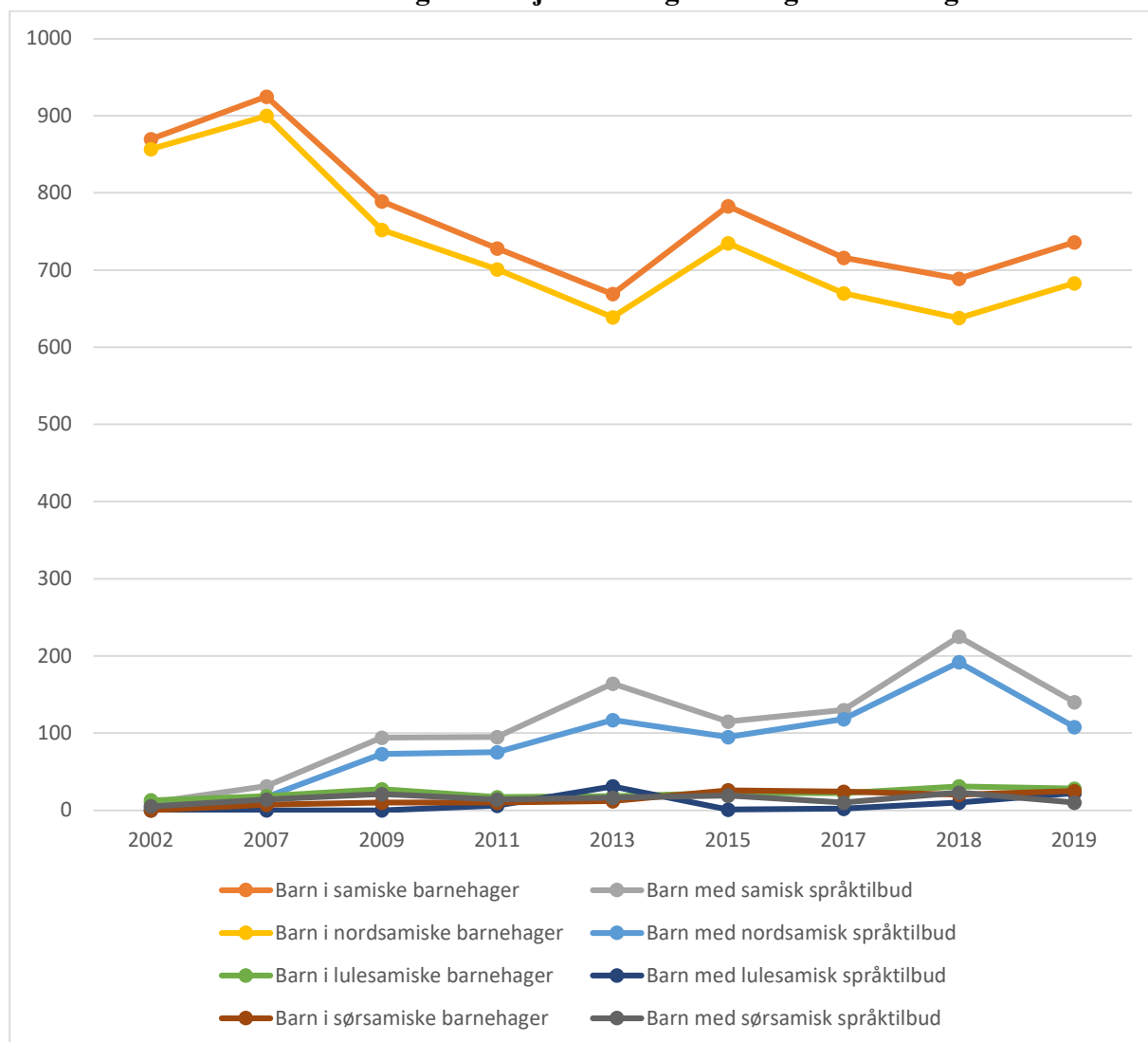
	2002	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2019
<i><u>Davvisámegeiella</u></i>									
Mánát davvisámegeilat mánáidgárddiin	857	900	752	701	639	735	670	636	685
Mánát geain lea davvisámegeielfálaldat	5	17	73	75	117	95	118	155	98
Oktiibuot davvisámegeielas	862	917	825	776	756	830	788	791	783
<i><u>Julevsámegeiella</u></i>									
Mánát julevsámegeilat mánáidgárddiin	13	18	27	17	18	22	22	31	28
Mánát geain lea julevsámegeielfálaldat	0	0	0	6	31	1	2	1	4
Oktiibuot julevsámegeielas	13	18	27	23	49	23	24	32	32
<i><u>Lullisámegeiella</u></i>									
Mánát lullisámegeilat mánáidgárddiin	0	7	10	10	12	26	24	19	27
Mánát geain lea lullisámegeielfálaldat	5	14	21	14	16	19	10	11	8
Oktiibuot lullisámegeielas	5	21	31	24	28	45	34	30	35
<i><u>Sámegeiella oktiibuot</u></i>									
Mánát sámegeilat mánáidgárddiin	870	925	789	728	669	783	716	686	740
Mánát mánáidgárddiin gos lea sámegeielfálaldat	10	31	94	95	164	115	130	167	110
Oktiibuot	880	956	883	823	833	898	846	853	850

Oaidnit čielgasit gráfas 4.4 ahte dieid jagiid njiejai mánáidlohku geat ožžo sámegeielfálaldaga mánáidgárddis. 2015 rájes oaidnit ahte njiedjan fas bisána ja 2017 lassánišgoahtá mánáidlohku, geat ožžot sámegeielfálaldaga. Dál leat ollu eambo mánát geat vázzet sámi mánáidgárddiin go

⁷⁷ Todal, Jon 2011: Duodalaš njiedjan fágas sámegeiella nubbingiellan: Sámi logut mitalit 4 ja Todal, Jon 2012: Sámegeiella mánáidgárddiin ja skuvllain: Sámi logut mitalit 5

daid logi ovddit jagiin lei, earret 2015. Áigodagas 2002-2009 ledje goitge vel eambo mánát geat vázze sámi mánáidgárddiin. Dan leat juo ovdalis čilgen manne nu lea.

Govus 4.4: Mánát sámi mánáidgárddiin ja mánáidgárddiin gos lea sámegielfálaldat

Juoga ágga lassáneapmái maŋŋil 2012 lea go dađistaga lea leamaš eambo dárbu ja jearru sámegielat mánáidgárdefálaldagaide. Lea viidát álgán šaddat dat ipmárdus ahte mánáidgárdi lea mávssoleamos arena sámegiela ealaskáhttemii ja ahte dat addá dárbbášlaš giellagelbbolašvuođa. Dutkit dorjot maid dan oainnu (Fishman 1991). Jáhkkinis ain eambo sámi mánáidgárdefálaldagat lasihivčče mánáidlogu, geat ožžot sámegielat mánáidgárdefálaldaga.

Mánáidlohku geat ožžot sámegielfálaldaga lea unnit 2019 go jagi ovdal, earret lullisámegielas mas lea arvat eambo go daid ovddit jagiid.

Mánáidlohku davvisámegielat mánáidgárddiin lea eambo 2019 go measta olles 2010-loguin, muhto unnit go 2000-loguin. Mánáidlohku, geat ožžot davvisámegielfálaldaga, njiejai 2018 rájes gitta 2019 rádjái ja lea unnit go measta olles 2010-loguin, muhto eambo go 00-loguin.

Sihke julevsámegiela ja lullisámegiela mánáidlohku sámi mánáidgárddiin 2019 lei nubbin eanemus go goassige ovdal. Julev- ja lullisámegielfálaldagain lea mánáidlohku leamaš eanas áigge eambo daid ovddit jagiid. Ággan dasa lea eanas dat go eambbogat dál vázzet sámi mánáidgárddiin.

Dan sivas go eambbogat sávvet ahte ain eanet mánát galget oážžut sámegielfálaldaga mánáidgárddis, ja jus dan galgá olahit, de šaddá mávssoleamos doaibmabidju ásahit eambo sámi mánáidgárddit. Nugo ovdalis namuhuvvon, de leat ollu mánát vuordinlisttuin ja leat obbalaččat unnán báikkit gos leat ollu guoros sajít sámegiela fálaldagain mánáidgárddiin.

Lea hui buorre go eanetlohku mánáin, geain lea sámegielfálaldat mánáidgárddiin, ožžot dan sámi mánáidgárddiid dahje sámi ossodagaid bokte. Das lea dávjá viidát sámegielfálaldat go dat obbalaš sámegielfálaldat, maid dárogielat mánáidgárddit nagodit fállat.

Oktiibuot ožžot 87 proseanta mánáin, geain lea sámegiella mánáidgárddiin, dan fálaldaga sámi mánáidgárddiid dahje sámi ossodagaid bokte. Davvisámegiela lea maid dát oassi 87 proseanta, julevsámegiela lea 88 proseanta ja lullisámegiela lea 77 proseanta. Dat mearkkaša ahte buot dan golmma sámegiela lea čielga eanetlohku mánáin, geat ožžot sámegielfálaldaga mánáidgárddiin sámi mánáidgárddiid ja sámi ossodagaid bokte.

Lea hui buorre boahpteáigái, jus dađistaga lassánit mánáidgárddit, mat sáhttet fállat sámegiela, muhto seammás livčče jáhkkimis eanemus ávkálaš giela dáfus go ain eambbogat vázzet sámi mánáidgárddiin.

4.6 Rekrutterenloktemii dárbu:

Go oaidnit man guhkes vuordinlisttut leat mángga sámi mánáidgárdái ja man váttis lea sámi mánáidgárddiide rekrutteret sámegiela mánáidgárdeoahpaheddjiid ja bargiid, de ii dárbbáš eahpidit ge ahte lea dárbu rekrutteremii. Dál ii leat sámegiela mánáidgárdeoahpaheddjiid rekrutteren ceavzil, juoga maid mánáidgárdeeaiggádat leat čielgasit dadjan. Tabeallas 4.3 oaidnit man ollu sámegiela mánáidgárdeoahpaheaddji leat oahpahuvvon dássázi Sáme allaskuvllas.

Tabealla 4.3 Ovdaskuvlaoahpaheddjiid ja mánáidgárdeoahpaheddjiid lohku geat leat čadahan oahpu Sáme allaskuvllas

	95-97	98-00	01-03	04-06	07-10	11-13	14-16	17-18	2019
Gallis	17	15	14	14	8	5	9	5	7

Tabealla 4.3 čájeha mánáidgárdeoahpaheddjiid logu geat leat čadahan oahpu Sáme allaskuvllas / Samisk høgskole ja geain árvvus ge lea sámegiela gelbbolašvuolta nu ahte sáhttet bargat sámi mánáidgárddiin. Gaskamearálaččat dán áigodagas leat oahpahuvvon 3,8 sámegiela mánáidgárdeoahpaheaddji jahkái. Go jurddaša ahte juohke jagi mannet

mánáidgárdeoahpaheaddjit ealáhahkii ja ahte muhtimat mannet eará bargguide bargokarriera áigodagas, seammás go dađistaga rahpasit ođđa sámi mánáidgárddit ja eará mánáidgárddit álggahit sámegeľfálaldaga, de ii leat dat lohku doarvái. Earret sin geat leat oahpu čađahan Sámi allaskuvllas, de leat muhtin kandidáhtat čađahan “dárogielat” mánáidgárdeoahpaheaddjeoahpu, mat fállojit máŋgga universitehtas ja allaskuvllain ja dasa lassin leat vel čađahan sámegeľkurssaid. Sii leat leamaš hui dehálaččat go galgá gokčat mánáidgárddiid dárbbu sámegeľat bargiide, muhto go ii leat strategiija movt rekrutteret dán suorggis, de dáhpáhuvvá dat hui soaittáhagas.

Sámi allaskuvla lea áŋgiruššan ollu rekrutteret sámegeľat mánáidgárdeoahpaheddjiid. Vai dat bargu galgá leat bastevaš guhkit áigái, de fertejit mánáidgárdeeaiggádat eambo ulbmillaččat áŋgiruššat rekrutteremii. Dán rádjái eat leat oaidnán dan nu bearehaga. Goitge lea jáhkkinis eambo ávki go fátmasta eambo instánsasaid fárrui. Go Sámi logut 9 kártejuvvui man dárbu lea julevsámegeľat ja lullisámegeľat vuodđoskuvlaoahpaheddjiide, de árvaluvvui ásahit sierra julev- ja lullisámegeľat oahpaheaddjeoahpu Davvi universitehtii.⁷⁸

Fylkkamánit, Sámediggi, hálldašansuohkanat ja fylkasuohkanat ovttasbarga dáinna bargguin rekrutteret ja ásahit stipeandaortnega mii mielddisbuvttii ahte ožžo johtui julevsámegeľat ja lullisámegeľat oahpaheaddjeoahpu, mas dál leat ovcci studeanttat. Sullasaš áŋgiruššan berre árvoštallot maiddái mánáidgárdeoahpaheaddjeohppui, mas kárten- ja movttiidahttinbargu livčče hui mávssolaš vejolaš kandidáhtaid ektui. Davvi universitehta fállá juo kurssa julevsámi kulturmáhtu mánáidgárdeoahpaheaddjestudeanttaide.

Go rekrutteremin galgá lihkostuvvat, de ferte mieđihit ahte rekrutterenstrategiijat fertejit dahkkot eará ládje go eará oahpuide. Ferte njuolga oktavuoda váldit relevánta ja vejolaš kandidáhtaguin. Ferte maid movttiidahttit ja dieđuid juohkit barggu birra, mas deattuha ahte sámi mánáidgárdeoahpaheaddji lea buorre ja árvosaš bargu mas leat máŋga gelddolaš ja fágalaš hástaleaddji doaimmat.

Mánáidgárdebargiid gaskkas ii leat dássedis sohka bealbalánsa. Dat ii leat nu buorre go jurddaša smávva mánáid ovdagovaid ektui. Livčče hui buorre jus rekrutterendoaimbajut oččodivčče earenoamáziid eambo dievdoolbmuid bargagoahtit mánáidgárddis.

78 Johansen, Kevin 2016: Samisk lærertetthet (Saemien lohkehtæjjaveahka) Sámi logut mitalit 9

4.7 Metodalaš lahkoneapmi beaktilis giellaoahpahussii:

Skuvllas leat čađahuvvon ollu stuorit áŋgiruššama dan hárrái ahte sámegeoloahppit galget oahppat sámegeiela jođáneappot, nugo ovdamearkka dihte Ulpan-vuohki, gáiddusoahpahusdidaktihkka, giellabeassevuogit, nanu giellamodeallat ja nu ain. Mánáidgárddis leat leamaš áibbas unnán diekkár strategalaš doaimma. Vaikko vel oallugat oaivvildit man mávssolaš mánáidgárdi lea giellaealaskáhttemii, nugo dán artihkkalis maid čájehuvvo.

Muhtin riikkat leat leamaš ollu ovdalis dainna doaimmain, nugo ovdamearkka dihte Walesas leat mánáidgárddit adnon dehálaš veahkkeneavvun mainna ealáskahtá walisagiela. Sii leat leamaš hui čeahpit fuomášuhttit giela ja sihkkarastit ahte dat gullo mánáidgárddis. Earenoamáziid leat hui bures lihkestuvvan oazžut mánáid geat eai hupman walisagiela hupmagoahtit dan giela mánáidgárddis. Anárašgiella lea buorre ovdamearka dasa ahte giellaealáskahttin lea lihkestuvvan, go aktiivvalaččat leat doaimmahan giellabesiid.

Loabát suohkan lea strategalaččat áŋgiruššan giellametodihkain mánáidgárddis mii lea heivehuvvon báikkálaš dilálašvuodaide Ulpan-vugiin ja Wales-vugiin. Diekkár áŋgiruššamiidda lea guovddážis ahte mánáidgárdeeaiggát, gii gulahallá bargiid resurssaid vuodul, láchá dili vai mánáidgárddit sáhttigohtet fállat buori sámegeielfálaldaga.

Sámediggi juolluda ollu mánáidgárddiide ruđaid, vai dat sáhttet oahpahit sámi giela ja kultuvrra birra. Earret eará nannet sámegeiela dainna lágiin ahte virgádit eambo sámegeielat pedagogaid, doarjut visuála buktagiid maiguin nanne ja oainnusin dahká sámi kultuvrra ja go obbalaččat láchčat dili nu ahte mánáidgárddit gos leat unnán sámi mánát, nagodit ekonomalaččat fállat giellaoahpu. 79 Dasa lassin berre ásašuvvot fierpmádat guovlluin gos leat unnán sámi mánáidgárddit, vai sihkkarasttáše fágaovdáneami.

SÁMOS-prošeakta, maid Sámediggi lea ruhtadan ja man ulbmil lea ahte mánáidgárddiin nannejit sámi kultuvrra ja árbevirolašmáhtu, addá čielga geainnu mainna nanusmahtá sámi sisdoalu mánáidgárddiin. Dán vuoru lea Sámediggi välljen njealje pilohtamánáidgárddi prošeaktii, namalassii Suaja mánáidgárdi Snoasas, Áltá siida Áltás, Árran mánájgardde Ájluovttas ja Badjemánáid beaiveruoktu Kárásjogas.⁸⁰ Sámi mánáidgárdemetodihkka šaddá dás hui guovddážis ja prošeakta addá gelbbolašvuoda, maid eará mánáidgárddiid maid sáhttet ávkkástallat.

Giđđat 2020 ruhtadii Sámediggi njealji mánus 7,4 millijovvna ruvnno sámi mánáidgárddiide ja eará mánáidgárddiid sámi ossodagaide. Oktiibuot 31 mánáidgárddi ožžo doarjaga giđđat 2020.⁸¹

79 Barnehage.no 23.4.2020

80 PRM Sámediggi 7.5.2020

81 Barnehage.no 2.7.2020

4.8 Čoahkkáigeassu

Eanas dutkiid ja politihkkarat leat ovttaoavilis dasa ahte mávssoleamos doaibmabidju maid almmolašvuohta sáhtta dahkat, vai nanne ja ovdánahtta sámegiela, lea ásaht eambo sámi mánáidgárddiid ja sámegiela mánáidgárdefálaldagaid.

Obbalaččat eai oaččo eambo mánat sámegielfálaldaga dál go logi jagi áigi, muhto julev- ja lullisámegiela lea buorre ovdáneapmi. Mánáidbeassádaga logu njiedjan lea, nugo ovdal juo namuhuvvon, okta sivain go logut eai leat lassánan. Dasa lassin lea Sámediggi čavgen gáibádusaid go juolludit ruđaid sámi mánáidgárddiide. Dat sáhtta mearkkašit ahte dál lea buoret kvalitehta sámegielfálaldagas go ovdamearkka dihte logi jagi áigi.

Buorredáhtolašvuohta ángiruššat sámegiela pedagogaid, mii lea eiseváldiin ja almmolašvuođas, berre geavahuvvot dasa ahte ásahtuvvot eambo sámi mánáidgárddit ja eambo sámegielfálaldagat dárogiel mánáidgárddiide. Lea dehálaš ahte mánáidgárdeeaiggádat fuomášit ávkkástallat dan, vai eanas váhnemat, geat dáhttot, sáhttet nannet mánáidasaset sámegiela dalle go vázzet mánáidgárddis.

Mánáidgárddi rámmaplánas mii mearriduvvui 2017 celko árvovuodu ektui ahte sámi mánat galget oažžut doarjaga bisuhit ja nannet iežasat giela, máhtu ja kultuvrra beroškeahhtá gos riikkas oroš. Doaibmabidju lea mávssolaš, vai unnida erohusaid gaskal sámi mánáid sámi guovlluin ja olggobealde sámi guovlluid go guoská riektái oažžut sámegielfálaldaga mánáidgárddis.

Vai dat ángiruššan galgá šaddat duohtan, de lea dárbu ahte eambo sámegiela vándet mánáidgárdeoahpaheaddjeoahpu. Boahtá leat dárbu sámegiela mánáidgárdeoahpaheddjiide sihke gávpogiin ja čoahkkebáikkiin, ja danne lea dárbu obbalaš strategalaš rekrutteremii vai sihkkarastá dan.

Lea maid mávssolaš vásáhusaid bokte čohkket máhtu dán barggus go galgá nannet sámi oahpaheaddjeoahpu, mas Fylkkamánit, Sámediggi, hálddašansuohkanat ja fylkkasuohkanat ovttasbarget rekrutteremiin ja stipeandaortnegiin. Sullasaččat berre árvvoštallat mánáidgárdeoahpaheaddjeohppui maid, mas kárte dárbbu ja movttiidahttit vejolaš kandidáhtaid ohppui.

Sámi allaskuvllas ferte ain oččodit eambbogiid sámi mánáidgárdeoahpaheaddjeohppui. Julev- ja lullisámi guovlluin livčče ávkkálaš olahit mihtu mas eambo mánat galget oahpat sámegiela, vai nanne ja ovdánahtta sámegiela, jus bargosajiide heivehuvvošii mánáidgárdeoahpaheaddjeohppu Davvi universitehtas.

4.9 Rávvagat

- Giellaguovlluin, gos leat unnán sámi mánáidgárddit, lea ávkkálaš bargat fierpmádagain vai sihkkarastá fágaovdáneami sámi mánáidgárddiin. Dakkár fierpmádagat berrejit ruhtaduvvot earret dan mii juo juolluduvvo suohkaniidda rámmajuolludemiid bokte.
- Ferte álggahit mánáidgárddiin sierra rievtti sámegielfálaldahkii, nugo skuvllas lea.
- Vai eambo šaddet sámegiela mánáidgárdeoahpaheddjiid, de berre rekrutteremiin eambo bargat. Berre áshuvvot dakkár movttiideaddji doaibma (incitameantta) mii nanne rekrutterema, earret eará movttiidahtkampánjaiguin vejolaš kandidáhtaid ektui. Dat guoská sihke davvisámegillii, julevsámegillii ja lullisámegillii.
- Berre álggahuvvot sierra julevsámegiela ja lullisámegiela mánáidgárdeoahpaheaddjeoahppu Davvi universitehtas.
- Berrejit čadahuvvot ulbmillaš rekrutterendoaimbijut, vai beassá virgádit eambo dievdoolbmuid mánáidgárddiide.
- Guhkes vuordinlisttut sámi mánáidgárddiide čájehit ahte lea ollu jearru mánáidgárddiide geat fáallet sámegiela. Ferte nannet fáladagaid vai gokčá jearu, earenoamážiid gávpogiin lea dárbu lassáneame.
- Go kategorisere sámi mánáidgárddiid, main lea gielalaš fokus ja sisdoallu, de livčče dat ovdamunni mainna oažžu eambo dieđuid mánáidgárddiid duohta gielladiliid birra.
- Berre nannet ulbmillaš ja strategalaš vuogi mainna áŋgiruššá oažžut beaktillis giellametodihkka mánáidgárddiide.

4.10 Girjjálašvuoha:

Barnehage.no 23.4.2020

Barnehage.no 2.7.2020

Fishman, Joshua (1991). Reversing Language Shift. *Multilingual Matters*. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/feiret-10-ar-med-nytt-navn-1.11499679>

Johansen, Kevin (2016). Samisk lærerdekning. I *Samiske tall forteller 9*. Kautokeino: Samisk høgskole.

Johansen, Kevin (2018). Studieproduksjon i samiske språk. I *Samiske tall forteller 11*. Kautokeino: Samisk høgskole.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (2000). *Samisk lærerutdanning. Mellom ulike kunnskapstradisjoner*. NOU 2000: 3.

PRM: *Det samiske perspektivet er synliggjort i ny rammeplan for barnehagen*. 24.4.2017, Sametinget.

PRM: *Pilotbarnehager i samisk barnehageprosjekt er valgt ut*. 7.5.2020, Sametinget.

Rasmussen, Torkel. Samiske barnehagebarn og samisk språk. Upublisert.

Sametingets årsmelding 2012 og 2017.

Storjord, Marianne (2005). Samiske barnehagers historie i Norge. Norsk senter for barnehageforskning.

Storjord, Marianne (2009). Samiske barnehagers historie. I *Samisk skolehistorie 3*. Karasjok: Davvi Girji.

Todal, Jon (2009). Samisk språk i barnehage og skule. I *Samiske tall forteller 2*. Kautokeino: Samisk høgskole.

- Todal, Jon (2011). Alvorleg nedgang for faget samisk som andrespråk. I *Samiske tall forteller* 4. Kautokeino: Samisk høgskole.
- Todal, Jon (2012). Samisk språk i barnehage og skule 2011/12. I *Samiske tall forteller* 5. Kautokeino: Samisk høgskole.

5 Sámi girjealmmuheamit Norggas – Norgga sámepolitihka ovdanbuktin?

Trond Trosterud, professor, UiT - Norgga árkálaš universitehta

5.0 Čoahkkáigeassu

Artikkal addá ođđa oaidninsaji go guorahallá sámi giellapolitihka Norggas. Girjealmmuhemiid lohku davvisámegillii jahkásaččat sáhtá addit konkrehtalaš indikáhtoriid politihkalaš eavttuide go guoská sámi čállinkultuvrii, ja nu maiddá obbalaččat sámi kultuvrii ja servodateallimii. Earenoamážiid go leat nu unnán almmuheamit sámegillii, de váikkuhuvvo statistihkka muhtin muddui soaittáhat rievddademiiguin ja go muhtin girječállin leat leamaš buvttadeaddji logijagit. Seammás leat sámi girjealmmuheamit álo politihkalaččat ráddjejuvvon, sihke dan áigge go stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis ja girkus lei dat ideologalaš vuoddu stáhtii ja kultuvrii; dasto dáruiduhttináigodaga áigge, ja mannil fas go stáhta giellapolitihka vállji almmuhemiid ja doarjagiid sihke skuvlagirjiide, almmolaš diehtjuohkimii, čáppagirjjálašvuhtii ja áššeprosai.

5.1 Álggahus

Dát artihkal addá ođđa oaidninsaji sámi giellapolitihka guorahallamii Norggas. Jurdda lea ahte girjealmmuhemiid lohku davvisámegillii jahkásaččat sáhtta addit konkrehtalaš indikáhtora politihkalaš eavttuide sámi čállinkultuvrii, ja nu maiddá sámi kultuvrii ja servodateallimii obbalaččat. Earenoamážiid go leat nu unnán girjealmmuheamit sámegillii, de váikkuhuvvo statistihkka muhtin muddui soaittáhat rievddademiiguin ja go muhtin girječállin leat leamaš buvttadeaddji logijagit. Seammás leat sámi girjealmmuheamit álo ráddjejuvvon politihkalaččat, dan áiggis go stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis ja girkus lei dat ideologalaš vuoddu stáhtii ja kultuvrii, dasto dáruiduhttináigodaga áigge, dahje maŋŋil fas go stáhta giellapolitihka válljii almmuhemiid ja doarjagiid sihke skuvlagirjiide, almmolaš diehtujuohkimii, čáppagirjjálašvuhtii ja áššeprosai.

Empiralaš vuoddu lea Nátionálabibliotekha digitaliseren girjjálašvuodas mii lea almmuhuvvon Norggas, ja Oria diehtovuoddu, mii sistisdoallá buot girjiid mat leat registrerejuvvon Norgga universitehtagirjerádjosii, beroškeahttá makkár riikkas lea almmuhuvvon⁸². Oria listu mielde (ođđajagimánus 2020) ledje 4028 davvisámegiel almmuheami Norggas, 585 Suomas ja 348 Ruotas. Artihkal ráddjejuvvo, girjiide mat leat almmuhuvvon davvisámegillii Norggas, muhto Oria loguid mielde čájehuvvo goitge ahte dat gokčá 4/5 oasi buot davvisámegielat almmuhemiin.

Kapihtal 2 addá kvantitatiivvalaš gova girjealmmuhemiin ja guorahallá daid. 3. kapihtalis geahččat oanehaččat materiálalaš vuodu almmuhemiin. Loahpas vel boahťá čoahkkáigeassu ja rávvagat doaimbajuiide maiguin nanne sámi girjjálašvuoda.

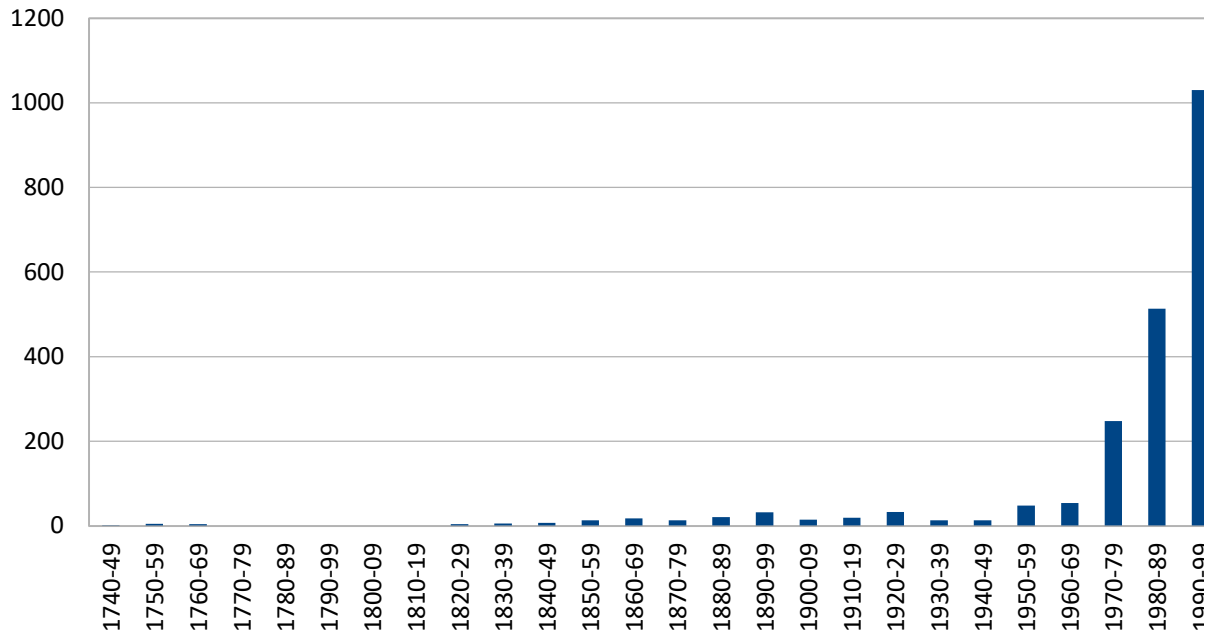
5.2 Girjealmmuheamit davvisámegillii

Juogán materiála golmma áigodahkii, mas earuhan áigodaga mielde 1948 (go Bergsland-Ruong čállinvuohki álggahuvvui) ja 1979 (go dálá čállinvuohki álggahuvvui). Maŋemus áigodaga lean atnán Nátionálabibliotekha šáŋŋerjuohkima. Dan guovtti vuosttaš áigodahkii ii lean dat juohkin ávkkálaš, ja de lean ferten almmuhemiid geahččat ovttaid mielde. Govus 5.1 čájeha davvisámegielat girjealmmuhemiid Norggas, logijagis logijahkáii. Govus čájeha

⁸²Giitu Frode Nilsenii Universitehtagirjerádjosis Norgga árkťalaš universitehtas go leat veahkehan viežžat dieđuid Orias. Go guoská Nátionálabibliotekha loguide, de leat dieđut vižžon <http://bokhylla.no> miessemánu 2020. Nátionálabibliotekha digitalisere iežaset čoakkáldaga čađa gaskka, ja earenoamážiid Nátionálabibliotekha loguid ođđaseamos almmuheamit eai leat dássedat. Lean ávkkástallan Oria dieđuiguin, vao beasan čájehit daid guhkes linnjaid almmuhanhistorjjás, ja Nátionálabibliotekha dieđuid (main beassá oaidnit girjiid sisdoalu) ges go lean guorahallan girjiid šáŋŋeriid mielde. Dát guovtti diehtovuodus lea veahá erohus. Girjiid mat leat ovttá básas sáhttet váilut dan nuppis ja goappaš básain lea muhtin muddui boastut metadieđuin (omd. ii leat álo erohus jus girjiit lea sámegillii vai sámegiela birra), nu ahte dáid gálduid dieđuid ii sáhte njuolgut buohtastahťit. Goitge lea unnán erohus daid.

digitaliserejuvvon girjjiid, nu ahte dan mañemus logijagi njiedjamii lea váikkuhan dat go doppe leat mañjonan digitaliserenbargguin.

Govus 5.1 Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas, logijagis logijahkái, 1740-2010

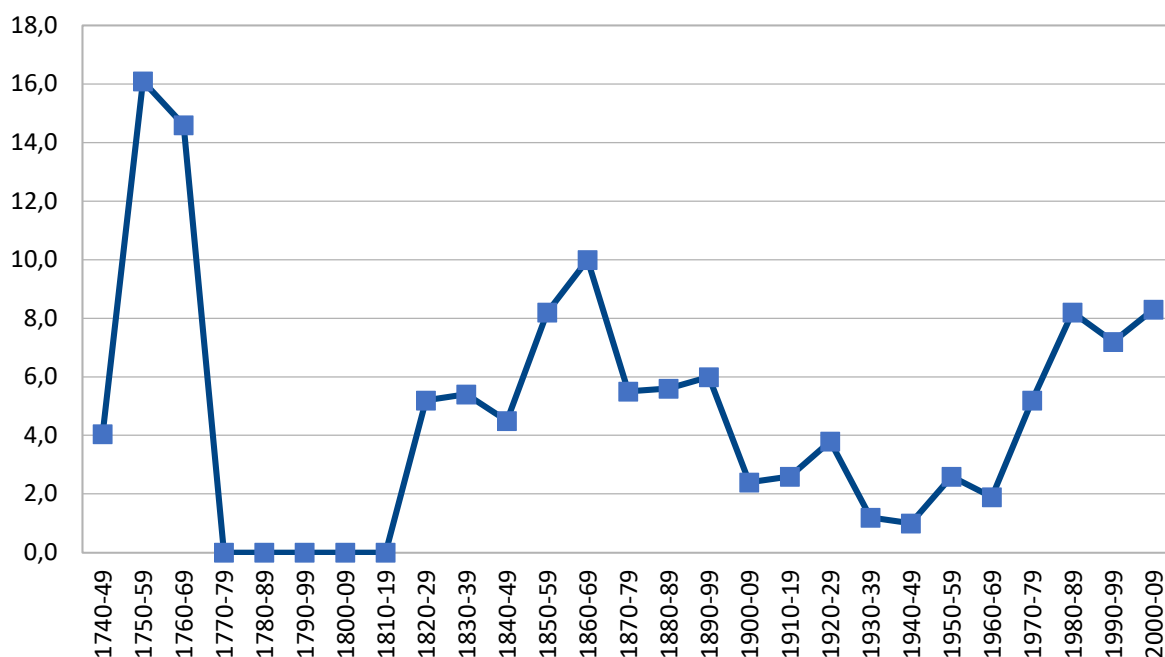

Gáldu: Oria

Govus 5.1 ii mital dušše giellapolitihka birra Norggas, muhto maiddái girjealmmuhemiid eavttuid birra. Ii leat dušše sámi girjevuttadeapmi mii lea dál eambo go 1700-logus, muhto maid girjevuttadeapmi obbalaččat. Go galgá korrigeret girjealmmuhemiid obbalaš lassáneami, de čájeha govus 5.2 Norgga obbalaš girjealmmuhemiid loguid promillan govus 5.1.

Govus 5.2 oaidnit ahte 1750 ledje ollu almmuheamit, mii mitala ahte 1700-logus ledje obbalaččat unnán girjevuttadeamit, nu ahte dalle ii dárbbášan ollu ovdal go dat mearkkašahti ollu dovdui obbalaš almmuhemiid ektui. Guhkes áigge treandda mielde čájeha govus 5.2 ahte áigodagas maññil 1820 leat sámi girjealmmuheamit bisson dásedin, gaskal 6 ‰ ja 8 ‰, ja eanemusat almmuhuvvo birrasiid 1860, ja unnimus almmuhanáigodat lei ges álggu geahčen 1900-logu ja bistii gitta 1960-lohkui, goas lohku lei birrasiid 2 ‰ obbalaš girjevuttadeami ektui.

Govus 5.2 Davvisámegiela girjealmmuheamit promillan obbalaš girjealmmuhemiid ektui

Gáldu: Davvisámegiella: Oria. Almmuheamit obbalaččat: Nátiálabbliotheka.

5.2.1 Áigodat ovdal Bergsland-Ruong čállinvuogi

Sámi almmuhanhistorjá manná ruovttoluotta áigodahkii goas stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis, ja goas girkus lei dat ideologalaš vuodđu stádavuodđudeapmái ja ovddastii risttalašvuodaoahpahusa. Govus 5.3 čájeha davvisámegiela girjealmmuhemiid áigodagas ovdal 2. máilmmisoađi. Ovdal 1814 fátmasta tabealla girjiid mat leat almmuhuvvon Dánmárkkus⁸³.

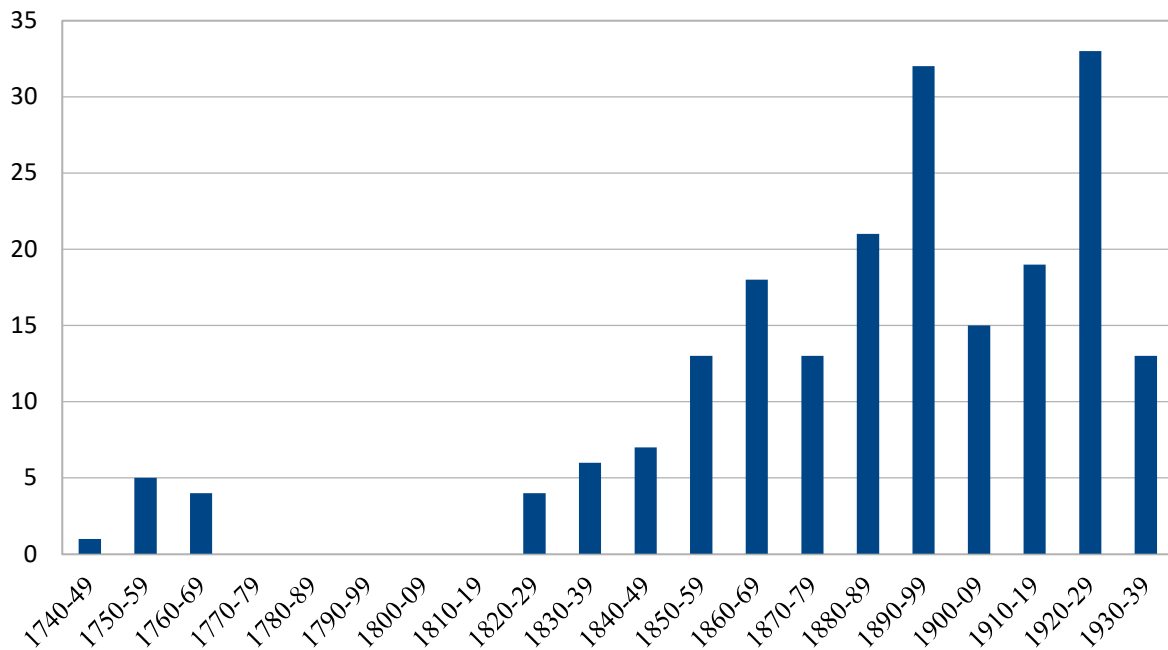
Vuosttaš girjealmmuheapmái, birrasiid 1750, gullá oktii miššovdnadoaimmain Dánmárkkus-Norggas. Báhppaoahpahus, *Seminarium Lapponicum Fridericianum*, Tráantes álggahuvvui fas 1752, ja doppe lei seminárajodiheddji, Knud Leem, gii barggai sámegielat almmuhemiiguin daid logijagiid. Maŋŋil go Leem jámii 1774, de heaittihuvvui dat oahpahus, ja miššovdnadoaimma čadahuvvui dárogillii, iige sámegillii. Boađus das lei ahte golle vihtta logijagi áigodaga go eai almmuhuvvon girjiid sámegillii Norggas. Sámegiela giellapolitiikka ovdanbuktin daid vuosttaš 150 jagi sámegiela girjebuvttadeamis, mii maiddái bures čilge dan jávohis beallečuotejagi, lea Qvigstad (1899) bokte.

Vuosttaš girjealmmuheapmi sámegillii dan ođđa Norgga stáhtas dáhpáhuvvá juo 1821, maid báhppa Christian Weldingh almmuhii (*Muttom laulagak majt Ibmei Gudnen ja Samijdi Baijas-Rakadussan*). Dasto almmuhuvvojit ođđasit Leem teavsttat. 1832 guorahalai dánkalaš lingvista Rasmus Rask ođđasit Leema grammatihka lingvisttalaččat, ja árvalii ođđa ortografii

83 Almmuheamit Ruotas uniovdnaáigodaga 1814-1905 ii leat mielde Nátiálabbliotheka digitaliserejuvvon čoakkáldagas.

davvisámegillii. Báhppa Nils V. Stockfleth movttáska Raska bargguin ja almmuha grammatihkka girjji 1840 ja čieža eará teavstta áigodagas 1837-1857.

Govus 5.3 Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas, logijagiid mielde, áigodagas, 1740-1939

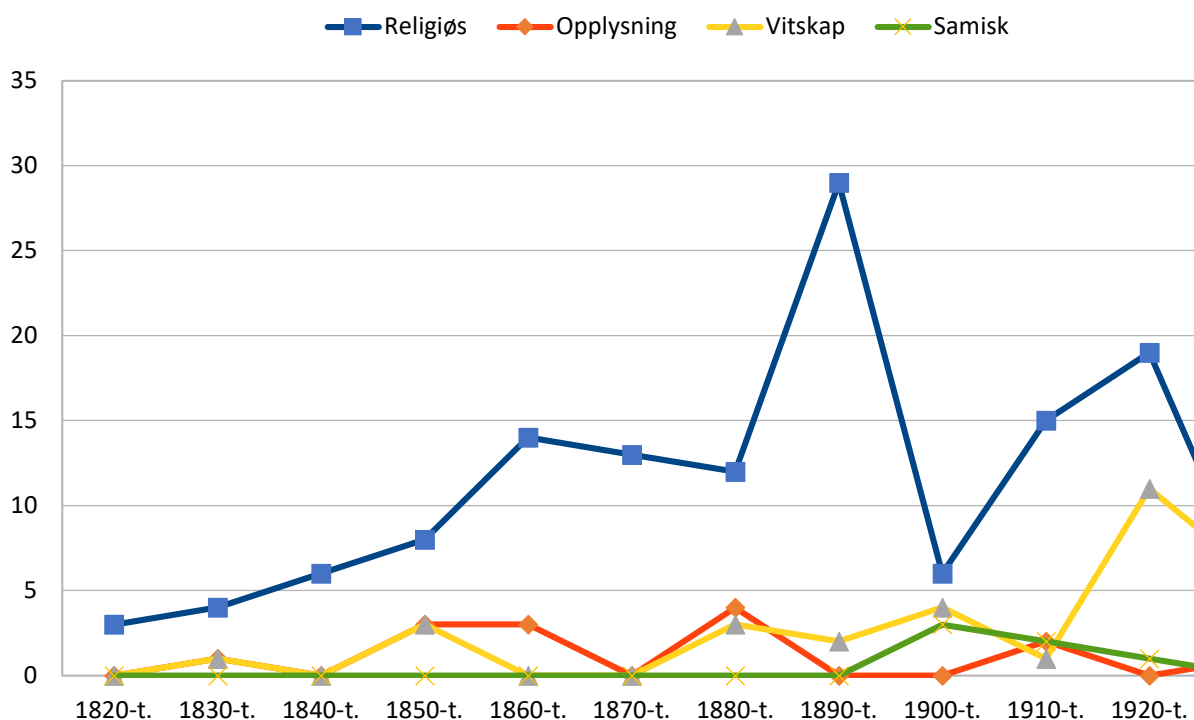
Gáldu: Oria

1852 ledje Guovdageainnu stuimmit, ja dat dagaha ahte girjealmmuheamit lassánit logijagiin 1850-1869, mii ovdanboahhtá govus 5.3, ja maid sáhtta geahččat dego reakšuvdnan stuimmiide. Girku almmuha liturgiija ja eará risttalaš girjjálašvuoda, ja konfirmašunoahpahus maid dáhpáhuvvá davvisámegillii. Girječálli gii almmuha eanemus sámegillii dan guovtti logijagi áigodagas lea Martin Luther, gii buvttada sálmmaid, sártniid, liturgiija ja katekismusa. Nubbin eanemus almmuha gielladutki Jens A. Friis, gii almmuha guokte sálbmagirjji, lohkangirjji, etnográfalaš mitalusčoakkáldaga ja grammatihka.

Oskkolaš almmuheami lassánit olles čuohtejagis, earret 1870- ja 1880-loguin. 1870-loguin leat buot sámegiela almmuheami oskkolaš teavsttat. 1890-logus lassánišgoahhtá lohku fas, go 29 almmuheami 31 almmuheamis leat oskkolaš girjjálašvuoha, ja dat lea maid logijagi áigodat 1800-logus go leat eanemus girjealmmuheami sámegillii. Čuohtejagi buoremus áigodat lea go olles Biibbal almmuhuvvo sámegillii 1896.

Govus 5.4 sáhttit oaidnit obbalaš gova áigodagas 1820-logus gitta nuppi máilmmisoađi rádjái. “Diehtjuohkin” kategoriija sisttisdoallá sihke skuvlagirjjiid ja diehtjuohkima álbmogii, ja “sámegiela” kategoriija ges lea girjjálašvuoha maid sápmelaččat leat čállán sápmelaččaide, leažžá dál čáppagirjjálašvuoha dahje politihkalaš girjjálašvuoha.

Govus 5.4 Sámegielat almmuheamit áigodagas 1820-1839, šáŋŋeriid mielde

Gáldu: Oria. Šáŋŋeriid mielde klassifiseren: Trond Trosterud.

Áigodagas 1884 gitta 1905 rádjái lea Norgga iešheanalašvuohta, go lea leamaš uniovnnas Ruotain, váikkuhan Norgga politihkkii, ja mii váikkuha 1890-logu rájes maid sámegielat girjealmmuheapmái. Eiseválddit ođđa parlamentáralaš Norggas deattuhit gielalaš ja kultuvrralaš ovtasteami. Sii vuosttaldit davvisámegiela oahpahušgiellan, earret girku, mii ain vuoruha risttalašvuodaoahpaha sámegillii⁸⁴. Vuosttaš moadde logijagi 1900-logus doaimmahuvvo aktiivvalaš politihkka sápmelaččaid bealis. 1904 rájes almmuhuvvo sámegielat aviisa *Sagai Muittalægje*. Organisererejuvvon sámi beroštupmedoaimmat ilbmet ja vuosttaš sámi riikkačoahkkin lágiduvvo Tráantes 1917. Kvantitatiivvalaš girjebuvttadeami guorahallamis oidno unnán dan politihkalaš doaimma birra. Oktiibuot eai almmuhuvvo olles 1910-loguin go vihtta almmuheami, mat eai gula risttalašvuhtii. Jus geahččat girjjiide maid sápmelaččat leat almmuhan sámegillii, de lea dát áigodat goas dáhpáhuvvá áigerievdan: Golbma vuosttaš girjji mat leat čállon sámegillii almmuhuvvojit dan logijagis. Johan Turi *Muitalus samiid birra = En bog om lappernes liv* almmuhuvvui Stockholmas 1910. Vuosttaš sámegiel romána *Bæivve-alggo* čálii oahpaheaddji ja redaktevra Anders Larsen 1912. 1914 almmuhii ges Pedar Jalvi

84 Qvigstad guovttegielat ABC-girji 1885 lei hirbmat buorre pedagogalaš buvttá go buohtastahtta Friisa ABC-girjjiin 1863. Earret ođđasit prentema Qvigstad girjji 1914, de eai almmuhuvvo skuvlagirjjiit sámegillii ovdal go Margrethe Wiig ABC-girji almmuhuvvui 1951. Wexelsenplakáhtas, mii almmuhuvvui 1898, bođii ovdán ahte sámegiella ja kvenagiella eai galgan adnot viidát, eambo jus lei áibbas dárbu (“ikke Bruges i videre udstrækning, end forholdene gjør uomgjængelig fornødent”). Zachariassen almmuhii girjji 2012, mas ovdanbuktá čielgasit sámpolitiikka birra, mas maddái ovdanbuktá sihke dan birra go 1890-loguin dáruiduhttinpolitiikka eambo garai ja maid dan politihkalaš nákku birra mii dagahii ahte sámi lohtaneapmi vuoitahalai loahpagehčen 1910-loguin.

dikta- ja noveallačoakkáldaga *Muottačalmit*. Sihke Larsen ja Jalvi mávssiiga ieža iežaska girjealmmuhemiid ovddas⁸⁵. Nasionálabibliotehka ii leat fátmastan ovttaga daid almmuhemiid, iige vel dan ge mii almmuhuvvo Norggas (Larsena girji), ja dušše okta dain (Turi girji) lea registrerejuvvon Orias. Norggas manná badjel guhttalogi jagi, maŋŋil Larsena girjji, ovdal go fas sápmelaš čállá girjji sámegillii, namalassii antologijja (ja vuosttaš oassi čálaráiddus) *Čállagat* mii ilbmá 1973, maid Per Ivar Turi lea redigeren.

Ilbmet unnán almmuheamit, maid sápmelaččat leat čállán sápmelaččaide, muhto seammás leat dat mat ilbmet mearkkašahtti oassi sámegielat almmuhemiiguin daid vuosttaš logijagiin 1900-logus. Oassi das lea boađus davvisámegielat konfirmašuvdnaohpahusas, maid girku lei doaimmahan daid ovdalis logijagiin, ja oassi fas go bargiidlihkadus álggii. (Zachariassen 2012). Go 1897 Stuoradiggedigaštallamis galge virgádit odđa sámegielprofessora Friisa maŋŋil, de čájehuvvui ahte eai lean ovttaoavilis sámeapolitihka dáfus buot bellodagain, muhto baicca lei čielga eanetlohku Stuoradikkis geat dorjo dáruiduhttinpolitihka⁸⁶. Zachariassen guorahallá dan logijagi ovdáneami maŋŋil čuohtejagimolsuoma, ja su guorahallan čájeha ahte go Isak Saba ja Anders Larsen álggos oazžuba doarjaga Bargiidbellodagas sámi politihka hárrái, de dađistaga vuoitá Bargiidbellodagas goitge assimilerenpolitihkka maid dat eará bellodagat dorjot. Áigodaga almmuhandoaimma doarju maid Zachariassena guorahallama: Go *Sagai Muittalægje* heaittihuvvo de eai almmuhuvvo eambo čállagat maid sápmelaččat leat čállán sápmelaččaide daid maŋemus logijagiin ovdal soađi, ja 30-logus njiedjá lohku vel oskkolaš almmuhemiin maid. Nugo čájehuvvon govus 5.2, de lea spiehkasteapmi dain jávohis logijagiin maŋŋil Seminarium Lapponicum, go ii leat oktage áigodat goas sámegielat almmuheamit leat nu unna oasáš almmuhandoaimmain Norggas, go vuosttaš bealis 1900-logus.

Boahhtevas ealáskeapmi girjealmmuhemiin boahdá 1920-logus. Vaikko vel leat ge ain eanas oskkolaš almmuheamit, de dán logijagis almmuhuvvojit máŋggat dieđalaš buvttadeami. Lea goitge ain oktavuohda gaskal dieđalaš ja oskkolaš doaimmaid: Konrad Nielsena stuora grammatihkka ja oahppogirjjiide ledje duohtavuodas jurddašuvvon báhpaid Tromssas ja Finnmárkkus. Earret dan de eai váikkuhuvvon dát almmuheamit stuorrát davvisámegiela giellaservodahkii (muhto geahča 2.3 oasi mas árvoštallat Nielsena buktagiid odđasit prentema birra 1979).

Go geahččá áigodaga ovdal Bergsland-Ruong čállinvuogi oktan, de sáhtá oskkolaš girjjálašvuohda leamaš reakšuvdna maŋŋil Guovdageainnu stuimmiid 1852. Eanemus almmuheamit 1890-logus, logijagi ovdal go Biibbal almmuhuvvui, lea maid dat logijahki go girkus ja stáhtas lea goabbatlágan giellapolitihkka⁸⁷. Maŋŋil dan njidjet almmuheamit sakka

85 Jalvi birra dieđuid gávnnat go geahčat Anttonen og Hirvonen 2017 s. 5ff, ja Larsena birra gávnnat ges Gustavsen 2012.

86 Jf. *Stortingstidende indeholdende sex og firtiende ordentlige Storthings Forhandlinger*. 1897 s. 85ff.

87 Geahča goitge Hidle ja Otterbech 1917 dego eksplisihhta proteastan dáruiduhttinpolitihka vuostá girku bealis. Oassi girjjis lei jorgaluvvon sámegillii ja doaimmaid dego oassin almmolašvuoda sámegielas dien áiggis.

loahpas dan áigodagas, go dušše 1920-logus, goas ollu dieđalaš girjjálašvuohta almmuhuvvo, leat liikka ollu sámegeielat almmuheami go 1890-loguin.

5.2.2 Áigodat maŋŋil Bergsland-Ruong čállinvuogi (1947-79)

Nuppi máilmmisoahti mielddisbukta riev dama almmolaš politihka dáfus davvisámegeiela ektui. Sihke almmolaš dokumeantaid ja guovddáš aktevrraid ovdanbuktimiid mielde dien áiggis lea nubbi máilmmisoahti dego stuora čáhcejuohku mii lea dáhpáhuvvan Norgga sámeapolitihkas. Dat ođđa sámeapolitihka lei vuolláisázastuvvon muhtin čoahkkimis Tromssas borgemánu 29.beavvi 1947, mii referáhta álggu mielde lei “ráđdeaddinčoahkkin man vuodul guorahallagoahtit doaimbajuid maiguin addá sámi unnitlogu álbmogii Norggas ja Ruotas heivvolaš oahpahusa ja skuvlejumi, vai sáhttet sihke vára váldit iežaset kultuvrralaš earenoamášvuođas ja seammás leat ollislaččat oassin álbmogis gosa gullet”. Lei Girko- ja oahpahasdepartemeanta ekspedišuvdnahoavda Einar Boyesen gii árvalii čoahkkima, gosa earret eará Knut Bergsland, Israel Ruong, Per Fokstad, Margrethe Wiig ja skuvladirektevrrat Nordlánddas, Tromssas ja Finnmárkkus čoahkkanedje. Boyesen vuoduštii politihkalaš riev dama šaddan dan dihte go sápmelaččat eai lean leamaš NS vuollásaččat soađi áigge, ja dan dihte ánsšásedje eambo buoret politihka stáhta bealis⁸⁸. Eará jáhkehahti čilgehus, jus ii lean jur seamma njálggisteaddji Norgga eiseválddiid bealis, lea ahte nazisma dihte rasisma ii šat adnon dohkálaš ideologiiian. Stuora oassi dáruiduhttinpolitihka ákkain ovdal nuppi máilmmisoađi ledje rasisttalaččat⁸⁹, ja maŋŋil konsentrašuvdnaleirraid eai lean dakkár ákkat šat vejolaččat Norgga eiseválddiid bealis⁹⁰.

Go álggahedje dan ođđa politihka, de Girko- ja oahpahasdepartemeanta barggai aktiivvalaččat ja láži dili vai šaddá oktasaš sámi riektáčállin Norggas ja Ruotas, nu gohčoduvvon Bergsland-Ruong čállinvuohki (vrd. Bergsland 1951, gii guorahallá čállinvuogi doaimma mánuš mánnui 1947). Hanne Gram Simensen čilge dáhpáhusa Knut Bergsland biografijas Norgga biografalaš

88Son lohká: “Soaitá leat juste sápmelaččaid reakšuvdna okkupašuvdnafámu ja NS ektui, mii sakka fuomášuhtti eiseválddiid ipmirdišgoahtit ahte sápmelaččaid vuoigatvuođat unnitloguálbmogiin Norggas leat sakka dulbmojuvvon. Soađi áigge lea NS hirbmadit geahččalan sápmelaččaid fillet dan “ođđa ortnegii”, muhto ii lean ávki. Dat čájeha makkár árvvolaš bealit leat dan unna álbmogaččas, ja mii leat geatnegahtton ja beroštahttit iežamet ovddasvástádussii”.

89 Soaittáhat ovdamearka lea go skuvladirektevra Chr. Brygfjeld ákkastallá reivvestis Girko- ja oahpahasdepartementii geassemánu 29.beavvi 1923 ahte sápmelaččat sierra *čeardan* eai nagot doalahit iežaset giela (Brygfjeld 1923).

90 Boares jurddašuvvuohki ii lean goitge dađi dobbelis go Finnmárkku skuvladirektevra, Lyder Aarseth, seamma čoahkkimis 1947 oavvildii čuoovvaččat: “Obbalaččat leat sápmelaččat árvvolaččat Norgga álbmogis. Sii leat eambo virtáseabbo ja jierbmábut ja čájehit eambo vuoiŋgalaš heivehanmuni go ovdamearka dihte kvenat”.

leksikonas dáinna lágiin: “Maŋŋil soađi rievddai Norgga sámpolitihkka, ja de šattai lohpi geavahit sámegeiela skuvllas”⁹¹.

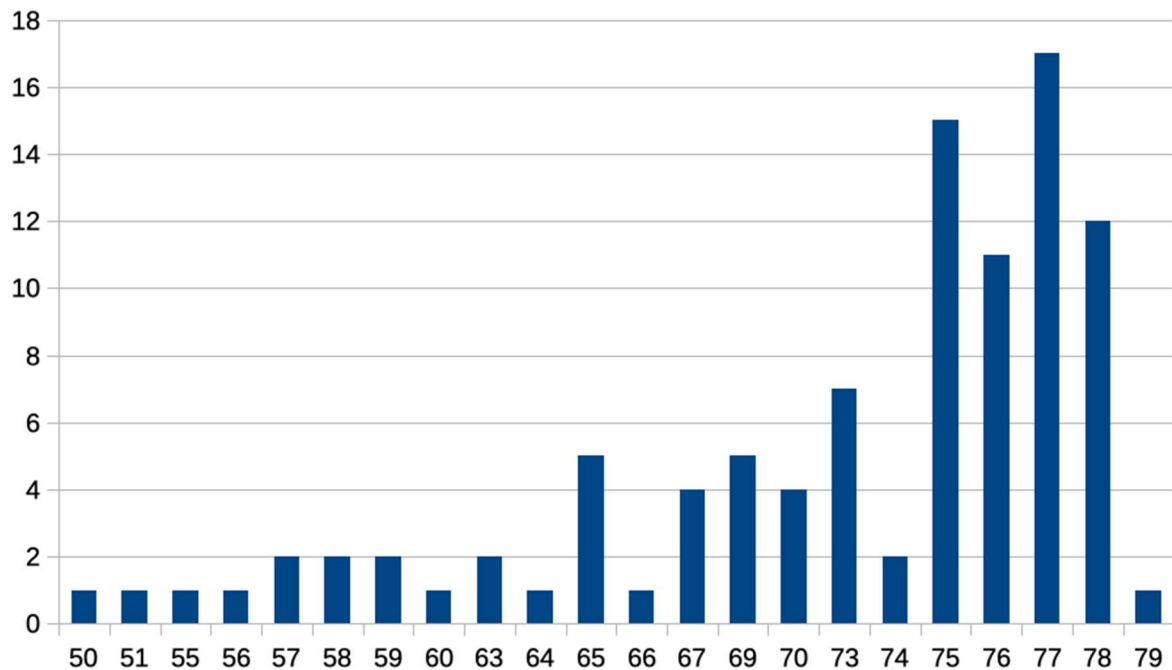
Maiddá dat mávssolaš *Samordningsnemnda for skoleverket (Skuvllaid ovttaustlávdegoddi)* (Rávven 1948) mas Boyesen lei jodiheaddji, rávvii čuovvovaččat: “Jus sápmelaččat galget ollislaččat oažžut ávkki ja persovnnalaččat ovdánit skuvllas, de fertejit oažžut heivvolaš oahppogirjjiid iežaset eatnigillii”. Ovttaustlávdegottis oaivvildedje ahte lohkgangirjjit ja oahppogirjjit religiovnas, luondduoahpus, historjjás ja servodatoahpus (heimstadlære) berrejit visot ráhkaduvvot guovttegielalaš oahppogirjin. Lávdegoddi mearrida maid, nugo Israel Ruong ávžžuha (mii lea rávvema mielddusin) ahte Bergsland-Ruong čállinvuohki galgá adnot buot sápmelaččaide Norggas ja Ruotas, mii mearkaša sihke davvi-, julev-, bihtán-, ubme- ja lullisámegeielagiidda. Dat seamma posiitiiva politihkka viidásetfievrrerduvvo sihke 1954 Stuoradiggedieđáhus 9, mas daddjo ahte “sámegeielat oahppogirjjit berrejit almmuhuvvot”, Sámelávdegottis 1956 ja 1962/63 Stuoradiggedieđáhusas (gč. Aarseth 2006 s. 25, 35ff, 56ff).

Jus eat geahča daid politihkalaš cealkámušaide, muhto daidda duohta almmuhanloguide, de oaidnit áibbas eará gova. Govus 5.5 čájeha almmuhemiid jagis jahkái, daid jagiid go Bergsland-Ruong čállinvuohki doaimmai⁹². Nugo čájehuvvon govus 5.5, de maŋŋil soađi ođđa politihkka váikkuha dušše hui veaháš girjealmmuhemiid dáfus vuosttaš logijagiin. Go leat guorahallan girjjiid ja šáŋŋeriid mat ovdanbohte Bergsland-Ruong áigodagas, de čájehuvvo ahte dat ođđa giellapolitihkka ii lean doaibmagoahtán. Girjealmmuhanproseanta lea vuos ain unni obbalaččat (nugo govus 5.2 čájeha). Dán áigodagas ii almmuhuvvo oktage romána sámegeillii Norggas. Dat vuosttaš almmuheamit mat čállojit sámegeillii Norggas maŋŋil 1912 leat čálaráiddus *Čállagat*, mii ilbmagoahtá 1973 rájes. Dat leat almmuhuvvon dárogielat čállinmašinnain ja diakritihkalaš mearkkat (mearkkat mat merkejit sámi bustámaid) čállojit tuššain. Dan almmuheami doarju Norgga kulturráđdi, mii ásaheami rájes dagai vejolažžan almmuhit girjjiid nu ahte ii dárbbasan gávppálaččat ieš ruhtadit dan dahje oažžut doarjaga stáhtas.

91 Dajaldat Simonsenis 2009. Hanne Gram Simensen almmuhii ahte 22.5.2020 ahte son lea mángga ságastallamis Knut Bergslandain hupman dán fáttá birra, ja ahte su guorahallan politihkalaš rievddama birra lei maid Bergslanda oaivil dán áššis.

92 Áidna girji mii almmuhuvvui Bergsland-Ruong čállinvuohkái, ovdal go čállinvuohki rievddai 1979, lei *Jås buot muorat sæmmal'ag'ázat*, maid Jan-Magnus Bruheim čálii ja jorgaluvvui sámegeillii, ja maid Noregs boklag olggosattii. Muđui čállinvuogi rievdan didolaččat čadahuvvui jahkemolsumis 1978-79.

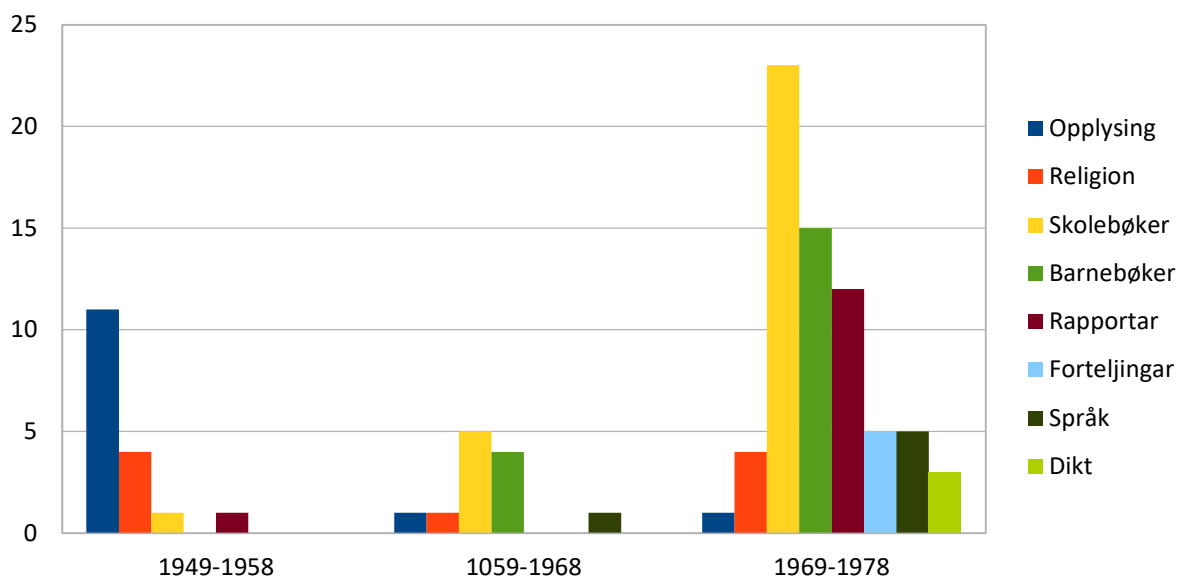
Govus 5.5 Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas, Bergsland-Ruong áigodagas (1947-1978)

Gáldu: *Nationálabibliotekha*

Giellapolitihka ovdáneapmi boahatá čielgaseappot ovdan jus mii juohkit álmuhemiid šáŋŋeriid mielde, nugo govus 5.6 čájeha. Áigodat lea juhkkon golmma logijagi áigodahkii dassá go čállinvuohki loahpahuvvo (1978).

Govus 5.6 Girjjit Bergsland-Ruong áigodagas, šáŋŋeriid mielde

Gáldu: *Nationálabibliotekha*. Šáŋŋeriid mielde klassifiseren: *Trond Trosterud*

Govus 5.6 čájeha stuora erohusa almmuhanprofiillain jagis jahkái. Vuosttaš logijagi áigodagas leat eanas diehtujuohkinčállosat: Diehtujuohkin guolleвуоја, alkohola ja viesuid divodemiid birra. Nubbin stuorimus joavku lea oskkolaš girjjálašvuhta. Vuosttaš girji mii almmuhuvvo ođđa čállinvugiin, ja girjii mii gudnejahtto, lea bisma Johan Lunde sárdneteakstačoakkáldat mánáide. Dat áidna girjii mii almmuhuvvo dan logijagi áigodagas lea Margrethe Wiiga ABC-girji 1951. Dan ruhtada Girko- ja oahpahasdepartemeanta, muhto dainna prošeavttain álggii Wiig juo bargat 1920-logus, dan áiggis go girji ii lean dohkálaš doaibmi politihka ektui, ja man ulbmil lei čállit ABC-girjji sámegillii, mii speadjalastá sámi mánáid árgabeaivvi dili,. Vaikko lei ge departemeanta mii mávssi girjji prentengoluid⁹³ maŋŋil soađi, de lei goitge Wiig gii fertii rahčat oažžut girjji almmuhuvvot (vrd. Nystad ja Lund 2009 mas vuđolaččat guorahallaba dan proseassa birra oažžut girjji almmuhuvvot).

Maiddá dat nuppi logijagi Bergsland-Ruong áigodagas leat unnán almmuheamit. Dás leat oahppogirjjit ja mánáidgirjjit joavkkuin main leat eanemus girjjit, 5 ja 4 girjji. Mávssoleamos oahppogirjjit leat Inez Boon girjjit *Lás'se* ja *Mát'te* birra. Maŋemus logijahki Bergsland-Ruong čállinvuogi áigodagas lea váikkuhuvvon oahpponeavvuid almmuhemiiguin. Nubbin stuorimus joavku lea mánáidgirjjit, mas eanas lea jorgaluvvon girjjálašvuhta. Sáme politihkalaš lihkadus mii ilbmagođii 1970-logus oidno maid statistihkas 12 raporttas, eanas dan ođđa ásahuvvon Sámi Instituhtas, ja čálaráiddus *Čállagat*, mat eanas sistisdolle njálmmálaš mitalusaid. Lea mearkkašan veara ahte ii oktage romána ilbman sámegillii olles Bergsland-Ruong áigodagas. Inez Boon lohkgirjjit 1967-1969 ledje jurddašuvvon gitta juovllaid rádjái nuppi klássa ohppiide, muhto oahppit fertejedje vuordit vel gávccii jagi, gitta 1975-1977 rádjái, ovdal go ožžo lohkan- ja bargogirjjiid muđui vuodđoskuvlii. Nugo vuordináigi čájeha, de lea vuostálasvuhta ohppiid dárbbuid ja almmuhantávta gaskal mearkkašahti.

Eai almmuhuvvo go soames oahppogirjji sámegillii ovdal 1970, ja ii oktage ge dain leat boadus plánejuvvon politihkas vai čuovvut daid mearrádusaid maid Skuvlla ovtastuslávdegoddi lea mearridan. Margrethe Wiig ABC girji, mii almmuhuvvui 1951, ja mainna son lei bargagoahtán juo 1920-logus. Lei su iežas dáhttu, gii lei nanu nissonolmmoš gii vuosttaldii garrasit giellapolitihka ovdal soađi, ja maid go son lei allaárvosaš dilis servodagas (su isit lei Hålogalándda bisma), de sáhtii son maid ákkastallat iežas oahppogirjji ektui. Čuovvovaš oahppogirjjit *Lás'se* ja *Mát'te*, maid Inez Boon čálii, dain lei ovdasátni vuolláičállon Folkeskolerádet (Álbmotskuvlaráđdi), muhto girječálli mielde doaimmahuvve girjjit čuovvovaš vuogi mielde:

Lei soaittáhagas go dalá skuvlainspektevra Lydolf Meløy oinnii artihkkala guovttegielat oahpahas birra friesagiela guovlluin (Friesland) Nederlánddas, seammás go sus lei Nederlándalaš oahpaheadji barggus. Dat lei goitge diet oktavuoha mii dagahii ahte mun juovlamánu 1963 mannen oahppomátkái Frieseatnamii ja jerren alddán jus dat

93Guittit iešguđetlágan goluin ja kopiiija ekstensiiva čálašemiin iešguđetlágan lágádusaiguin girjealmmuheami birra lea duodašuvvon Girko- ja oahpahasdepartemeanta vuorkkás jagiin ovdal 1951.

friesa guovttegielat skuvllat, ja dat vásáhusat maid doppe čohkkejin, sáhtáše leat ávkin sámegielat guovlluide (Boon 2005).

Ii oktage sámegielat oahppogirji ovdal 1970 lean eará sániiguin boadus Norgga eiseválddiid plánejuvvon doaimmain. Dat vuosttaš *Lás'se ja Mát'te*-girjjit almmuhuvvo 1967, ja ledje ráhkaduvvon nuppi klássa ohppiide juovllaid rádjái, muhto go galge oažžut oahppogirjji 3.klássii, de fertjedje oahppit vuordit 8 jagi.

Oahppogirjjit boahhte klássaide *Ginna, Gal'ka, Bor'ta, Snár'ra* (1975-1977), maid Hatle ja Jernsletten čáliiga, ledje vuosttaš sámegiela oahppogirjjit, maid muhtin sámegiela oahpaheaddji lei čállán. Dát girjjit ledje logalaš čuovvoleapmi vuodđoskuvlla minstarplánas 1974, mas lei čuovvovaš oahppanulbmil biddjon fágii *Sámegiella oktan čállimiin* (*Samisk m/skriftforming*): “Sámegiela oahpahus galgá ovdánahttit ohppiid máhtu geavahit iežaset eatnigiela sihke hupmamiin ja čállimiin”. (Minstarplána 1974 s 116). Oahppoplána fágas *Sámegiella oktan čállimiin* lea čállon 12 guovttespáhttat siidui, ja sisttisdoallá dárkilis oassemihtuid lohkama ja čállima ektui olles ovcci jagáš vuodđoskuvllas. Vaikko plána lei ráhkaduvvon, de dán fágas eai lean go lohkgirjjit dan vuosttaš 1 ½ jahkái. Minstarplána lei maid dat vuosttaš oahppolána mii namuha sámegielfága, go *Dábálašplánat álbmotskuvlii* (*Normalplanane for folkeskulen*) (1947, 1954, 1964) dahje 1960- dahje 1963-oahppoplánat *Oahppoplána geahččaleapmi 9-jagáš skuvlii* (*Læreplan for forsøk med 9-årig skole*) eai namut sámegiela obanassiige. Vaikko dalá guovddáš eiseválddit oaivvilledje ahte dáruiduhttinpolitihkka lei nohkan juo 1945, ja vaikko stuoradiggedieđahusain 1954 ja 1962/63 daddjui ahte sámegiela oahppit galget oažžut sámegiela oahppogirjjiid, de ii leat ovdal go 1974 ahte sámegielfága boahotá mielde Minstarpláni. Go fága viimmat boahotá mielde dasa, de dát ávkkuha ovtatmano: Jagi maŋŋil almmuhuvvo juo vuosttaš oahppogirji mii ii leat almmuhuvvon muhtin priváhta olbmo dahje soames áŋgiruššama geažil.

Gažaldat lea mii dagahii dan 30 jagi maŋŋoneami. Vejolaš čilgehusa ovdanbukta Larsen 2012: Son oaivvilda ahte eiseválddiin lei ođđa sámepolitihkka maŋŋil nuppi máilmmisoađi, muhto sámi suohkanat vuosttaldehje dan⁹⁴. Eará vejolaš guorahallama addá Bjørklund 2011, gii oaivvilda vuosttildeapmi ođđa sámepolitihkkii Kárášjogas birrasiid 1960 lei oassin dan báikkálaš politihkalaš nákkus, gaskal Bargiidbellodaga ja daid borgárlaš bellodagaid. Son oaivvilda maid dat vuohki movt dat ođđa sámepolitihkka čađahuvvui lei politihkka sosiála ovttalárganvuodas, mas kultuvrralaš ovttalárganvuolta gehččui leat ovdamunnin sosiála ovttalárganvuhtii (Bjørklund 2011 s. 195ff).

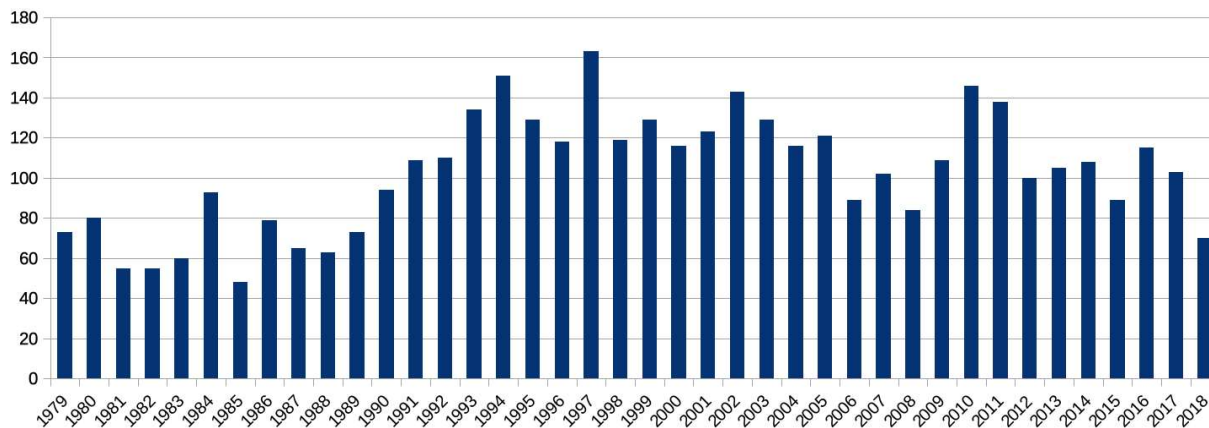
Lea goitge čielggas ahte dat “ođđa sámepolitihkka” mii lei vuodđuduvvon eahpenjuolgut (implisihtalaččat) go ásahehuvvui Bergsland-Ruong čállinvuohki ja njuolgut (eksplisihtalaččat) go Ovtastuslávdegoddi ja maŋŋil Sámelávdegoddi 1956 ii čuovvulan konkrehta politihkain ovdal go gaskamutto 1970-logus.

94Jus áiggu oažžut obbalašgova dan vuosttaldeamis, geahča earenoamážiid Larsen 2012 s. 50f, 79ff, geahča maid Aarseth 2006 s. 26ff, 40f.

5.2.3 Áigodat dála čállinvugiin

Govus 5.7 čájeha girjealmmuhemiid áigodagas maŋŋil go ođđa čállinvuohki áсахuvvui 1979.

Govus 5.7: Girjealmmuheamit davvisámegillii Norggas maŋŋil go dálá čállinvuohki lea áсахuvvon

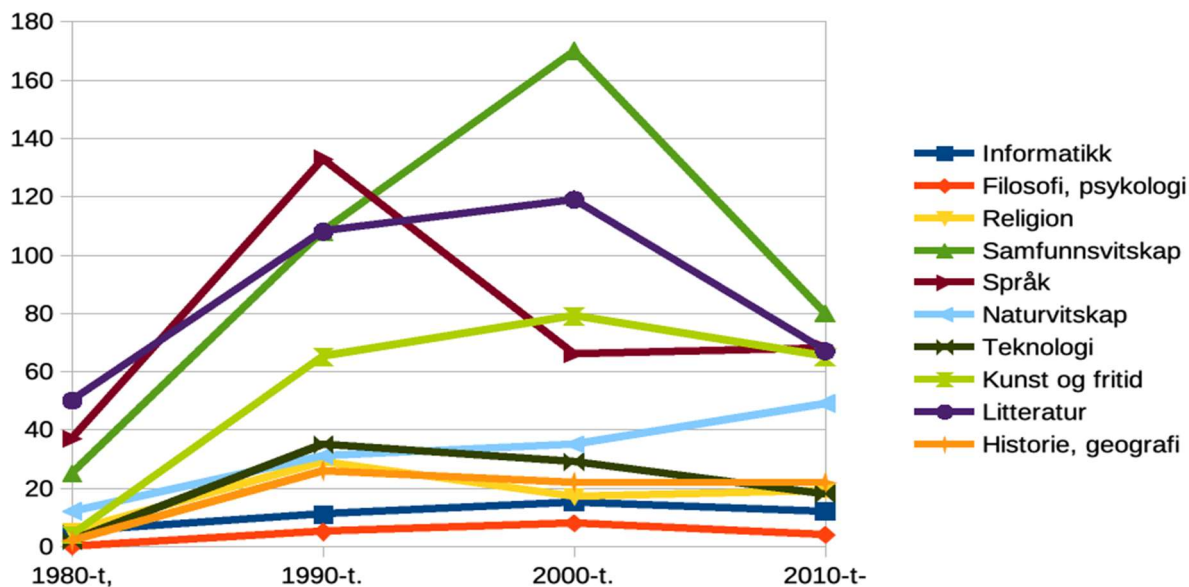
Gáldu: Oria.

Govus 5.7 čájeha rievdamat almmuhemiin jagiin go ođđa ortografiija áсахuvvui. Almmuheapmi bissu dássedin daid maŋit logijagiid, ja lassána beliin gitta 1994 rádjái. Dán rájes bissu dássedin, dassá go njiedjagohtá lohpageahčen áigodaga (dat njiedjan sáhtta leat boadus go buot almmuheamit eai leat digitaliserejuvvon ja registrerejuvvon Nátióálabbibliotekkas vuossu). Measta bealli almmuhemiin 1979, 32 girjji, leat skuvlagirjjit. Dat lea eambo go olles Bergsland-Ruong čállinvuogi áigodaga lei. Stuora oassi dain leat oalle unna matematihkkagirjjáža, ja lea čielggas ahte lágádusat leat vuordán dan ođđa ortografiija. Sii maid ovddastit áibbas ođđa skuvlapolitiikka, mas oahpponeavvut sámegillii leat ollu eambo go dušše lohkgirji ja biibbalhistorjá. Maiddái Hatle ja Jernsletten girjjit almmuhuvvojit ođđasit ođđa ortografiiain. Go sámegiella lea oahppoplánas, de ferte Norgga skuvladoaimmahat vuosttaš gearde áimmahuššat ahte geažos áigge leat oahppogirjjit mat devdet oahppoplána gáibádusaid. Dasa lassin almmuhuvvojit Konrad Nielsena oahppogirjjit ja sátnegirjjit, oktiibuot 8 girjji, ođđasit 1979, juste seamma ládje go ovdal. Vaikko girjjit eai leat ge ođđa čállinvuogi mielde čállon, de almmuheapmi lea dego dat ođđa giellapolitiikka: Vuosttaš gearde measta čuođi jagis dárbbášuvvo duodai grammatihkka ja sátnegirji mii duodas váldá giela.

Ii girjebuvttadeapmi mana goitge nu johtilit. Maŋŋil go lea lassánan vuollel 10 almmuheamis gitta 50 almmuheapmái jahkái álggu geahčen 1970-logu, de bissu lohku seamma dásis lagabui 20 jagi, dassá go duppalasto dan dássái masa lea bisánan dan rájes. Dat maŋemus lassáneapmi gullá dan áigái go dan ođđa sámeapolitiikkas álggahuvvojit sámi áсахusat, go Sámediggi áсахuvvo 1989 ja go vihtta vuosttaš suohkana álggahit sámegiella hálddašanguovllu 1990. Maiddái dán áiggis leat olgguldas politiikkalaš rievdadusat mat váikkuhit njuolgut almmuhanstatistihkkii. Maŋemus áigodagas almmuhuvvojit sámegillii buot šaŋŋeriin, álggos

oahppogirjjit, dasto čáppagirjjálašvuohta ja loahpas vel fágagirjjálašvuohta. Govus 5.8 čájeha girjealmmuhemiid, mat leat juhkkon šánjeriid mielde.

Govus 5.8: Girjealmmuheamit šánjeriid mielde áigodagas maŋŋil go odđa čállinvuohki ásahevvo, 1980-2019

Gáldu ja šánjerjuohkin: *Nationálabibliotekha*

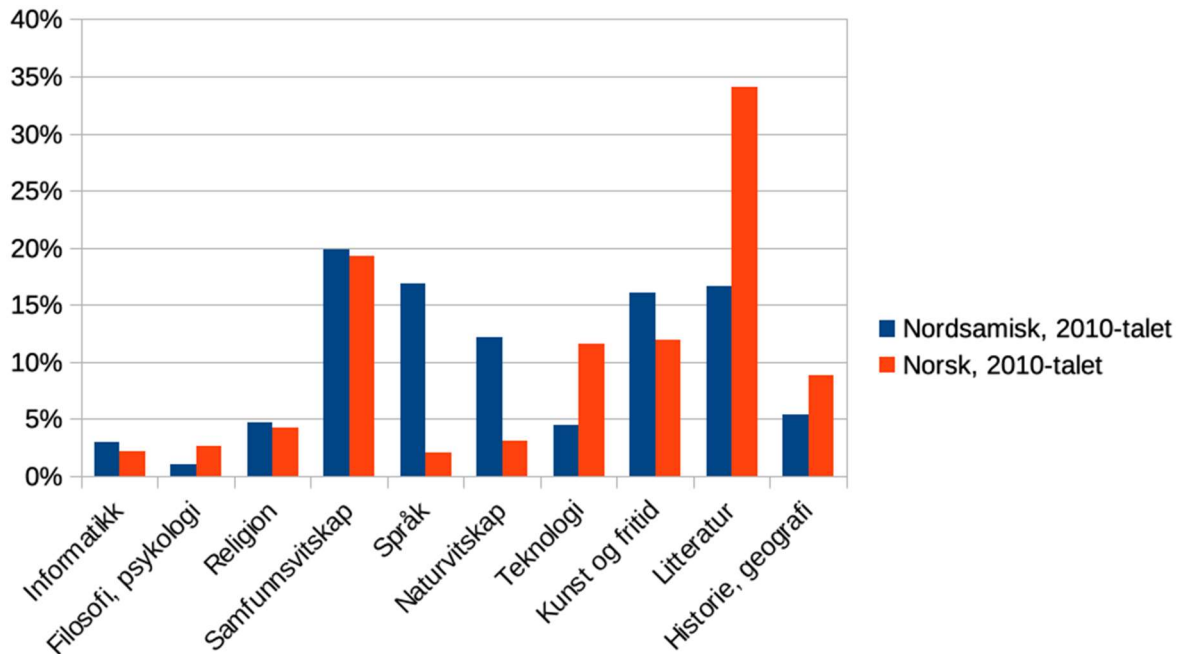
Nugo govus 5.8 čájeha, de almmuhuvvojit dál eambo girjjit eambo šánjeriin go ovdal. Muhtin erohusat leat goitge davvisámegiela almmuhemiiguin go muđui leat, nugo čájehuvvon govus 5.9.

Nationálabibliotekha čoakkáldagas 2010-logus čájehuvvo ahte davvisámegiela ja dárogiela šánjeriid almmuhanprofillat leat hui ovttaláaganat, soames spiehkastagaiguin: Davvisámegillii leat relatiiva vuogi mielde logi geardde eambo almmuheami gielas ja luonddudiehtagis go dárogielas, ja dárogielas fas leat eambo go beali eambo almmuheamit teknologijias ja čáppagirjjálašvuođas. Earret daid de lea relatiiva juohku daid giellaservodagain sullii seamma dásis. Dat mii ii boađe ovdán Nationálabibliotekha šánjerjuogus lea ahte 30 % davvisámegiela girjjiin davvisámegillii 2010-logus leat skuvlagirjjit. Eanemus leat almmuhuvvon skuvlagirjjit luonddudiehtagis ja gielas, ja dat leat 76% ja 68% almmuhemiiguin⁹⁵. Sullasaš proseanta dárogielas (mihtiduvvon dušše 2010) lea 37% ja 30%. Dat ahte skuvlagirjjit leat stuora proseanta lea lunddolaš. Juohke skuvlaoahppi dárbbáša seamma ollu skuvlagirjjiid beroškeahttá man oallugat hupmet giela. Go leat birrasiid 10 skuvlafága ja golbma-njeallje girjji juohke fágas

95 Go manuálalaččat leat básain guorahallan girjjiid 2010-logus, de juohkásit skuvlagirjjit čuovvovaččat: Informatihkka 0%, filosofiija, psykologiija 75%, oskkoldat 42%, servodatdieđa 16%, giella 68%, luonddudieđa 76%, teknologiija 17%, dáidda ja friddjaáigi 3%, girjjálašvuohta 0%, historjá, geografiija 32%. “Oahppogirjjiin” oaivvildan “girji mii lea čállon lohkanmearigirjin muhtin skuvlafágii” (vaikko makkár skuvlii).

badjel 12 skuvlajagis, de dárbbášuvvojit ollu eambo go 120 oahppogirjji, mii lei davvisámegiela almmuhanlohku 2010-logus.

Govus 5.9 Relatiiva juohkin almmuhemiiguin šáŋŋeriid mielde, davvisámegillii ja dárogillii

Gáldu: *Nationálabibliotehka*. N=404 (davvisámegiella), N=70959 (dárogiella)

Govus 5.9 čájeha muđui ahte dat oskkolaš almmuheamit, mat daid ovddit logijagiid ledje eanetlogus, leat oalát nohkan. Oskkolaš girjjit davvisámegillii leat dál sullii seamma go dárogielas, relatiiva mielde (5% ja 4%). Go davvisámegiela skuvlagirjjiid leat vuoruhuvvon, de dat váikkuha relatiivvaláččat unnit prosentii davvisámegiela čáppagirjjálašvuođas (geahča “litteratur” govus 5.8 ja 5.9), namalassii 17% davvisámegiela ja 34% dárogiela.

5.3 Materiálalaš vuoddu sámegeiat girjebuvttadeamis

Davvisámegiela hupmet birrasiid 20000 olbmo (vrd. Eberhard ja earát 2020), ja measta olles áigodagas go sámegeiat girjjit leat buvttaduvvon, de leat unnán dahje guhkes áigodagain ii leat oktage sámegeiat oahppan lohkat dahje čállit iežaset eatnigillii. Dat mielddisbuktá ahte váilu kommersiála vejolašvuohta almmuhemiide, girjjit dárbbášit ruhtaduvvot eambo go dain boahká dienas, jus galget sáhttit almmuhuvvot. Nugo leat oaidnán, de leat eanas oassi sámegeiat almmuhemiiguin gitta nuppi máilmmisoađi rádjái leamaš oskkolaš girjjit. Daid leat risttalaš lágádusat almmuhan, nugo *Norges Finnemisjonselskap* (*Norgga sámemiššovdna*) ja *Selskapet til kristelige andagtsbøkers utgivelse* (*Risttalaš rohkogirjjiid almmuhan fitnodat*). Dat áidna čáppagirjjálašvuođa girji sámegillii Norggas ovdal 1970-logu, *Bæivve-Alggo*, ja dan ruhtadii girječálli ieš. Ekonomalaš vuoddu girjealmmuhemiid lassáneapmái 1970-logu rájes (gč. Govus 5.1) vuolgá guovtti politihkalaš doaibmabijus: Vuosttažettiin lassánit skuvlabuvttadeamit go

davvisámegiella bohtá mielde minstarplánii, nu ahte stáhta ferte ruhtadit skuvlagirjjiid sámegillii. Nubbi lea ahte šaddá álkit buvttadit čáppagirjjálašvuoda almmuhemiid, go 1971 áshuvvo sámii girjjálašvuhtii lávdegoddi Kárášjoga girjerádjosis, maid Norgga kulturráđđi ruhtadii. *Čállagat* čálaráidu (gč. 2.3 badjelis) lei njuolggo boađus das. Norgga kulturráđđi juolludii 90000 ruvno jahkái 1971, mii dađistaga lassánii 651000 ruvnu 1986, ja álggahii dakkár sisaoastinortnega sámegiela girjjálašvuhtii, seammás go sámegiela girječállit ožžo stipeandda (NAČ 1987: 34 s.58).

Eará mávssolaš erohus eavttuin sámegiela girjebuvttadeapmái dáhpáhuvvá dán mañemus áigodagas: sierra sámii lágádusat áshuvvojit, mas lágádusredaktevrras lea váldofokus redigeret ja almmuhit girjjiid sámegillii. *Jár'galæd'dji* lágádus almmuhišgoahtá girjjiid 1976 rájes, dađi mielde áshuvvojit *DAT* (1985), *Girjegiisá* (1987), *Davvi Girji* (1990), *Iđut* (1991) ja *ČálliidLágadus* (1999). Go oahppoplánaid, lágádusaid, doarjagiid girječállide ja almmuhemiid geahččá oktii, de leat dat fáktorat mat fertejit leat sajis ovdal go lassánit girjealmmuheamit, maid mii oaidnit áigodagas 1990-1994 (gč. Govus 5.7).

Go davvisámegiela guokte čállinvuogi rivdet oktan čállinvuohkái 1979 rájes, de dat maid váikkuha girjebuvttadeapmái. Davvisámegiella šaddá čállingiella mainna čohkke gielahubmit rastá majoritehtagiellaráji, juoga mii maid lei guovddáš ággan čállinvuogi odastussii (gč. Magga 1994). Mávssoleamos ávki dás lea ahte buot davvisápmelaččat ožžo seamma čállingiela, mii dagaha ahte girječállit suoma bealde maid ožžo doarjaga maid dat ođđa sámepolitihkka Norggas lea mielddisbuktán, ja ahte Norgga beale sámegiela lohkkiide šattai arvat eambo girjjálašvuota. Measta bealli dain 50 čáppagirjjálašvuoda girjjiin, mat olggosaddjit 1990-logus Norggas (govus 5.8), leat čállon Suoma beale girječállin.

5.4 Čoahkkáigeassu

Sámii girjebuvttademiid statistihkka Norggas rievddada hirmadit čuohtejagiid áigodagas. Vaikko ovdal nuppi máilmmisoađi leat almmuhanlogut rievddadan, ja muhtin dihto dutkiin lea leamaš unnit eambo buvttadeaddji áigodagat, de leat almmuhanlogut ja viidodat stivrejuvnon politihkalaččat olles áigodaga. Almmuhanstatistihka bokte sáhtá dan dihte ipmirdit dan politihka mii lea jođihuvvon áiggis áigái.

Almmuhanloguid ovdal 1900-loguid lea girku stivren iežas rievddadeaddji vuoruhemiiguin. 1900-logu rájes čuovvu almmuhantákta geažos áigge stáhta ráđđejeaddji sámepolitihka. Jus eat geahča oskkolaš ja dieđalaš almmuhemiid, de olles 1890-1939 áigodaga almmuhuvvojit dušše 10 almmuheami davvisámegillii (govus 5.4), ja bealli dain lei sápmelaččaid iežaset áigumuša vuodul. Gaskal 1913 gitta dassá go čállinvuohki rievdaduvvui 1979 iige almmuhuvvo oktage romána sámegillii Norggas. Jagiin 1950 rájes gitta 1973 rádjái almmuhuvvojit golmmageardánit eambo girjji, vaikko ledje ge čielga politihkalaš mearrádusat dahkon 1948 ja ovddos guvlui, de eai baljo almmuhuvvo skuvlagirjjiid ovdal go 1974, ja dat moadde mat almmuhuvvojit lea boađus priváhta áigumušain ja soaitáhagain. Go davvisámegiela

girjealmmuhanstatistihka leat guorahallan, de čájehuvvo dat ahte manai okta buolvageardi go ođđa politihkka hábmejuvvui dassái go dat doaibmagođii.

Go davvisámegiella čállingiella rievdaduvvui 1979, de čoahkkana davvisámegiella giellaservodat, ja leat ollu Suoma beale girječállit geat leat bárrahii veahkin ásaheame sámegielat čáppagirjjálašvuoda. 1990-logu rájes lassána girjebuvttadeapmi beliin fas ođđasit. Lassáneapmái váikkuha go šaddet eambo oahpahasat, main davvisámegiella lea oahpahasgiellan, ja maddái go sámegiella ovtastuvvo hálddahaslašgiellan.

Maŋŋil go giellapolitihkka rievdá 1970 rájes, de lassána relatiiva oassi sámegielat girjebuvttadeamis 2%o gitta birrasii 8%o rádjái obbalaš girjebuvttadeami ektui, mii lei áigodagas ovdal doaibmi dáruiduhttináigodaga (gč. govus 5.2). Vaikko báikkálaš girjjiid ja digaštallangirjjiid lohku váikkuhuvvo giellaservodaga sturrodagas gos dat lea, de ii leat nu ahte lea njuolgut oktavuoha gaskal das man oallugat giellaservodagas hupmet giela ja man ollu girjjiid sii dárbbasit. Jus sámegielat servodagat galget ceavzit ođđa áiggis, de dárbbasit oahppit oahppogirjjiid, oahpaheadjit oahpaheadjerávvgiid, nuorat dárbbasit teavsttaid daidda ođđa jurdagiidda mat bohciidit nuorravuodaáiggis, dan gillii mas bohciidit. Buot ahkejoavkkut dárbbasit girječálliid beassat ovdanbuktet dan maid muđui ii sáhte dadjat, ja giellaservodat dárbbasa teavsttaid guovddáš fáttaid birra, mat ovdanbuktet daid. Jus teavsttat galget ovdanbuktot sámi geahččanguovllus, de fertejit čállot sámegillii. Vai galgá nu guhkás boahtit, de ii leat gávccii promilla girjebuvttadeapmi doarvái dan ektui mii dárogilli almmuhuvvo

5.5 Doaibmabijut

- Go skuvllain dál čadahuvvo eanas oahpahas davvisámegillii ja go leat davvisámegielat oahpponeavvut, de lea vuosttaš geardde čuođi jagis go ovtta buolvva sápmelaččat buorebut máhttet eatnigielaset go dárogiela, maddái čállingiela dáfus. Dát berre váikkuhit maid sámegielat girjebuvttadeapmái.
- Ferte ain joatkit áŋgiruššat davvisámegielat girjebuvttadeami hárrái, nugo daid maŋemus logijagiin lea dahkkon. Ain dárbbasuvvo ođđa áššiid birra čállot, ja go oahppoplánat rievdaduvvojit jotkkolaččat, de dat maid gáibida ođđa oahppogirjjiid.
- Go oahppogirjjiid historjjás, oskku- ja servodatfágas álgoálggus leat čállon sámegillii, de lea dat dahkan vejolažžan fállat oahpahusa mii lea relevánta sámegielat ohppiide. Go lulli- ja julevsámegiella skuvllas dađistaga lassána, de šaddá lunddolažžan jorgalit ja heivehit daid girjjiid, dan sadjái go jorgalit sullasaš dárogielat girjjiid.
- Go šattai oktasaš davvisámegiella čállingiella, de čájehuvvui ahte dat nanusmahttii sámegielat čáppagirjjálašvuoda. Dainna ovttasbargguin berre ain joatkit. Vaikko iešguđet oahppoplánat iešguđet riikkain dagaha váttisvuodaid ávkkástallat seamma oahppogirjjiiguin, de berrejit oahppogirjjiid girječállit ja lágádusat dain iešguđet riikkain eambo ávkkástallat nubbi nuppis.

- Eambbo guovddáš teavsttat, nugo *Veien til førerkortet* (geaidnu vuodjinkortii) ja *Jegerprøveboka* (bivdiidgeahččaleami girji) eai gávdno sámegillii. Diekkár girjjiid dárbbasit vai oažžut doaibmi sámegielat servodaga. Fágagirjjálašvuotta, earret skuvllaid lohkanmeari, lea obbalaččat unnán davvisámegiela girjjálašvuodas.
- Sámegiela čáppagirjjálašvuodas leat ain oalle unnán girječállit. Vai oažžut eambbo girječálliid, de gáibida dat doaibmabijuid nugo sámegielat girječállinoahppu ja ulbmillaš girječállinstipeanda.
- Sámegielat teaksta lea mávssolaš resursa, ja berrejit leat buorit rutiinnat vai visot sámegielat almmuheamit leat olámuttos giellateknologalaš dutkamii ja ovdáneapmái, mii lea ávkin olles sámegiela giellaservodahkii.

5.6 Girjjálašvuotta

- Anttonen, Kaija, & Hirvonen, Vuokko (red.) (2017). *Pedar Jalvi: Lumihutaleita ja pieniä pakinoita*. Enare: Kieletär Inari.
- Bergsland, Knut (1951). *Hvordan den nye samiske rettskrivingen ble til*. Sámi ællin I (s. 28–50). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, Ivar (2011). *Påskeresolusjonen i 1960 – Karasjoks etnopolitiske oppgjør*. *Heimen 3* (s. 195–206).
- Boon, Inez (2005). *Tospråklig undervisning – for barnets skyld / Guovttegielalaš oahpahuš – máná dihtii*. I: *Samisk skolehistorie 1*. Henta frá <http://skuvla.info/skolehist/boon-n.htm>, <http://skuvla.info/skolehist/boon-s.htm>
- Boyesen, Einar (1956). *Samenes skole- og utdannelsesspørsmål*. *Sameliv – Same Ællin*. *Samisk Selskaps Årbok 1956–1958*.
- Brygfjeld, Chr. (1923). *Brev til Kirke- og undervisningsdepartementet 29. juni 1923*. Henta frá <http://skuvla.info/skolehist/brygfjeld-fhs-tn.htm>
- Eberhard, David M., Simons, Gary F. & Fennig, Charles D. (red.) (2020). *Ethnologue: Languages of the World. Twenty-third edition*. Dallas, Texas: SIL International. Henta frá <http://www.ethnologue.com>
- Forsøksrådet for skoleverket (1960). *Læreplan for forsøk med 9-årig skole*. Utgitt i kommisjon hos Aschehoug.
- Gustavsen, John (2012). *Hvem var Anders Larsen?* Nordlys, 3. mai 2012. Henta frá <https://www.nordlys.no/kronikk/hvem-var-anders-larsen/s/1-79-6042397>
- Hidle, Johannes, & Otterbech, Jens (red.) (1917). *Fornorskningen i Finmarken*. Kristiania: Lutherstiftelsens bokhandel.
- Kulturdepartementet (1987). *Samisk kultur og utdanning. De enkelte sektorer. Administrasjon*. NOU 1987: 34.
- Kyrkje- og undervisningsdepartementet (1974). *Mønsterplan for grunnskolen*. Oslo: Aschehoug. Henta frá http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007061901032
- Larsen, Camilla Bakken (2012). *Oppgjøret som forsvant? Norsk samepolitikk 1945–1963*. Tromsø: UiT. Henta frá <https://hdl.handle.net/10037/4296>
- Magga, Ole Henrik (1994). *Hvordan den nyeste nordsamiske rettskrivingen ble til*. *Festskrift til Ørnulv Vorren* (s. 269–281). Tromsø museum, Universitetet i Tromsø.
- Nystad, Kristine & Lund, Svein (2009). *Samisk lærebokhistorie – glimt frå ei uskriven historie*. I: Skjelbred/Aamotsbakken (red.): *Norsk lærebokhistorie II – En kultur- og danningshistorie*, Novus forlag 2009. Henta frá <http://skuvla.info/sambok-n.htm>

- Qvigstad, Just (1899). Uebersicht der geschichte der lappischen sprachforschung. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XVI, 3 (s. 11–29).
- Samordningsnemnda for skoleverket (1948). Tiltråding III om samiske skole- og opplysnings spørsmål. Oslo: Brødrene Tengs trykkeri.
- Simonsen, Hanne Gram (2009). Knut Bergsland. *Norsk biografisk leksikon*. Henta frå <https://nbl.snl.no>.
- Zachariassen, Ketil (2012). *Samiske nasjonale strategar. Samepolitikk og nasjonsbygging 1900–1940*. Isak Saba, Anders Larsen og Per Fokstad. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Aarseth, Bjørn (2006). *Norsk samepolitikk 1945–1990*. Oslo: Vett & viten.

6 Sámi logut – fásta tabeallat

Anders Sønstebo, seniorrádđeaddi, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat (SGD)

6.1 Álggahus

Dán kapihttalis ovdanbuvttán muhtin guovddáš tabeallaid mat govvidit makkár dilli lea mávssolaš surggiin sámi duohtavuodas. Dat leat fásta tabeallat mat leat mielde juohke girjealmmuheames, ja mat dasto addet gova movt iešguđet áššit rievddadit guhkes áiggi badjel. Kapihttal sisttisdoallá dán almmuheames 16 tabealla ja vihtta govvosa mat leat juhkkon čieža fágasuorgái, ja mat čuvgehit mávssolaš fáttáid sámi servodagas. Eanemus lági mielde leat sámi servodagat buohtastahtton eará guovlluiguin davábealde Sáltoduoddara, ja Norggain obbalaččat. Statistihkka lea vuodđuduvvon geográfalaččat, ja sámi servodagat leat dán oktavuodas definerejuvvon Sámedikki ealáhusaid doarjaortnegiid doaibmaguovlu (SED-guovlu).

Dán almmuheamis leat válljen doalahit daid ovdalaš suohkanstruktuvrraid, namalassii ahte 1.1.2020 lea lonuhuvvon 31.12.2019 muhtin tabeallain. Dat lea álkidahttima dihte go galgat guhkes áiggi ektui buohtastahttit loguid

Vuosttaš fáddá lea álbmot, mas deattuhuvvo movt olmmošhivvodat rievddada, ja makkár áššit váikkuhit álbmotovdáneapmái, namalassii man ollu leat riegádan ja jápmán, sisafarren ja eretfarren. Čájehuvvo agi ja sohkaabeale čohkkehus ja dilli čuvgejuvvo iešguđet geográfalaš dásis SED-guovllus, suohkaniin ja riikkas obbalaččat.

Nubbe fáddá lea oahpahas. Statistihkas leat logut oahpahasdásis, mas SED-guovlu buohtastahtto eará guovlluiguin davábealde Sáltoduoddara ja obbalaččat Norggain. Dákko čájehuvvo maid tabealla mii čuvgeha man oallugat heitet joatkkaskuvllas.

Movt sámegeiella adno skuvllain ja mánáidgárddiin lea goalmmát fáddá. Dás leat golbma tabealla mat mitalit movt sámegeiella atnu ovdána, nugo mánáidgárddiin, vuodđoskuvllas ja joatkkaskuvllas.

Dienas ja barggahus lea njealját ja viđát fáddá, mii čájehuvvo guvttiin tabeallain, ja mas ovdanboahatá olbmuid gaskamearálaš dienas ja vearru, ja barggahusa olbmuid sohkaabealli ja ealáhus. Dasa lassin leat guokte ealáhustabealla mas nubbi tabealla čájeha fitnodagaid ealáhussurggiin ja nubbi mii earenoamážiid geahččá boazoealáhusa hárrái.

Čihččet ja mañemus fáddá lea Sámediggeválgga. Čájehuvvojit guokte válgatabealla mat leat vuodđuduvvon mañemus Sámediggeválgga (2017) ektui, mat čájehit bellodagaid/válgalisttuid dohkkehuvvon jienaid ja välljejuvvon Sámediggeáirasiid.

6.2 Muhtin kommentárat tabeallaide

Álbmot

Ledje 54 307 olbmo geat orro Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid guovllus (SED-guovlu) ođđajagimánu 1.beavvi 2020, gos olmmošlohku lea njiedjan 494 olbmui ovddit jagi ektui. Guđa jagi áigodagas 2011 rájes lea leamaš dássedis olmmošlohku, muhto 2017 oinniimet čielgasit njiedjama, mii ain lassánii 2018 ja joatkašuvai 2019. Leat dušše guokte jagi (2003 ja 2006) go olmmošlohku njiejai eambo mañnil duhátjagemolsuma. Seammás go olmmošlohku lassánii 0,7 proseanttain Norggas 2019, de SED-guovllus njiejai olles 0,9 proseanttain, nugo jagi ovdal maid dagai.

SED-guovllus lea čađa áiggi leamaš riegádahttinuolláibáza duhátjagemolsuma rájes, namalassii ahte leat eambo jápmán go riegádan olbmot. Mañnil go guokte jagi leat leamaš heajos «olahusat», de sáhtii registreret ahte jápme unnit olbmo go mángga jahkái lei dahkan ja seammás riegádedje veahá eambo. Oktiibuot dat dagahii ahte lohku lei seamma dásis go 7-8 jagi, go ledje 40 olbmo unnit riegádahttinuolláibáhcegis go jagi ovdal ja lagabui 60 unnit go 2017. Norggas davábealde Sáltoodddara njiejai olmmošlohku 0,3 proseanttain, vaikko lei ge riegádahttinbadjebáza, juoga maid oallugat leat fuomášan.

Áigodagas 2011–2016 buhtadii nettosisafárren riegádahttinuolláibáhcega, muhto 2018 jorggihii dat dan negatiiva trendii, maid oinniimet áigodagas 1990–2010. 2019 registreret ahte ovdáneapmi lassána ja ledje lagabui 300 eambogat geat fárrejedje olggos SED-guovllus go sisa. Váldosivva dasa lea eretfárrentákta maid oinniimet álggus 2000-logus, seammás go sisafárren njiejai guvlui. Go álbmogis leat dađistaga eambo nissonolbmot geat leat mánnáoazžunagis, de dat juo muitala ahte riegádahttinuolláibáza ii unno lagamus áiggis. Jus olmmošlohku galgá stáđásmuvvat, de ferte eretfárren rievdat fas 2013–2014 dássái.

Mañemus jagiid positiiva nettosisafárremii lea váikkuhan dat go olgoriikkalaččat leat fárren guvlui, juoga mii dál lea garrasit njiedjan. Go 2018 oinniimet ahte olgoriikkalaš sisafárremiid lohku njiejai, de 2019 lei baicca nuppe ládje ahte ledje eambogat geat fárrejedje olgoriikii. Go SED-guovlu 2019 “massii” 503 olbmo eará suohkaniidda Norggas, de lei nettosisafárren olgoriikkas guvlui 211 olbmui.

Leat eambo dievdoolbmot go nissonolbmot geat orrot SED-guovllus. 52,3 proseanta leat dievdoolbmot ja 47,7 proseanta leat nissonolbmot, mii dagaha erohusa 2500 olbmui. Lea bas ládje eanetlohku dievdoolbmui Norggas obbalaččat, muhto erohus gaskal dievdoolbmuid ja nissonolbmuid logus lea ollu unnit riikkas obbalaččat go SED-guovllus. Sohabeale dássehisvuohta lea leamaš seamma dásis juo guhkes áigodaga, muhto orui buorráneame ovttá áigodaga. Dál lea goitge stuorit erohus go goassege ovdal lea leamaš dán statistihkka áigodagas.

Ahkečohkkehus SED-guovllus lea rievddadan 1990 logu rájes. 31 proseanta ássiin ledje 60 jagi ja boarráseappot ođđajagimánu 1. beaivvi 2019, seammás go dán ahkelogu lohku lei 10 proseanta unnit 1990. Sullasaččat lei vuollel 30 jahkásaččaid lohku njiedjan 43 proseanttas 1990 gitta 32 prosentii 2020. Ahkečohkkehus lea maid rievdan muđui Norggas, muhto erohus lea ollu eambbo SED-guovllus.

Fárremat leat maid veahkin váikkuheame dan stuora ahkeerohussii. 2019 lei nettoerETFárren buot ahkejoavkkuin earret 45–69 jahkásaččain, mii guoská goappaš sohkabeliide. Ahte ledje eambbogat daid boarrásepmosiid gaskkas (70+ jahkásaččat) geat 2018 fárrejedje eret SED-guovllus, go sisa guvlui, lei ođđa tendensa mii ain jotkkii 2019. Oinniimet buriid fárrenloguid boarráseamos bargonávccalaš ahkásaččaid gaskkas, namalassii lei buorre nettosisafárren, ja eanas oassi nettosisafárremis lei go olgoriikkas fárrejedje eanas nissonolbmot ahkejoavkkus 20–44 jahkásaččain guvlui.

Leat stuora erohusat guovlluid mielde SED-guovllus go guoská álbmotovdáneapmái. Ráisa Romssas lea dat áidna suohkan gos olmmošlohku lea lassánan 1990 rájes, ja vel doppe nai njiejai olmmošlohku 2019. Omasvuonas ja Kárášjogas lea 2019 vuosttaš gearde gáhččan vuolábeallái ráji go guoská guhkesáiggi negatiiva álbmotrievdamii. Buot vearrámus ovdáneapmi lea leamaš Láhpi suohkanis, gos olmmošlohku lea lagabui beliin njiedjan dan mañemus 30 jagis, muhto maiddái Fálesnuoris, Divttasvuonas, Gáivuonas, Rivttain ja Návuoas lea olmmošlohku njiedjan eambbo go 25 proseanttain dán áigodagas. Lea maid mearkkašan veara ahte oassi stuora suohkaniin, nugo Tromsa ja Áltá mat gullet SED-guvlui, doppe lea maid olmmošlohku measta beliin njiedjan 1990 rájes. Muosáin, mii gullá maid SED-guvlui, orro 31.12.2019 399 olbmo, mii mearkkaša ahte doppe lea olmmošlohku njiedjan badjel 60 proseanttain dán áigodagas. Dušše dan mañemus jagi njiejai doppe olmmošlohku 5,5 proseanttain. Porsángu, Deatnu ja Skiervá leat dat áidna suohkanat gos mañemus jagis lea leamaš positiivvalaš álbmotovdáneapmi.

Oahpahus

Leat dađistaga unnit oahppit geat heitet joatkkaskuvllas go buohtastahtá daid mañemus jagiiguin. Leat gal ain eambbogat geat heitet skuvllas SED-guovlluin go muđui riikkas, muhto erohus unnu dađistaga. Sii geat álge joatkkaskuvlii vuosttaš ceahkkái 2013, sis ledje 70,8 proseanta geat olahedje lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda čakčat 2019. Sullasaš logut muđui guovlluin davábealde Sáltoduoddara lei 73,2 proseanta ja 78,1 proseanta ges muđui Norggas.

Sámeigiella skuvllain ja mánáidgárddiin

893 oahppis lei davvisámeigiella vuosttašgiellan vuodđoskuvllas 2019. Dat lea okta eambbo go jagi ovdal ja lei stuorimus lohku mañnil 2011. Dasa lassin ledje 1288 oahppi geain lei davvisámeigiella nubbingiellan. Dat lea veaháš eambbo go jagi ovdal ja lea dat stuorimus lohku 2008 rájes.

Dienas ja barggahus

Bruttodienas lea mealgat vuollelis SED-guovllus go muđui riikkaosis, ja lea ain stuorit erohus go buohtastahtta obbalaččat Norggain. 2018 lei measta 70 000 ruvno erohus riikka gaskamearálaš bruttodietnasis ja eará guovlluin davábealde Sáltouddara lei ges 50 000 ruvno erohus. Dát lea hui dábalaš guovlluin gos stuora oassi álbmogis barget vuoddoealáhusain. Go gaskamearálaš ealáhusdientasat leat birrasiid 10 000 ruvno eambo, de lea dát dušše oassi dan čilgehussii mii čilge dienasdási SED-guovllus.

Dat lea hui dábalaš guovllus gos lea stuora oassi geat barget vuoddoealáhusain. Go ealáhusdientasat gaskamearálaččat leat measta 10 000 ruvno eambo, de leat dušše oassi seamma sivas mii čilge dienasdási SED-guovllus.

Ealáhus

Ealáhusstruktuvra SED-guovllus mii lea mihtiduvvon barggahusosiin, ii leat dramáhtalaččat rievdan dan mañemus logi jagis. Vuoddoealáhusat leat ain mávssolaččat, vaikko dál lea dušše vuollelaš juohke logát barggahus olmmoš gii bargá eanandoalus, vuovdedoalus dahje guolástemiin. Oassi lea njiedjan 1,8 proseantačuoggain 2009 rájes, muhto dán rievdamas oaidnit olles Norggas. Mearkkašahtti lea ahte sii geat barget industriijas lea lassánan 5,7 proseanttas gitta 7,7 prosentii. Muđui Norggas davábealde Sáltouddara lea dát oassi njiedjan 6,2 proseanttas 5,5 prosentii dán áigodagas. Lea maid mearkkašan veara ahte SED-guovllus barget eambogat huksen- ja ráhkadusbargguin go muđui dahket Norggas davábealde Sáltouddara.

6.3 Tabellat ja govadusat

SED-guovlu lea Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid doaibmaguovlu. Mearriduvvon SED-guovlu 01.01.2012 lea biddjon vuodđun.

Tabella 7.1 Álbmotlohku ođđajagimánu 1. beaivvi, riegdán, jápmán, ja fárremat. SED-guovlu oktiibuot

	<i>Álbmotlohku ođđajagimánu 1. b.</i>				<i>Álbmotlassáneapmit ***</i>						
	<i>Oktii- buot</i>	<i>Dievdo- olbmot</i>	<i>Nisson- olbmot</i>	<i>Eallin aga- riegá- dan*</i>	<i>Jáp- mán</i>	<i>Riegá- dan- bad- elbá- za</i>	<i>Sisa- fárre- mat ***</i>	<i>Eret- fárre- mat ***</i>	<i>Netto- sisafárren</i>	<i>Oktii- buot</i>	<i>Pro- sea- nta</i>
1990	65 147	33 955	31 192	918	764	154	2 218	2 583	-365	-343	-0,5
1995	63 850	33 160	30 690	862	732	130	2 090	2 819	-729	-718	-1,1
2000	59 972	31 101	28 871	749	680	69	2 591	3 005	-414	-308	-0,5
2001	59 664	30 919	28 745	642	659	-17	2 493	2 741	-248	-484	-0,8
2002	59 180	30 665	28 515	625	692	-67	2 292	2 590	-298	-283	-0,5
2003	58 897	30 531	28 366	553	676	-123	2 129	2 422	-293	-617	-1,0
2004	58 280	30 188	28 092	575	638	-63	2 146	2 399	-253	-413	-0,7
2005	57 867	29 987	27 880	569	583	-14	2 109	2 427	-318	-354	-0,6
2006	57 513	29 771	27 742	603	627	-24	2 054	2 671	-617	-598	-1,0
2007	56 915	29 507	27 408	565	666	-101	2 236	2 559	-323	-395	-0,7
2008	56 520	29 284	27 236	527	593	-66	2 111	2 303	-192	-378	-0,7
2009	56 142	29 045	27 097	546	627	-81	2 225	2 281	-56	-208	-0,4
2010	55 934	28 951	26 983	507	608	-101	2 302	2 434	-132	-299	-0,5
2011	55 635	28 858	26 777	492	621	-129	2 532	2 367	165	-4	0,0
2012	55 631	28 862	26 769	444	620	-176	2 562	2 291	271	21	0,0
2013	55 652	28 921	26 731	472	639	-167	2 588	2 349	239	-33	-0,1
2014	55 619	28 904	26 715	481	597	-116	2 569	2 437	132	-45	-0,1
2015	55 574	28 891	26 683	469	609	-140	2 558	2 414	144	12	0,0
2016	55 586	28 963	26 623	448	597	-149	2 779	2 594	185	-42	-0,1
2017	55 544	29 021	26 523	407	632	-225	2 455	2 374	81	-241	-0,4
2018	55 303	28 923	26 380	394	603	-209	2 243	2 437	-194	-502	-0,9
2019	54 801	28 651	26 150	425	594	-169	2 303	2 595	-292	-494	-0,9
2020	54 307	28 401	25 906								

* Eallinaga riegdán rehkenastojit ogit, main lea leamaš heagga go riegdádedje.

** Guoská sisa-/eretfárremiidda Norgga báikkiin ja olgoriikkas.

***Álbmotlassáneapmin rehkenasto erohus mii lea gaskal ođđajagimánu 1. beaivvi dan jagis rájes gitta ođđajagimánu 1. beaivái jagi maŋŋil. Registrerendábiid dihte ja spiehkastemiin fárrendieduid kvalitehta dihte vuodđobirrašiin muhtin suohkaniin, de čájehit riegdán-jápmán-sisafárren-eretfárren logut čájehit eará loguid. Suohkaniid dásis leat diet erohusat smávvat, muhto sáhttet leat mearkašahhti muhtin suohkaniin, nugo SED-guovlluid statistihkas.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Tabealla 6.2 Álbmotlohku SED-guovllus, sohkabeali ja agi mielde oddajagimánu 1. beaivvi

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2020 pro- seantan
Oktiibuot	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 574	54 307	100,0
0-9 jagi	7 969	8 255	7 706	6 756	5 852	5 372	4 719	8,7
10-19	10 133	8 178	7 573	7 688	7 594	6 693	6 031	11,1
20-29	10 055	10 356	7 821	6 375	5 810	6 500	6 422	11,8
30-39	8 814	8 268	7 964	7 735	6 273	5 526	5 519	10,2
40-49	8 357	8 938	8 120	7 617	7 715	7 746	6 646	12,2
50-59	6 343	6 729	7 898	8 447	7 841	7 669	7 937	14,6
60-69	6 299	5 796	5 709	6 198	7 486	8 027	7 551	13,9
70-79	4 894	4 838	4 573	4 358	4 593	5 143	6 333	11,7
80-89	2 027	2 203	2 273	2 305	2 342	2 385	2 651	4,9
90 ja eanet	256	289	335	388	428	513	498	0,9
0-5 jagi	4 807	5 124	4 556	3 748	3 370	3 035	2 673	4,9
6-15	8 542	7 849	7 701	7 719	6 998	6 076	5 560	10,2
16-66	42 756	41 785	38 902	37 722	36 361	35 992	34 330	63,2
67 ja eanet	9 042	9 092	8 813	8 678	9 205	10 471	11 744	21,6
Albmát	33 955	33 160	31 101	29 987	28 951	28 891	28 401	100,0
0-9 jagi	4 118	4 233	4 012	3 442	2 935	2 670	2 382	8,4
10-19	5 162	4 221	3 911	4 027	3 987	3 473	3 110	11,0
20-29	5 556	5 625	4 219	3 462	3 087	3 504	3 554	12,5
30-39	4 781	4 442	4 311	4 130	3 325	2 977	2 944	10,4
40-49	4 609	4 918	4 383	4 031	4 100	4 095	3 536	12,5
50-59	3 429	3 618	4 271	4 592	4 214	4 103	4 230	14,9
60-69	3 179	3 017	2 994	3 259	3 982	4 282	4 042	14,2
70-79	2 208	2 156	2 088	2 102	2 278	2 625	3 238	11,4
80-89	822	820	828	838	932	1 006	1 204	4,2
90 ja eanet	91	110	84	104	111	156	161	0,6
0-5 jagi	2 481	2 635	2 368	1 875	1 699	1 488	1 376	4,8
6-15	4 399	4 050	3 981	4 044	3 609	3 088	2 792	9,8
16-66	23 059	22 494	20 892	20 202	19 349	19 258	18 428	64,9
67 ja eanet	4 016	3 981	3 860	3 866	4 294	5 057	5 805	20,4
Nissonat	31 192	30 690	28 871	27 880	26 983	26 683	25 906	100,0
0-9 ár	3 851	4 022	3 694	3 314	2 917	2 702	2 337	9,0
10-19 ár	4 971	3 957	3 662	3 661	3 607	3 220	2 921	11,3
20-29 ár	4 499	4 731	3 602	2 913	2 723	2 996	2 868	11,1
30-39 ár	4 033	3 826	3 653	3 605	2 948	2 549	2 575	9,9
40-49 ár	3 748	4 020	3 737	3 586	3 615	3 651	3 110	12,0
50-59 ár	2 914	3 111	3 627	3 855	3 627	3 566	3 707	14,3
60-69 ár	3 120	2 779	2 715	2 939	3 504	3 745	3 509	13,5
70-79 ár	2 686	2 682	2 485	2 256	2 315	2 518	3 095	11,9
80-89 ár	1 205	1 383	1 445	1 467	1 410	1 379	1 447	5,6
90 ja eanet	165	179	251	284	317	357	337	1,3
0-5 jagi	2 326	2 489	2 188	1 873	1 671	1 547	1 297	5
6-15	4 143	3 799	3 720	3 675	3 389	2 988	2 768	10,7
16-66	19 697	19 291	18 010	17 520	17 012	16 734	15 902	61,4
67 ja eanet	5 026	5 111	4 953	4 812	4 911	5 414	5 939	22,9

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.3 Álbmotlohkuodđajagimánu 1. beaivvi, suohkaniid mielde mat ollásii dahje belohakkii leat meroštallon SED-guovllun

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020*
SED-guovlu oktiibuot	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 574	54 307
2030 Máтта-Várjjat, SED	1 869	1 790	1 517	1 476	1 602	1 505	1 383
2030 Máтта-Várjjat eará guovllut	7 772	8 123	8 015	7 987	8 136	8 716	8 775
2027 Unjárga	1 037	1 048	965	901	884	934	926
2025 Deatnu	3 195	3 272	3 074	3 037	2 912	2 909	2 918
2023 Gámgaviika	1 424	1 455	1 288	1 114	1 009	1 116	1 132
2022 Davvesiida, SED	501	438	390	379	341	325	319
2022 Davvesiida, eará guovllut	1 253	1 140	1 073	1 051	1 001	1 018	971
2021 Kárášjohka	2 652	2 788	2 901	2 876	2 789	2 708	2 628
2020 Porsáŋgu	4 475	4 461	4 451	4 299	3 991	3 925	3 998
2019 Davvinjárga, SED	757	737	667	629	595	585	543
2019 Davvinjárga, eará guovllut	3 218	3 177	2 850	2 786	2 590	2 693	2 619
2018 Muosat, SED	399	334	248	194	170	177	154
2018 Muosat, eará guovllut	1 440	1 386	1 229	1 199	1 097	1 064	1 071
2017 Fálesnuorri	1 394	1 266	1 106	1 080	1 026	1 049	973
2014 Láhppi	1 687	1 552	1 426	1 266	1 087	989	888
2012 Áltá, SED	1 625	1 472	1 245	1 152	1 013	906	862
2012 Áltá, eará guovllut	13 232	14 866	15 592	16 476	17 667	18 992	19 927
2011 Guovdageaidnu	2 953	3 141	3 068	2 997	2 949	2 914	2 910
1943 Návuotna	1 615	1 602	1 435	1 401	1 316	1 226	1 191
1942 Ráisa	4 697	4 905	4 821	4 744	4 757	4 882	4 861
1941 Skiervá	3 082	3 081	2 934	3 003	2 881	2 895	2 927
1940 Gáivuotna	2 819	2 677	2 369	2 288	2 207	2 182	2 071
1939 Pmásvuotna	1 836	1 939	1 872	1 934	1 888	1 898	1 829
1938 Ivgu	3 595	3 479	3 225	3 158	3 152	2 922	2 794
1936 Gálsa	2 774	2 611	2 496	2 372	2 371	2 289	2 200
1933 Báhcavuotna	6 378	6 085	5 749	5 560	5 515	5 720	5 559
1925 Orješ-Ráisa, SED	711	655	626	614	609	607	603
1925 Orješ-Ráisa, eará guovllut	2 727	2 818	2 668	2 716	2 757	2 844	2 861
1923 Siellat	2 586	2 505	2 346	2 244	2 211	2 219	2 146
1920 Loabát	1 149	1 117	1 052	1 029	1 012	1 008	1 034
1919 Rivttát	1 483	1 416	1 345	1 268	1 150	1 137	1 091
1913 Skánit	3 409	3 303	3 109	2 954	2 855	2 988	2 979
1902 Tromsa, SED	1 416	1 209	1 039	920	845	796	731
1902 Tromsa, eará guovllut	49 132	54 467	58 106	61 638	66 460	71 885	76 243
1853 Evenášši, SED	236	328	295	274	256	249	236
1853 Evenášši, eará guovllut	1 494	1 293	1 228	1 143	1 101	1 136	1 112
1850 Divttasvuotna	2 622	2 465	2 302	2 150	2 007	1 996	1 912
1849 Hápmir, SED	317	296	277	230	219	229	235
1849 Hápmir, eará guovllut	1 995	1 919	1 731	1 606	1 533	1 582	1 509
1805 Áhkkánjárga, SED	454	423	334	324	315	289	274
1805 Áhkkánjárga, eará guovllut	18 143	18 497	18 266	18 188	18 087	18 564	18 237

* 2020 leat 31.12.2019 logut adnon, vai suohkanstrukturvrra sáhtá njuolga buohtastahtit.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.4 Álbmotlohku oddajagimánu 1. beivvi 2018 ja rievdamat 2017, Norggas davábealde Sáltođuoddara, regiuvnnaid mielde

	Olbmoš lohkku 1.1.2019	Ellin riegádan*	Jápmán	Riegádan-las-sá-neapmi	Sisafárren**		Olggosfárren		Netto sissafárren	Olbmoš lassá-neapmi***		Olbmoš lohkku 1.1.2019
					Oktii-buot	Dás olgo-riikkas	Oktii-buot	Dás olgo-riikkas		Oktii-buot	Dás olgo-riikkas	
Norga davábealde Sáltođuottar, oktiibuot	407 974	3 771	3 553	218	19 390	3 839	20 906	2 111	-1 516	-1 290	-0,3	406 684
SED guovlut oktiibuot	54 801	425	594	-169	2 718	504	3 010	293	-292	-494	-0,9	54 307
Eará guovlut**** oktiibuot	353 173	3 346	2 959	387	16 672	3 335	17 896	1 818	-1 224	-796	-0,2	352 377
Nuorta-Finmárku	24 820	218	242	-24	1 178	259	1 472	179	-294	-319	-1,3	24 501
- SED	3 827	25	50	-25	211	61	243	56	-32	-67	-1,8	3 760
- Eará guovlut	20 993	193	192	1	967	198	1 229	123	-262	-252	-1,2	20 741
Sis Finmárku	12 441	122	123	-1	610	67	593	40	17	13	0,1	12 454
- SED	12 441	122	123	-1	610	67	593	40	17	13	0,1	12 454
Oarji Finmárku	38 602	388	305	83	1 922	393	2 092	251	-170	-85	-0,2	38 517
- SED	3 464	17	37	-20	227	37	254	20	-27	-44	-1,3	3 420
- Eará guovlut	35 138	371	268	103	1 695	356	1 838	231	-143	-41	-0,1	35 097
Davvi-Tromsa	18 065	134	189	-55	783	155	920	86	-137	-192	-1,1	17 873
- SED	18 065	134	189	-55	783	155	920	86	-137	-192	-1,1	17 873
Gaska/máhta Tromsa	149 137	1 448	1 177	271	7 535	1 543	8 220	903	-685	-408	-0,3	148 729
- SED	14 319	108	178	-70	770	163	869	77	-99	-176	-1,2	14 143
- Eará guovlut	134 818	1 340	999	341	6 765	1 380	7 351	826	-586	-232	-0,2	134 586
Davvi Nordlándá	164 909	1 461	1 517	-56	7 362	1 422	7 609	652	-247	-299	-0,2	164 610
- SED	2 685	19	17	2	117	21	131	14	-14	-28	-1,0	2 657
- Eará guovlut	162 224	1 442	1 500	-58	7 245	1 401	7 478	638	-233	-271	-0,2	161 953

* Eallinaga riegádan rehkenastojit ogit, main lea leamaš heagga go riegádedje.

** Guoská eret-/ja sisafárremii Norggas/Norgii ja olgoriikii ja muđui eará guovlluide.

*** Álbmotlassáneapmi rehkenasto dat gaska mii šaddá oddajagimánu 1. beivvi rájes gitta oddajagimánu 1. beivái jagi maŋnelis. Registrerendábit ja go leat erohusat fárrendáhta kvalitehtas vuodđobiriin, de čájehit muhtin suohkaniin eará loguid ássiin geat leat riegádan - jápmán + sisafárren - eretfárren. Suohkaniid dásis ii leat dain loguin nu stuora erohus.

**** Guovllut davábealde Sáltođuoddara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkobealde.

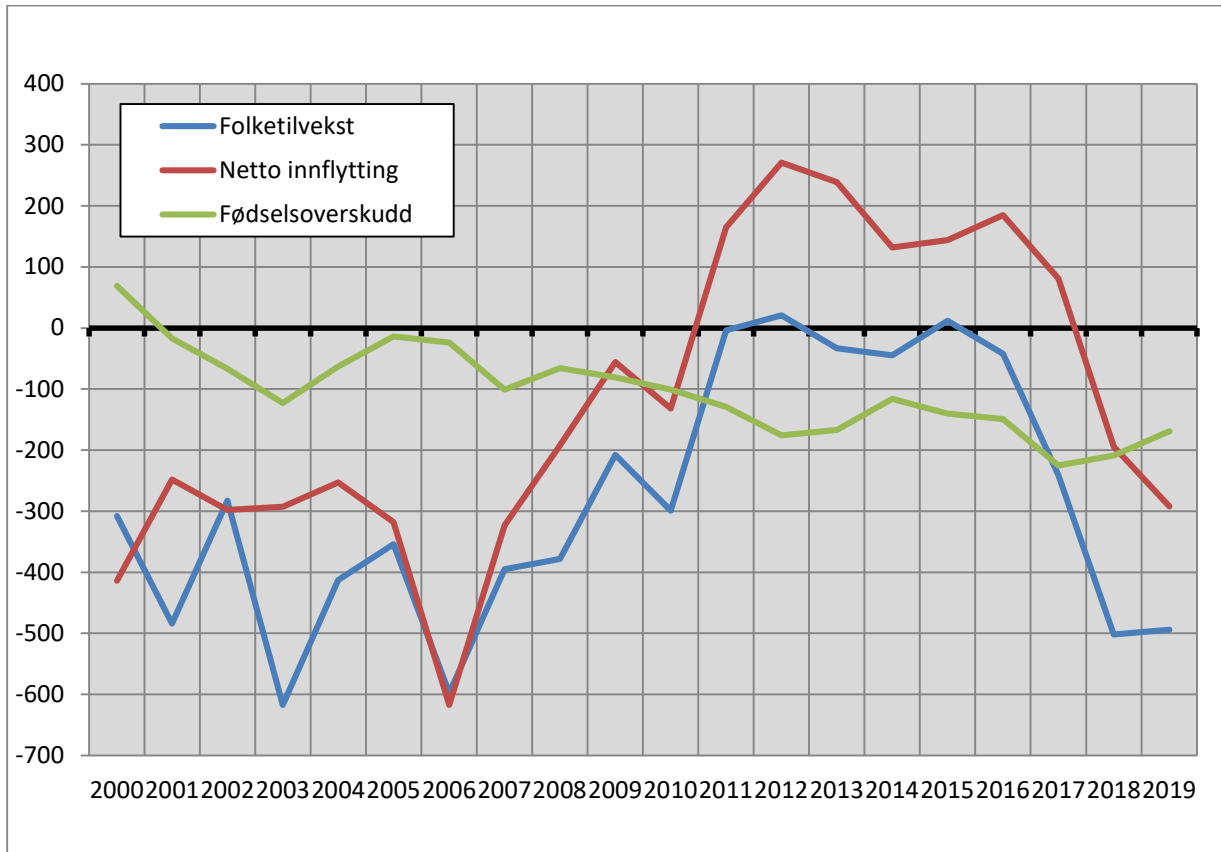
Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.5 Sisafárren ja ertfárren SED-guvlui/guovllus,sohkabeali ja agi mielde 2019

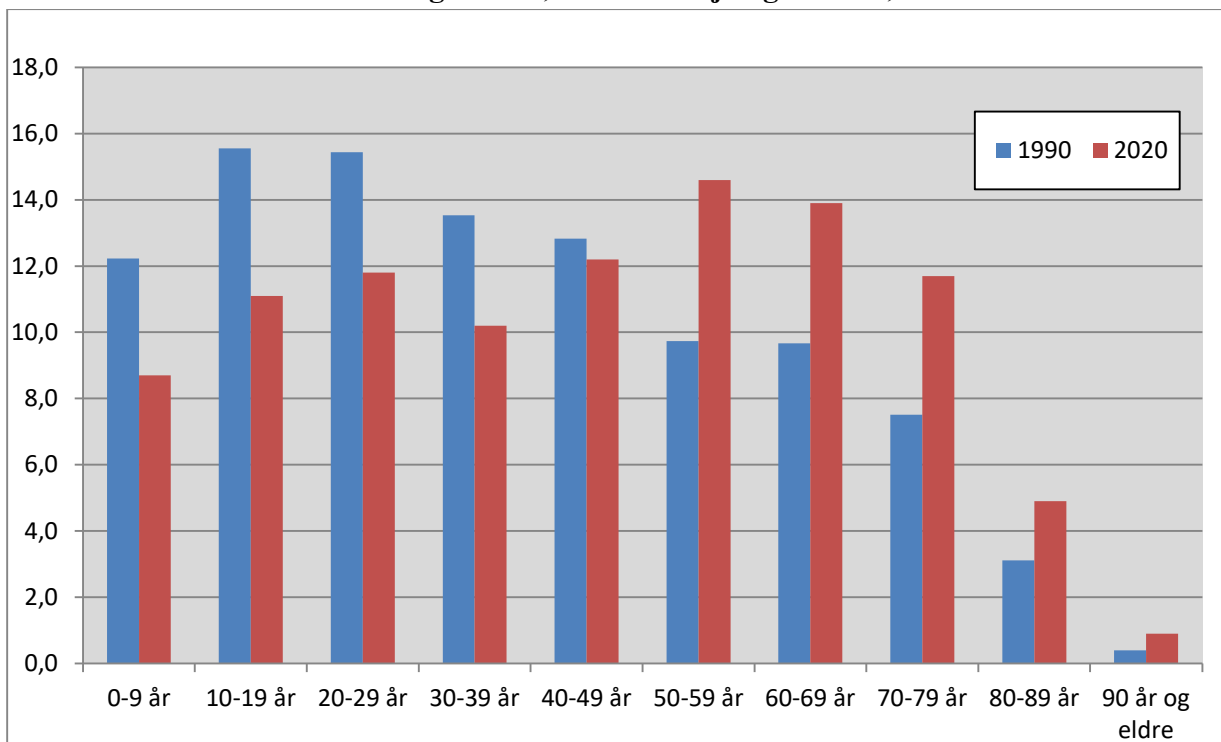
	<i>Eará guovlluin davábealde Sáltođuoddara*</i>											
	<i>Norggas oktiibuot</i>			<i>Muđui riikkas</i>			<i>Olgoriikkas</i>					
	<i>Oktii- buot</i>	<i>Diev- ddut</i>	<i>Nis- sonat</i>	<i>Oktii- buot</i>	<i>Diev- ddut</i>	<i>Nis- sonat</i>	<i>Oktii- buot</i>	<i>Diev- ddut</i>	<i>Nis- sonat</i>	<i>Oktii- buot</i>	<i>Diev- ddut</i>	<i>Nis- sonat</i>
Sisafárren oktiibuot	1 799	957	842	1 159	606	553	640	351	289	504	277	227
0-5 jagi	111	55	56	85	41	44	26	14	12	34	18	16
6-15	152	77	75	94	46	48	58	31	27	64	39	25
16-19	94	49	45	58	32	26	36	17	19	58	34	24
20-44	970	523	447	613	324	289	357	199	158	274	140	134
45-69	425	223	202	278	144	134	147	79	68	70	45	25
70+	47	30	17	31	19	12	16	11	5	4	1	3
Ertfárren oktiibuot	2 302	1 200	1 102	1 355	704	651	947	496	451	293	170	123
0-5 jagi	163	90	73	93	55	38	70	35	35	22	13	9
6-15	187	91	96	121	66	55	66	25	41	30	13	17
16-19	194	106	88	109	52	57	85	54	31	18	9	9
20-44	1 328	702	626	781	413	368	547	289	258	158	96	62
45-69	368	179	189	216	99	117	152	80	72	62	37	25
70+	62	32	30	35	19	16	27	13	14	3	2	1
Netto sisa- fárren oktiibuot	-503	-243	-260	-196	-98	-98	-307	-145	-162	211	107	104
0-5 jagi	-52	-35	-17	-8	-14	6	-44	-21	-23	12	5	7
6-15	-35	-14	-21	-27	-20	-7	-8	6	-14	34	26	8
16-19	-100	-57	-43	-51	-20	-31	-49	-37	-12	40	25	15
20-44	-358	-179	-179	-168	-89	-79	-190	-90	-100	116	44	72
45-69	57	44	13	62	45	17	-5	-1	-4	8	8	0
70+	-15	-2	-13	-4	0	-4	-11	-2	-9	1	-1	2

* Guovllut davábealde Sáltođuoddara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkobealde
Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

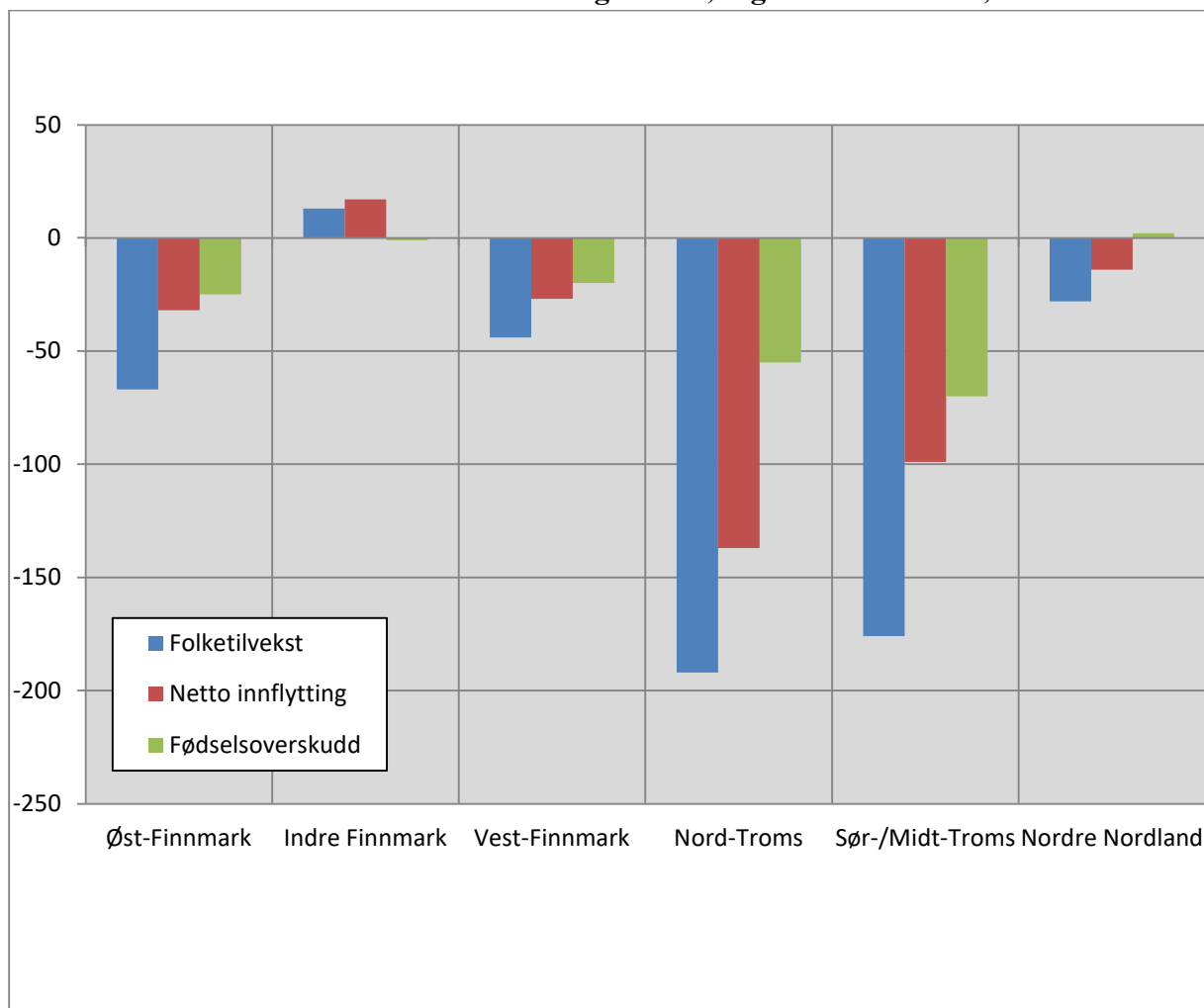
Govvus 6.1 Olmmošlohku ovdáneami SED-guovlluid, 2000 - 2019

Govvus 6.2 Álbmotlohku SED-guovllus, sohka beali ja agi mielde, oassi

Govvus 6.3 Olmmošlohku ovdáneami SED-guovllus, regiuvnnaid mielde, 2019

Govvus 6.4 Netto sisafárren SED-guvlui/guovllus, agi miehde 2019

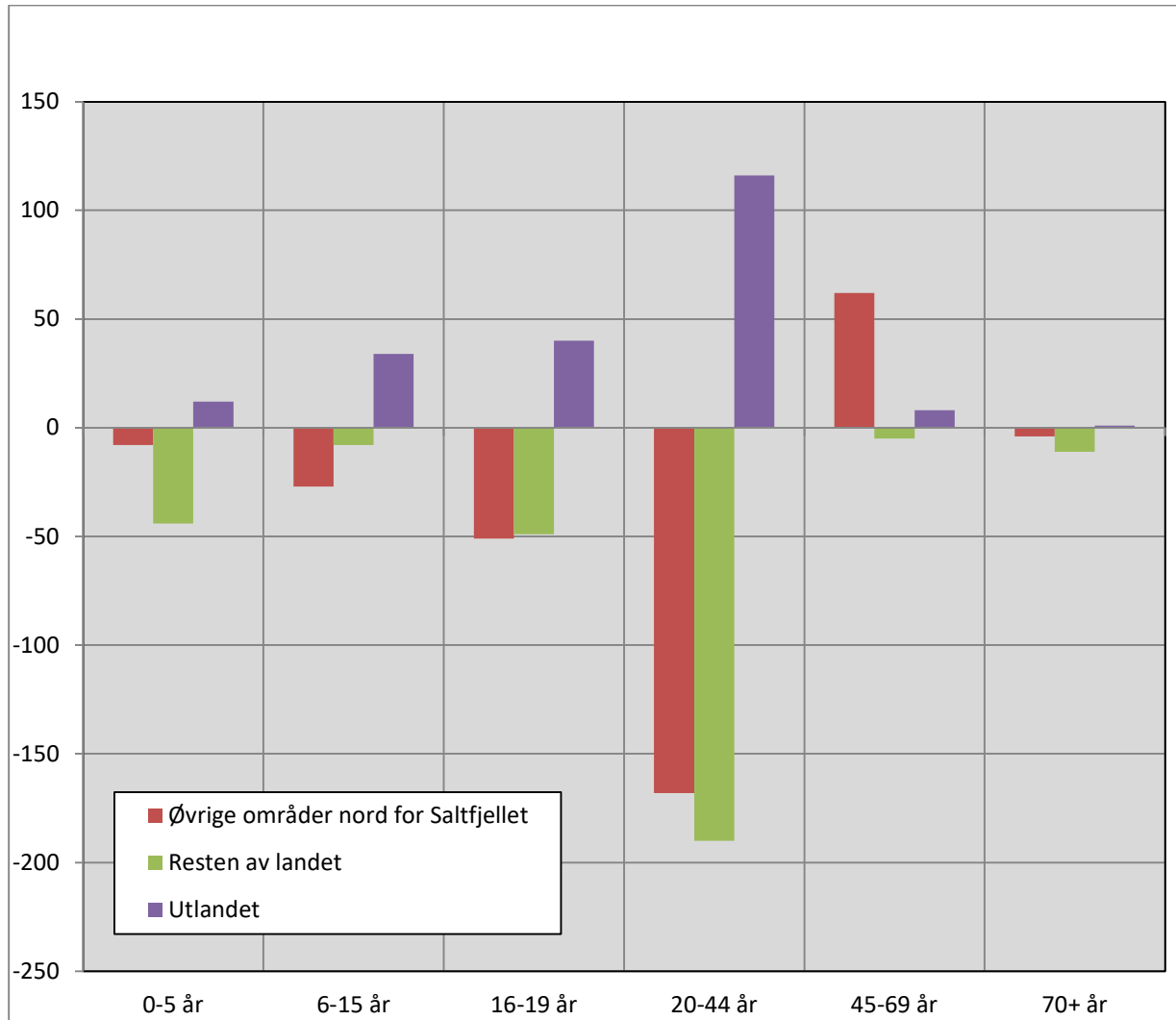

Tabella 6.6 Persovnnat 16 jagi ja eambo, eanemus oahpu* maid leat čadahan mielde. Suohkanat mat leat ollásii dahje belohakkii meroštallon SED-guovlun, golggotmánu 1. beaivvi 2019. Proseanta

	Oktiibuot	Vuoddo- skuvlla dássi	Joatka- skuvlla- dássi**	Universitehta ja allaskuvlla dássi, oanehis***	Universitehta ja allaskuvlla dássi, guhkes****
SED-guovlu oktiibuot	100,0	35,7	41,1	18,3	4,0
Eará guovlut**** oktiibuot	100,0	27,9	39,9	22,9	8,5
2030 Máttá-Várjjat, SED	100,0	36,5	42,0	15,2	5,5
2030 Máttá-Várjjat eará guovllut	100,0	27,0	41,0	23,6	7,4
2027 Unjárga	100,0	33,7	41,1	18,7	5,8
2025 Deatnu	100,0	35,8	38,7	19,2	5,2
2023 Gámgaviika	100,0	42,0	36,4	15,7	4,4
2022 Davvesiida, SED	100,0	33,3	49,1	13,3	1,8
2022 Davvesiida, eará guovllut	100,0	40,5	34,6	19,5	4,1
2021 Kárášjohka	100,0	33,3	33,9	26,2	5,7
2020 Porsángu	100,0	30,1	43,5	21,1	4,4
2019 Davvinjárga, SED	100,0	49,3	34,0	11,9	3,8
2019 Davvinjárga, eará guovllut	100,0	35,9	39,5	18,5	4,9
2018 Muosat, SED	100,0	51,8	33,6	10,2	4,4
2018 Muosat, eará guovllut	100,0	39,1	40,8	14,3	3,9
2017 Fálesnuorri	100,0	39,4	40,7	14,9	3,7
2014 Láhppi	100,0	45,4	33,9	15,4	3,3
2012 Áltá, SED	100,0	36,2	43,0	17,1	3,1
2012 Áltá, eará guovllut	100,0	29,2	37,5	25,7	6,7
2011 Guovdageaidnu	100,0	37,4	31,3	23,5	6,4
1943 Návuotna	100,0	35,7	44,4	15,6	3,4
1942 Ráisa	100,0	31,8	42,4	20,7	4,1
1941 Skiervá	100,0	37,8	41,9	16,1	2,8
1940 Gáivuotna	100,0	40,4	39,1	16,5	3,4
1939 Pmásvuotna	100,0	34,6	42,5	18,9	3,4
1938 Ivgu	100,0	38,4	41,0	16,5	3,4
1936 Gálsa	100,0	43,6	38,7	13,5	3,3
1933 Báhcavuotna	100,0	36,4	45,0	15,1	2,8
1925 Orjješ-Ráisa, SED	100,0	35,0	42,3	19,2	3,3
1925 Orjješ-Ráisa, eará guovllut	100,0	28,6	46,4	20,7	3,9
1923 Siellat	100,0	28,9	44,0	20,6	5,1
1920 Loabát	100,0	36,0	42,2	18,1	3,1
1919 Rivttát	100,0	35,2	42,8	17,1	3,8
1913 Skánit	100,0	30,3	44,4	20,8	4,0
1902 Tromsa, SED	100,0	45,3	39,1	12,6	2,1
1902 Tromsa, eará guovllut	100,0	22,4	34,2	26,3	16,3
1853 Evenášši, SED	100,0	29,0	49,5	17,8	3,7
1853 Evenášši, eará guovllut	100,0	31,9	46,7	17,5	3,3
1850 Divttasvuotna	100,0	34,7	43,8	16,8	3,4
1849 Hápmir, SED	100,0	35,9	43,9	19,2	1,0
1849 Hápmir, eará guovllut	100,0	30,2	41,1	21,0	6,5
1805 Áhkkánjárga, SED	100,0	29,9	47,0	16,3	5,6
1805 Áhkkánjárga, eará guovllut	100,0	24,4	44,1	23,4	7,3
2030 Máttá-Várjjat, SED	100,0	29,8	41,5	21,6	6,3

* Daid iešguđetlágan oahpahusdásiid definišuvnnat, mat adnojit álbmoga oahpahusdási statistihkas, rievdaduvvui 2006.

** Oktan "joatkkaskuvlla lasáhusa" dási, mii lasiha joatkkaskuvlla dási, muhto ii lohko alit oahppun.
*** Sisttisoallá alit oahpu gitta njealji jahkái.
**** Sisttisoallá alit oahpu eambo go njeallje jagi, ja dutkanoahpu.
***** Guovllut davábealde Sáltoduoddara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid siskkobealde.
Gáldu: Oahppostatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.7 Oahppit* geat álge joatkkaskuvlii vuosttáš ceahkkái čakčat 2013, makkár stáhtusdási olahedje maŋgil vihtta jagi joatka-skuvlaoahpu, studeantasuorgi ja sohka-bealli. SED-guovlu. Proseanta

<i>Oahpahusprográmma joatkkaskuvlla ceahkki 1, oahpahusprográmma ja sohka-bealli</i>	<i>Oahppit oktiibuot</i>	<i>Olahan lohkan-dahje fidnogelb-bolašvuoda**</i>		<i>Olahan plánejuvvun vuodđogealb-bolašvuoda innen 6 jagi</i>	<i>li olahen lohkan-dahje fidnogelbbolašvuoda</i>		
		<i>Čađahan dábalaš áiggis</i>	<i>Čađahan guhkit áiggis go dábalaččat</i>		<i>Fortsatt i videregåen de opplæring etter 5/6 år</i>	<i>Čađahan JKII dahje váldán fágageahč-čaleami, ii ceavzán</i>	<i>Heaitán bolohagas</i>
SED-guovlu oktiibuot	698	52,7	18,1	1,1	5,4	5,9	16,8
<i>Lohkanráhkkanahttin oahpahusprográmma</i>	295	72,5	12,2	0,0	3,1	5,8	6,4
• Dievdoolbmot	139	63,3	17,3	0,0	4,3	7,9	7,2
• Nissonolbmot	156	80,8	7,7	0,0	1,9	3,8	5,8
Oahppospesialiseren	230	72,6	13,5	0,0	3,0	6,1	4,8
Valáštallanfága	41	80,5	4,9	0,0	0,0	4,9	9,8
Musihkka, dánsa ja dráma	24	58,3	12,5	0,0	8,3	4,2	16,7
<i>Fidnofágalaš oahpposuorggit</i>	403	38,2	22,3	2,0	7,2	6,0	24,3
• Dievdoolbmot	249	36,5	25,7	1,2	8,0	5,2	23,3
• Nissonolbmot	154	40,9	16,9	3,2	5,8	7,1	26,0
Huksen- ja ráhkadusteknihkka	33	27,3	33,3	0,0	12,1	3,0	24,2
Hábmen- ja giehtaduodji	20	10,0	25,0	5,0	15,0	5,0	40,0
Elektronfága	61	44,3	23,0	1,6	9,8	3,3	18,0
Dearvvašvuoda- ja sosiálahoahppu	73	45,2	16,4	2,7	6,8	5,5	23,3
Media- ja kommunikašuvdna	37	51,4	10,8	0,0	0,0	16,2	21,6
Luonddualloosuorgi	37	32,4	24,3	5,4	0,0	2,7	35,1
Restaurvmta- ja biebmooahppu	18	50,0	11,1	5,6	0,0	16,7	16,7
Bálvalus ja johtalus	25	44,0	28,0	0,0	0,0	4,0	24,0
Teknihkka ja industriija buvttadeapmi	99	32,3	26,3	1,0	11,1	5,1	24,2
Eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara***	4546	56,5	16,7	1,2	5,0	5,6	15,0
<i>Lohkanráhkkanahttin oahpahusprográmma</i>	2213	73,7	11,0	0,3	2,7	6,2	6,1
• Dievdoolbmot	939	69,1	12,3	0,3	3,6	7,8	6,8
• Nissonolbmot	1274	77,1	10,0	0,3	2,0	5,1	5,5
Oahppospesialiseren	1754	74,7	10,5	0,2	2,9	6,0	5,6
Valáštallanfága	316	72,5	13,0	0,0	1,3	7,9	5,4
Musihkka, dánsa ja dráma	143	63,6	11,9	2,8	3,5	5,6	12,6
<i>Fidnofágalaš oahpposuorggit</i>	2333	40,2	22,2	2,1	7,2	4,9	23,4
• Dievdoolbmot	1374	38,0	23,0	2,2	7,9	4,8	24,1
• Nissonolbmot	959	43,5	20,9	2,0	6,1	5,1	22,4
Huksen- ja ráhkadusteknihkka	233	29,6	26,6	2,1	8,2	4,7	28,8
Hábmen- ja giehtaduodji	127	29,9	17,3	1,6	9,4	5,5	36,2
Elektronfága	409	48,4	19,6	0,0	9,8	4,2	18,1
Dearvvašvuoda- ja sosiálahoahppu	514	44,7	18,9	3,1	6,0	6,0	21,2
Media- ja kommunikašuvdna	155	55,5	12,9	1,9	2,6	9,7	17,4
Luonddualloosuorgi	103	39,8	21,4	3,9	9,7	1,9	23,3
Restaurvmta- ja biebmooahppu	134	26,9	29,1	6,0	5,2	4,5	28,4
Bálvalus ja johtalus	171	34,5	28,1	3,5	5,8	5,8	22,2

Teknikka ja industriija buvttadeapmi	487	37,4	26,1	1,0	7,0	3,3	25,3
---	-----	------	------	-----	-----	-----	------

* Oahppit molssaevttolaš oahpus leat maid mielde dás

** Čaðahan oahpu mearkaša ahte oahppi/oahpahalli lea ceavzán buot jagiid joatkkaskuvllas, mainna oažžu duodaštusa dahje fága-/svennereivve

*** Guovllut davábealde Sáltoododara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkobealde.

Gáldu: Oahpahasstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Govvus 6.5 Oahppilit* geat lea álگان juktaskuvlii, álgu dásái čakčat 2013, ja mii lea bohtus vitta jagi maŋŋil, orrunbáikeektui. Proseantat

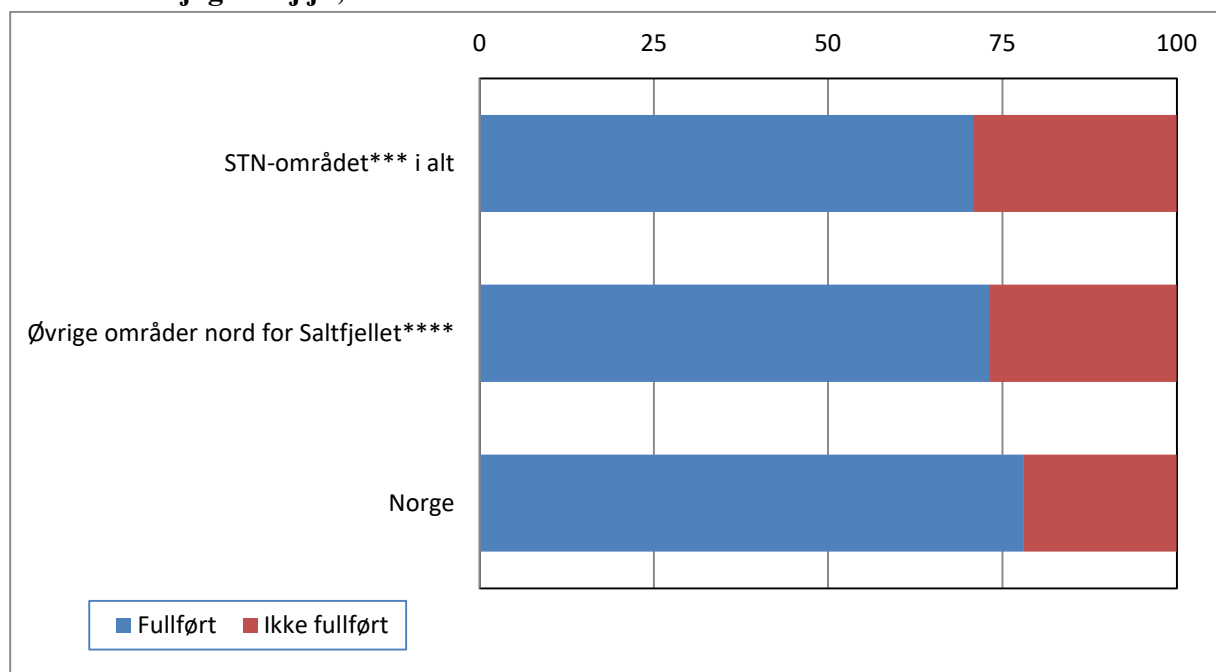

Tabella 6.8 Mánáidgárddit main lea sámegielfálaldat ja mánáidlohku geat vuostáiválde fálaldaga 2005-2019

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Sámegielfálaldat mánáidgárddit oktiibuot	64	67	61	63	52	58	60	58	60	59	52
Mánáidlohku	925	817	823	826	822	815	783	798	845	853	850
Sámi mánáidgárddit ja sámegiellossodagat dárogielat mánáidgárddiin	46	37	33	30	30	31	31	32	31	32	31
Mánáidlohku	882	758	728	660	669	688	668	691	716	686	740
Dárogielat mánáidgárddit main lea eará sámegielfálaldat	18	30	28	33	22	27	29	26	29	27	24
Mánáidlohku	43	59	95	166	153	127	115	107	129	167	110

Gáldu: Sámediggi

Tabella 6.9 Galle oahppi geain sámegiella lea 1. dahje 2. giellan. Vuoddoskuvla golggotmánu 1. beaivvi. Miehta riikka. 2006-2019

	2006*	2008*	2010*	2012*	2014*	2016*	2018*	2019*
Oahppi oktiibuot ***	619 038	614 033	614 020	614 894	618 996	629 275	637 091	637 015
Oahppit geain sámegiella lea oahpahusgiella** oktiibuot	991	940	893	873	812	814	833	857
Oahppit geain davvisámegiella lea 1. giellan	971	997	928	879	878	875	892	893
Oahppit geain davvisámegiella lea 2. giellan*	1 508	1 342	1 145	1 054	1 065	1 045	1 276	1 288
Oahppit geain julevsámegiella lea 1. giellan	31	27	29	30	22	26	34	33
Oahppit geain julevsámegiella lea 2. giellan*	46	50	68	68	77	78	81	76
Oahppit geain lullisámegiella lea 1. giellan	18	19	18	21	15	26	26	28
Oahppit geain lullisámegiella lea 2. giellan*	98	82	72	74	59	74	85	82

* Sámegiella nubbingiellan sisttisdoallá ohppiid, geat čadahit dássi 1-4 ja dássi 1-7 sámi oahppoplána vuodul.

** Oahppit, geain sámegiella lea oahpahusgiella, ožžot buot oahpahusa sámegillii. Dat guoská ohppiide geat leat sámi hálddašanguovllu siskkobealde

*** 2011/2012 skuvlajagi rájes leat earenoamášskuvllat ja dábálašskuvllat časkon oktii vuoddoskuvlastatistihkas.

Gáldu: Oahpahusstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 6.10 Ohppiidlohku geain sámegeiella lea joatkkaskuvlla fágasuorggis, fylkkaid mielde. 2009/2010-2019/2020

	Skuvlajahki 2009/2010			Skuvlajahki 2013/2014			Skuvlajahki 2017/2018			Skuvlajahki 2019/2020		
	1.giel lan	2.giel lan	Oktii-buot	1.giel lan	2.giel lan	Oktii-buot	1.giel lan	2.giel lan	Oktii-buot	1.giel lan	2.giel lan	Oktii-buot
Miehtá riikka	215	154	369	243	209	452	209	242	451	178	264	442
Finnmárku	180	103	283	198	157	355	189	172	361			
Tromsa	10	30	40	19	24	43	14	35	49	170	231	401
Norlánda	21	7	28	21	16	37	1	17	18	0	24	24
Davvi-Trøndelága	-	-	-	4	9	13	4	11	15	4	6	10
Muđui	4*	14*	18*	1	3	4	1	7	8	4	3	7

*Muđui riikii gullá maid Trøndelága

Gáldu: Oahpahusdirektoráhtta

Tabella 6.11 Gaskamearálaš dienas ja vearru17 jahkásaš ja boarrásiid ássiin. Miehtá riikka ja Norggas davábealde Sáltoduoddara, 2018

	Miehtá riikka	SED-guovlut	Eará guovllut*
Bruttodienas	466 400	396 900	446 400
Persovdnasisabohtu bálká	326 100	252 200	313 800
Persovdnasisabohtu penšuvdna	20 300	19 800	19 600
Ealáhussisabohtu	68 800	78 900	69 200
Reanttut ruhtabidju	3 000	2 000	2 400
Vuostáiváldán oasusvuoittu**	14 600	7 100	8 800
Sisaboađu geasus	119 900	114 500	118 700
Unnimus geasus	77 900	78 300	79 700
Reanttut vealggis	24 200	23 400	22 800
Vuolláibáza ealáhusas, oktan ovddit jagiid	5 100	2 900	2 500
Allavearrovuoddu	435 000	385 200	426 100
Dábálaš sisabohtu maŋŋil earenoamáš gessosa	350 500	280 700	327 000
Supmi dássejuvvon vearru***	117 500	80 700	105 200
Dán oasis***:			
Allavearru	14 500	9 400	12 500
Oktasašvearru	25 900	19 800	23 700
Álbmotoaju miellahttomáksu	33 600	31 800	31 600
Ássiid lohku geat leat 17 jagi ja boarrásit	4 268 876	45 782	265 684

* Guovllut davábealde Sáltoduoddara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkobealde.

** Sihke vearrogeatnegas ja vearohis oasusvuoitu

*** Supmi dássejuvvon vearus (oktan opmodatvearuin) lea vuoliduvvon vearrogeassosiin, ja muhtin vearut ges leat ovdal go vearrogeasus lea gesson.

Gáldu: Persovnnaid vearrostatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmaha

Tabella 6.12 Barggahuvvon olbmot 15-74 jagi*, sohkaheali ja ealahusaid vuodul. Norggas davábealde Sáltoduoddara. 4. kvartála 2009 ja 2019.

	2009	2019			2009	2019		
	Oktiibuot	Oktiibuot	Dievd- dut	Nis- sonat	Oktiibuot	Oktiibuot %	Dievd- dut %	Nis- sonat %
<i>SED-guovlu oktiibuot</i>	27 088	25 981	14 079	11 902	100,0	100,0	100,0	100,0
01-03 Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi	2 956	2 360	1 988	372	10,9	9,1	14,1	3,1
05-09 Ruvkedoaibma ja roggan	337	342	319	23	1,2	1,3	2,3	0,2
10-33 Industrijja	1 544	1 997	1 533	464	5,7	7,7	10,9	3,9
35-39 Elektrisitehta, čáhci ja čorgen	403	438	391	47	1,5	1,7	2,8	0,4
41-43 Huksen- ráhkadusdoaima	2 377	2 524	2 328	196	8,8	9,7	16,5	1,6
45-56 Gálvogávppašeapmi, hotealla ja restaurántadoaima	5 259	4 508	2 833	1 675	19,4	17,4	20,1	14,1
58-63 Diehtjouhkin ja kommunikašuvdna	340	342	219	123	1,3	1,3	1,6	1,0
64-66 Ruhtadeapmi ja dáhkádus	141	75	41	34	0,5	0,3	0,3	0,3
68-82 Fitnodatlaš bálvusdoaima, opmodatdoaima	1 567	1 561	907	654	5,8	6,0	6,4	5,5
84 Almmolaš hálddašeapmi, suodjalus ja sosiáladáhkádus	2 061	2 023	1 118	905	7,6	7,8	7,9	7,6
85 Oahpahus	2 667	2 497	741	1 756	9,8	9,6	5,3	14,8
86-88 Dearvvašvuoda- ja sosiálabálvusat	6 451	6 326	1 196	5 130	23,8	24,3	8,5	43,1
90-99 Eará sosiála ja persovnnalaš bálvusat	811	809	354	455	3,0	3,1	2,5	3,8
li diedihuvvon	174	179	111	68	0,6	0,7	0,8	0,6
<i>Eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara***</i>	<i>170 451</i>	<i>180 542</i>	<i>94 909</i>	<i>85 633</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
01-03 Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi	7 456	6 549	5 558	991	4,4	3,6	5,9	1,2
05-09 Ruvkedoaibma ja roggan	1 922	2 365	2 031	334	1,1	1,3	2,1	0,4
10-33 Industrijja	10 508	9 921	7 598	2 323	6,2	5,5	8,0	2,7
35-39 Elektrisitehta, čáhci ja čorgen	2 304	2 672	2 179	493	1,4	1,5	2,3	0,6
41-43 Huksen- ráhkadusdoaima	12 841	15 889	14 550	1 339	7,5	8,8	15,3	1,6
45-56 Gálvogávppašeapmi, hotealla ja restaurántadoaima	39 998	39 176	23 637	15 539	23,5	21,7	24,9	18,1
58-63 Diehtjouhkin ja kommunikašuvdna	3 309	2 948	2 172	776	1,9	1,6	2,3	0,9
64-66 Ruhtadeapmi ja dáhkádus	2 172	1 421	779	642	1,3	0,8	0,8	0,7
68-82 Fitnodatlaš bálvusdoaima, opmodatdoaima	13 546	14 780	8 690	6 090	7,9	8,2	9,2	7,1
84 Almmolaš hálddašeapmi, suodjalus ja sosiáladáhkádus	14 234	15 866	8 863	7 003	8,4	8,8	9,3	8,2
85 Oahpahus	16 740	17 985	6 460	11 525	9,8	10,0	6,8	13,5
86-88 Dearvvašvuoda- ja sosiálabálvusat	39 613	44 125	9 446	34 679	23,2	24,4	10,0	40,5
90-99 Eará sosiála ja persovnnalaš bálvusat	5 149	6 094	2 456	3 638	3,0	3,4	2,6	4,2
li diedihuvvon	659	751	490	261	0,4	0,4	0,5	0,3

* 2005 rájes vuoliduvvui vuolimus ahkemearri 16 jagis 15 jahkái, go galgá sáhttit rehkenastot barggahusas, gaskariikkalaččeat ávžžuhusaid vuodul. Ahkedefinišuvdna maid rievdaduvvui seammás; ahki jagi loahpas rievddai ahki referánsaáigodaga lohppii.

*** Guovllut davábealde Sáltoduoddara mat eai leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkobealde.

Gáldu: Registrerema vuodul barggahusstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.13 Doaimmat ealáhusguvllot ja joavkostuorru dat bargi ektui. SED-guovlun oktiibuot, ođđajagimánu 1. beaivve 2020

	Stuorru dat bargiid ektui									
	<i>Fitno- dagat oktii- buoht</i>	<i>Bargit oktii- buot</i>	<i>Bargi haga</i>	<i>1-4 bargi</i>	<i>5-9 bargi</i>	<i>10- 19 bargi</i>	<i>20- 49 bargi</i>	<i>50- 99 bargi</i>	<i>100- 249 bargi</i>	<i>250+ bargi</i>
SED-guovlut oktiibuot	6 995	22 477	4 488	1 363	510	351	215	61	6	1
A - Eanandoallu, vuovde- hommát, guolásteapmi	2 097	896	1 870	191	12	13	9	2	-	-
B - Ruvkehommát	27	223	13	6	3	2	2	-	1	-
C - Industriija	281	1 940	160	47	27	19	18	9	-	1
D - Elrávdnji, gassa lievla ja čáhcefierrideame	25	159	3	10	9	1	2	-	-	-
E - Čáhce, bohcci ja buhtistan	38	254	16	8	7	2	4	1	-	-
F - Huksen ja huksensadji doaimmat	714	2 207	406	176	63	48	19	2	-	-
G - Gávppašit ja biilavuovdin	506	1 903	204	137	99	62	4	-	-	-
H - Fievrredeapmi ja bálvalandoaimmat	313	935	156	106	26	15	9	1	-	-
I - Idjadan- ja bálvalusdoaimmat	248	737	129	82	16	13	7	1	-	-
J - Diehtjojuohkin	119	299	77	31	2	7	1	-	1	-
K - Ruhta- ja dáhkádus	15	29	6	8	-	1	-	-	-	-
L - Gálvojođu ja opmodat vuovdin	420	178	349	61	9	1	-	-	-	-
M - Fága-, duotkan- ja teknihkalaš doaimmat	327	474	212	79	28	6	1	1	-	-
N - Hándal doaimmat	336	648	242	59	14	10	11	-	-	-
O - Almmolaš háldehus, suodjalus oadjodoarjagii	150	1 520	10	51	36	31	21	-	1	-
P - Oahpahus	217	2 493	68	58	29	22	26	13	1	-
Q - Dearvvašvuoda-, ja sosiálabálvalusa	669	6 920	246	127	96	90	77	31	2	-
R - Kultuvra-, guoimmuheapmi-, ja astoáigi	284	292	207	59	12	4	2	-	-	-
S - Eará fálaldagat	201	370	106	67	22	4	2	-	-	-
T - Bálkáhuvvon bargu priváhta báikedoalus	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
li dieđihuvvon	7	-	7	-	-	-	-	-	-	-

Gáldu: Registrerema vuodul bargahusstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.14 Boazologu giddaealus 31.3*, ealáhusgovlut. Guohtunjáhkki 2004/2005 – 2018/2019

	2004/05	2009/10	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19**
<i>Olles rikka</i>	234 608	248 188	209 036	211 690	213 956	212 868	215 144
Nuortta Finnmárku	78 332	84 885	65 419	66 874	68 190	69 187	69 554
Buolbmát–Várjjat	24 664	25 711	23 751	23 950	24 124	24 074	24 121
Karášjohka	53 668	59 174	41 668	42 924	44 066	45 113	45 433
Oarjje Finnmárkku	92 714	96 930	77 836	78 965	78 679	77 366	80 054
Tromsa	11 272	11 773	11 651	11 920	11 857	11 773	12 040
Norlánda	14 142	15 661	14 435	14 220	14 184	13 692	13 743
Davvi-Trøndelag	12 377	13 029	14 031	13 871	14 143	13 972	13 818
Matta-Trøndelag/ Hedmárku	13 616	13 805	13 024	12 972	13 763	13 965	13 760
Biebmu boazodoalu	12 155	12 105	12 640	12 868	13 140	12 913	12 175

* 31. miessemanus geavahuvvo, danne go 01.04 lea áigi maid áigemearri addit dieđu boazodoalu birra dan maŋemuš jagi oruhastivrii

** Eahpesihkkar logut.

Kilde: Boazodoallohálddahus

Tabella 6.15 Sámediggeválgá 2017. Dohkkehuvvon jienat, bellodaga/válgalistu ja válgabiire vuodul

	Válgabiras							
	Miehtá riikka	1. Nuorta	2. Ávjo- vári	3. Davvi	4. Gáisi	5. Viesttar -meara	6. Lulli- sámi	7. Lulli- Norga
Oktiibuot	11 757	1 770	2 803	1 764	1 804	1 150	746	1 720
- NSR - Norgga Sápmelaččaid Riikasearvi	3 303	-	782	385	685	509	286	656
- Bargiidbellodat	1 998	445	324	297	324	161	152	295
- Árja	911	161	340	118	117	47	0	128
- Guovddášbellodat	889	259	225	140	125	42	51	47
- Ovddádusbellodat	879	125	102	303	140	62	23	124
- Nordkalotffolket	772	-	119	366	117	-	-	170
- Olgeš	752	109	125	130	92	191	34	71
- NSR - Norgga Sápmelaččaid Riikasearvi ja Sámeálbmot bellodaga oktasašlistu	493	493	-	-	-	-	-	-
- Johttisápmelaccaid listu	291	-	291	-	-	-	-	-
- Siella	272	-	80	25	39	78	-	50
- Sámeálbmotbellodat	238	0	59	0	0	0	0	179
- Sámiid Álbmotlihttu (SÁL) (tidligere Samenes Valgforbund)	204	61	-	-	83	60	-	-
- Áarjel-Saemiej Gielh (ÅaSG)	200	-	-	-	-	-	200	-
- Dáloniid listu Sámedikkis	177	-	177	-	-	-	-	-
- Samedemokratene og Siella	117	117	-	-	-	-	-	-
- Jiehkkevári	82	-	-	-	82	-	-	-
- Sámieana	78	-	78	-	-	-	-	-
- Fastboende liste / Guovdageainnu Dálon searvi	76	-	76	-	-	-	-	-
- Sosialistalaš gurutbellodat	25	-	25	-	-	-	-	-

Gáldu: Válgastatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabella 6.16 Sámediggeválgá 2017. Válljejuvvon áirasat, bellodaga/válgalistu*, sohkabeali ja válgabiire vuodul

	Bellodat/válgalistu									
	Oktii		NSR		Bb		Davvikal		NSR+SaB	
	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>
Miehtá riika	39	17	16	7	9	2	3	2	2	1
1. Nuorta	5	3	-	-	2	1	-	-	2	1
2. Ávjovári	8	4	3	2	1	-	-	-	-	-
3. Davvi	6	2	2	1	1	-	2	1	-	-
4. Gáisi	5	2	3	1	2	1	-	-	-	-
5. Viesttar meara	5	1	3	1	1	-	-	-	-	-
6. Lullisámi	4	2	2	1	1	-	-	-	-	-
7. Lulli-Norga	6	3	3	1	1	-	1	1	-	-

	Bellodat/válgalistu (jotk.)									
	Gb		ÅSG		Ária		Dálon		Johtti	
	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>
Miehtá riika	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1
1. Nuorta	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Ávjovári	1	-	-	-	1	1	1	1	1	1
3. Davvi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4. Gáisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. Viesttar meara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6. Lullisámi	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-
7. Lulli-Norga	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	Bellodat/válgalistu (jotk.)					
	SaB		O		Ovd-bel	
	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>	<i>buot</i>	<i>Nis-sonat</i>
Miehtá riika	1	1	1	-	1	-
1. Nuorta	-	-	-	-	-	-
2. Ávjovári	-	-	-	-	-	-
3. Davvi	-	-	-	-	1	-
4. Gáisi	-	-	-	-	-	-
5. Viesttar meara	-	-	1	-	-	-
6. Lullisámi	-	-	-	-	-	-
7. Lulli-Norga	1	1	-	-	-	-

* NSR (Norgga Sámiid Riikasearvi), Bb (Bargiidbellodat), Davvikal (Davvikalohttaálbmot, NSR+SaB (Norgga Sámiid Riikasearvi ja Sámeálbmotbellodaga Oktasašlistu), Gb (Guovddášbellodat), ÅSG (Åarjel-Saemiej Gielh (ÅaSG)), Dálon (Dáloniid listu Sámedikkis), Johtti (Johttisápmelaččaid listu), SaB (Sámeálbmotbellodat), O (Olgeš), Ovd-bel (Ovddádusbellodat)

Gáldu: Válgastatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.